

STAMNAMEN,

Hun Samenstelling, Wijziging en Beteekenis. ¹⁾

II

Phonetische en Tonetische Veranderingen.

Benevens de wijziging welke een naam kan ondergaan, door het aanbrengen of verwisselen van bijvoegsels, komt nog de vervorming door verandering van klanken en tonen.

Dat klannamen in de mond van de zwarten kunnen veranderen staat vast. Het is nochtans noodig hier vooraf op te merken, dat een naam niet willekeurig in zijn verschillende vormen gebruikt wordt. Een naam blijft gewoonlijk gestereotypeerd voor een bepaalde klan of plaats. In de meeste gevallen kennen zelfs de belanghebbers het equivalent van hun naam niet, en zullen ze dikwijls beweren, dat het hier een andere naam geldt. De vervorming geschiedt meestal, als ze overgaan naar een ander dialect of taalgroep.

Om alle misverstand te voorkomen, dient er ook hier opgemerkt, dat het gaat om namen en niet om stammen. Hier wordt niet besproken hoe of in hoever de volken die een zelfde naam dragen ook dezelfde in afkomst kunnen zijn. In een verder hoofdstuk, waar er zal gesproken worden over de waarde of beteekenis der stamnamen, zal dit van pas komen. Hier zetten we enkel nevenen, namen waarvan we weten, dat ze philologisch overeen te brengen zijn.

Daar de stamnamen enkel een klein deel van de woordenschat eener taal uit-

maken, is het dan ook hier onmogelijk, enkel steunende op deze namen, phonetische wetten vast te stellen. Deze kunnen enkel maar ontdekt worden, wanneer een dialect of taal in zijn geheel bestudeerd wordt. En hier blijkt dan ook de hulp, welke de philologen ons zouden kunnen verleenen, als ze bij de verschillende talen waaruit die stamnamen met hun veranderingen genomen zijn, de juiste evolutie en de oorspronkelijke vorm van die namen zouden kunnen aanduiden.

I. KLANKVERANDERINGEN.

I. Verandering van Klinkers.

A. Verwisseling. ²⁾

e=i; e=i. V.b. Bale=Bali; Bambe=Bambi; Mange=Mangi; Ngake=Ngaki; Geme=Gimu; Ngelima=Ngilima; Zembala=Zimbala; Wakupwenda=Wafinda.

o=u; o=u. V.b. Ngoro=Nguru; Aroga=Aruga; Gbando=Gbandu; Ngondo=Ngundu; Gboka=Gbuka; Dorondzia=Durundzia; NgbaGbazeⁿ=Bakuzeⁿ; Vaboro=Vamburu; Konda=Kunde.

a=e; a=e. V.b. Kunda=Kunde; Bamaka=Bameka; Bwandi=Bwendi; Ngeke=Ngeke.

²⁾ Voor den uitleg der gebruikte teekens, zie Aequatoria, III, 1940, bl. 13, en IV, 1941, bl. 1 (N.v.d.R.)

¹⁾ Voor deel I van deze studie, zie Aequatoria, V, 1942, bl. 112.

u = i; u = e. V.b. Nguluma = Ngilima; Bula = Bila; Pumba = Pimba.

B. Versmelting. V. b. Biasu = Besu; Dɔbɔ = Dɔbɔ = Debɔ; Bagbia = Bagbwe.

C. Gelijkmaking. V.b. Burakpwa = Barakpwa; Funga = Fungu; Bino = Bibino = Babino; Babina = Bibina; Gbanders = Gbanders. Gbandiri = Gbindiri; Mbeli = Mbili; Rɔnda = Rɔndɔ; Ndoru = Nduru; Goru = Guru; Vorangba = Varangba; Vulegaza = Velegaza = Valgaza; Yigba = Yagba; Ngalongu = Ngarangu.

II. Verandering van Medeklinkers.

A. Vereenvoudiging van samengestelde medeklinkers.

b uit gb, ngb, gbw, ngbw, bw. V.b. Ngbaka = Gbaka = Bwaka = Baka; Gbali = Bali; Gbanziri = Banziri; Gbando = Bando; Ngbandi = Gbwandi = Gbandi = Bwendi = Bandi.

b of m uit mb, mbw. V.b. Mbangi = Mangi = Bangi; Mbwa = Bwa = Ba; Mbai = Bai; Bambe = Bami.

d of z uit ndzj, ndz, dz, nd; nz. V.b. Mbandzja = Mbanzja; Gbanziri = Gbandiri; Badzuma = Bazuma; Dzengɔ = Zengɔ; Ndɔkɔ = Dɔkɔ; Nduga = Dunga; Bazeamba = Badeamba.

k uit kp, kw, kpw. V.b. Kpwe = Kwe = Kue; Kpala = Kpwala; Ngbakale = Kpwakpwale.

B. Verwisseling van medeklinkers.

l = r. V.b. Bale = Bare; Kulangba = Kurangba; Ngolo = Ngoro.

l = d. V.b. Kulu = Kudu; Kula = Kuda.

l = t. V.b. Gbule = Gbute.

n = r. V.b. Guna = Gura.

b = g. V.b. Bomba = Gomba.

g = k; ng = nk. V.b. Dɔgɔ = Dɔkɔ, Ngole = Nkole.

ng = ny. V.b. Ngeke = Nyeke; Ngaki = Nyaki.

gb = m. V.b. Gbando = Mando.

mb = ngb of ng. V.b. Mbali = Ngbali; Bomba = Bongba; Mbaka = Ngbaka; Mbomba = Ngomba; Bangbi = Bambi.

C. Vocalisatie van medeklinkers.

V.b. Ngwere = Ngole; Kwe = Kue = Kowe; Ngbwa = Ngbwa; Bwa = Bua; Bwala = Bula; Kwende = Kuende.

III. Verdubbeling van Lettergrepen.

V.b. Bai = Ngbali; Gati = Galati; Gbau = Gbalu; Ngaw = Ngabo; Ngwe = Ngwere; Ngua = Nguna; Ngbɔrɔ = Ngbɔndɔrɔ; Timbi = Tibingi; Bino = Bibino.

Enkele namen hebben, dank aan hunne groote verspreiding onder verschillende stammen en taalgroepen, een merkwaardig getal vervormingen aangenomen. In een bepaalde streek krijgt een naam zijn veranderingen. Die zelfde naam in andere streken teruggevonden, ondergaat er eveneens vervormingen, en wel in een andere richting dan de voorgaande, zoodat als we de twee uiteinden neveneen zetten, het moeilijk te gelooven valt dat die uit éénzelfde naam voortspruiten. Ter illustratie geef ik hier enkele dezer namen. Men vindt ze niet alleen in Ubangi, doch ook in Uele en den Evenaar.

De bemerking in het begin geopperd, dat het hier enkel gaat om namen, moet hier nogmaals herhaald worden.

Kundɔ.

Kunde, of Kuende en Kwende: een dorp Mbanza bij Businga.

Konda, Akonda, Tsjakonda, Yakonda: hun

broers onder de Mbanza.

Akondo: hun nauwe verwanten, ook onder de Mbanza.

Akunda, Ayakunda onder de Ngbandi.

In Uele: Abokunda (de Calonne), Abokundë (Vanden Plas), Abokondo (Hutereau).

In den Evenaar: ? Ekonda, Nkundo!

Ngwe - Ngoro.

In Ubangi: bij de Ngbandi: Ngwe, Ngweⁿ, Ngoi, Ngwi, Kpwe, Kwe, Kweni, Kue, Koe, Kowe.

- bij de Mbanza: Ngwere, Dangwere, Gbongere, Angwale.

- op de rechter oever van den Ubangi (A. E. F.) Nguere (= Ndri, Cfr. Bruel), Yanguere, Angero. Mangere.

In Uele: Akowe (Vanden Plas), Ngwe, Goru, Ngoro (Hutereau).

In Evenaar: Nkœ Nkwe, Nkolé.

Ngoro (overgang Ngwe-Ngoro, zie in Uele)

In Ubangi: Ngoro, Goro, Goro, Golo, Ngolo.

in Uele: Boguru, Aboguru; Abagaro (Mr Anderson)

in Ubangi: Ngalo: Ngaro, Ngarongu.

Bahr-el-Ghazal: Golo.

Ngba - Ngbwa - Mbwa.

Ngba: In Ubangi: bij de Ngbandi: Angba: Engba, Tongba, Vangba. Bij de Mbanza: Ngbasenge, Ngelengba, Tungba, Vorongba, Varangba. Bij de Ngbaka: Yangba, Bumngba, Bomungba.

In Uele: Bangba, Angba, Abangba, Akulangba, Amiangba, Amiangbwa, Abongba, Bomba, Abombaï, Apambaï, Mangba, Mangbe.

Ngbwa: (overgang, zie Amiangba = Amiangbwa)

In Ubangi: Ngbwaⁿ, Agbwaⁿ, Ngbua, Ngbwa, Kangbwa, Engbwa, Talengbwa, Ngbowa.

In Uele: Kulangbwa, Amiangbwa.

Mbwa: (overgang, zie Maes: Ngbwa, Mbua, Bua, Bwa)

In Ubangi: bij de Ngbandi: Ambwa, Kolambwa, Mbuwa. Bij de Ngbaka: Bumbwa, Bobumbwa. Bij de Mbanza: Ayaambwa.

In Uele: Bwa, Bobua, Babua, Ababua, Bobwa.

In Evenaar: BoBua.

Bomba (Cfr. Calonne: Bangba = Bomba) in Ubangi: Bomba, Mbomba, Gomba, Komba (bij de Ngbaka), Gumba, Ngomba, Mbumba.

II. TOONVERANDERINGEN.

Over tonen sprekende moet ik vooraf bekennen, dat ik jammer genoeg al de stamnamen niet tonetisch heb kunnen opnemen, bijzonder die namen waarvan de verspreiding buiten ons gebied valt en waarvoor vreemde bronnen zijn moeten geraadpleegd worden. Er zijn nochtans uit onze streek genoeg gegevens voorhanden om enkele gevolgtrekkingen met zekerheid te kunnen afleiden; bv. waar het gaat over de veranderlijkheid van de tonen. Bij andere beschouwingen, zooals over oorzaken en wetten dezer wijzigingen, zijn we verplicht wegens onvoldoende gegevens enkel tot suggesties te besluiten.

Gezien de semantische of betekenisdragende waarde der tonen in onze Soedan-talen en in verschillende Bantoe-talen, is men natuurlijk bij een eerste toezicht geneigd aan te nemen, dat de tonen dan ook bij de stamnamen onveranderlijk zullen zijn. En inderdaad, het is opvallend dat namen bij hunne verbre-

ding in ver uit elkaar gelegen streken toch hun eigen toon hebben behouden. Sprekende voorbeelden hiervan zijn de namen Bengé (..), Ndóngó (-), Ngbàndà, en nog andere. Bij de Ngbandi hebben we: AvaBengé (‘...’) te Pabu en Angbengé (‘...’) of Mbengé (..) te Gbwa^a. Bij de Mbanza hebben we: Ébengé (-..) te Mabo, Abengé (‘..’) te Gbado en Môngata, alsook Libengé of Ibengé (-..). We hebben Ndóngó (-) te Gbau, te Kawele en bij de Gbakpwa: AvaNdóngó (‘...’) bij de Mbongo (Mawuya). We vinden de veel verspreide Mbanza Ndóngó (-..-) ten Z. van Libengé. We hebben Ngbàndà te Kapo, Môngbàndà te Mbongo (Mawuya), Ngbàndà Ngóngó te NzaKunda en Ngbàndà te Wazuka... Bij al deze namen, ofschoon ze door andere stammen of taalgroepen gebruikt worden, blijven de tonen standvastig bewaard.

Meer nog, bij veel stamnamen die een klankverandering ondergaan hebben, is de toon nochtans gebleven. Een treffend voorbeeld hebben we hiervan in den naam Kunda. Bij de Mbanza: Kùndè, Yakonda (-..), Akòndó (‘..’). Bij de Ngbandi: Akunda (‘..’), Ayakunda (‘...’) (in den Evenaar: Èkòndà).

Hieruit moet men nochtans niet besluiten, dat de tonen een grootere standvastigheid bezitten dan de klanken. Het bewijst slechts, dat de klanken (of beter: de phonemen) en de tonen (of beter: de tonemen) in een woord twee onafhankelijke bestanddeelen zijn.

Dat ook de tonen, evenals de klanken in een stamnaam, kunnen veranderen, kan niet geloofend worden. Daarvan hebben we een duidelijk en onbetwistbaar bewijs in ons woord Kula. In Ubangi

zijn drie verschillende dorpen die Kula heeten en waarvan we met zekerheid weten dat ze van denzelfden oorsprong zijn; zij bekennen dat zij vroeger samengewoond hebben, doch nu gescheiden zijn. Het zijn: het Ngbandi sprekende Akula (‘..’) op de Mongala, waaraan de post Bokúla zijn naam heeft ontleend; dat het dorpje Bokula (‘..’) niet ver er vandaan in het binnenland en waar men Benza (of Ngombe) spreekt; ten slotte Kula (-), een dorpje bij de Mbanza nabij Molegbe en wier broeders wonen bij de Ngbaka nabij Ngemena. Hier staan wij zonder twijfel voor éézelfden naam, daar we ook éézelfden stam hebben; maar hij heeft drie verschillende betoningen gekregen naar gelang bij terecht kwam in een andere taalgroep.

De reeds gemaakte bemerking, dat nl. een naam in een bepaalde streek of stam meestal onveranderd blijft en dat de veranderingen eerst dan plaats vinden, wanneer ze naar een andere taalgroep overgaan, is hier voor wat de tonen betreft wellicht nog duidelijker zichtbaar dan bij de verandering van klanken.

Bij de toonveranderingen in de woorden is een zekere gradatie vast te stellen.

1) Bij sommige namen met gelijkmatige toonmelodie zien wij dat de tonen tegelijk verhoogd of verlaagd worden. Bv. Dongo (-) = Dongo (..), Ngbala (-) = Ngbálá, Ngbóró = Ngbóro (-).

2) Bij woorden met stijgende of dalende melodie wordt de melodie behouden, doch het dalen of stijgen wordt verschoven. Bv. Nduru (‘-) = Anduru (‘--), Nguli (‘-) = Anguli (‘--).

3) Bij andere woorden zien wij de

tonen volkomen veranderen. Bv. Dúngù = Dúngù = Dúngú; Ndíma = Ndíma (...); Ndɔngɔ (-) = Ndɔngɔ (...).

Indien men wil zoeken naar oorzaken van die veranderingen, ware het misschien mogelijk de volgende aan te duiden. (Maar ik herhaal nogmaals, dat het wegens onvoldoende voorbeelden enkel bij vermoedens kan blijven).

1° Enkele voorbeelden schijnen er op te duiden, dat de voorvoegsels een invloed op de wijziging der tonen gehad hebben. Bv. Bingi (·) = Abingi (-), Buna (·) = Abuna (·) = Abuna (·), Ngbanza (-) = Bɔsɔ Ngbánzà, Kúmà = Akuma (·).

2° Andere namen veranderen naar gelang de taal waarin ze overgenomen werden. Het is mogelijk dat de onderscheiden talen een zekere voorkeur hebben voor een bepaalde woordmelodie in de stamnamen, en dat zij, wanneer ze een vreemd woord overnemen, het onwillekeurig bekleeden met hun eigen melodie. Bv. Ndímà bij de Ngbandi wordt Ndíma (...) bij de Ngbapele. Dábà bij de Ngbandi wordt Dabia (...)

bij de Benza; Kúlà bij de Ngbandi wordt Kula (-) bij de Mbanza en de Ngbaka, en Kúlà bij de Ngombe.

Ofschoon de tonen bij de stamnamen op geen volkomen standvastigheid mogen bogen, is het nochtans van het grootste nut, zooniet noodzakelijk, er rekenschap mee te houden. In een bepaalde kring of bij een bepaalde stam verraden ze onbetwifelbare identiteit. In menig ander geval waar de klank veranderd is, wijst het behoud van den toon op eenheid van oorsprong. Bv. Mábò = Mábù; Rɔndà = Rɔndɔ; Ngilima (...) = Ngürümà; Dɔbɔ = Dɛbɔ = Diɔbɔ (alles laag). Elders zal een verschil van toon een verschil van samenstelling van een woord laten vermoeden. Vergelijk Dongo of Dɔngɔ (·) met Ndɔngɔ (-). Dit laatste verwijst waarschijnlijk naar een samenstelling van Ndɔ (·) + Ngú. Ngú is water, en er bestaat een watergeest, Ndɔngɔ (·) geheeten, door verschillende stammen vereerd.

P. Rodolf Mortier, O.M.Cap.
Businga.

OVER TAALEENMAKING.

Een lezer schrijft ons :

Dergelijke kwesties kan men alleen met vrucht bespreken, als men aan beide zijden een voldoende vorming heeft. Met kleurblinden over schilderkunst praten haalt niets uit. Ik stootte al eens meer op een zeker onbegrip zooals voor de streek, waar men een vreemde taal zou nemen, omdat de paters dat vroeger ook zoo deden, terwijl van den anderen kant werd toegegeven dat de bevolking een nkundo-dialekt spreekt. Zie dat is een standpunt, waarbij ik noch met mijn verstand, noch met mijn kristelijken verantwoordelijkheidszin, noch met de sociologie en ethica zooals ik die geleerd heb, kan aansluiten. Ik vind het zoo doodjammer, dat men niet breder kan kijken, waar het toch gaat om een geweldige verantwoordelijkheid, wellicht voor eeuwen lang, want wij leggen nu de grondslagen waarop vele generaties zullen moeten bouwen. En daarbij is de taalkwestie van overwegend belang. Vreemde talen aannemen beteekent verbastering, ook zedelijk. Kongolesche bastaard-talen aanvaarden, beteekent ook intellectueelen achteruitgang. Ik kan niet begrijpen, dat men klaagt over wantoestanden, over weinig succes, enz, als men vreemde talen spreekt, als men niet in een rijk-verstandige negertaal kan praten met de menschen, als men van de organisatie der maatschappij en de mentaliteit van het volk niets begrijpt. Laat ons dan maar voortfilosofieren over *AANPASSING*

Deze rechtzinnige woorden aanvaarden wij ten volle. De juistheid van de beginselen die eraan ten grondslag liggen mogen ons echter de oogen niet doen sluiten voor de moeilijkheden der praktische uitvoering. Waar men sedert geruimen tijd een vreemde taal gebruikt, zelfs waar het plaatselijk dialekt gebruikt wordt als voertaal van evangelisatie en onderwijs, waar wellicht reeds boeken gedrukt werden in zulk dialekt wordt het met den dag lastiger om rechtsomkeer te maken.

De macht van de gewoonte en de vrees

voor de moeite van de verandering zijn geen voldoende uitleg voor de tegenkantingen. Men dient vooral rekening te houden met de moeilijkheid, bijzonder voor oudere missionarissen, om een nieuw dialekt aan te leeren. Dit is des te begrijpelijker, daar de afwijkingen tusschen de dialekten van éénzelfde taal vaak niet gering zijn, subjectief gesproken, nl. voor de Europeanen. En de moeilijkheid verdwijnt niet wanneer dit nieuw dialekt de algemeene eenheidstaal is; al kunnen dan bijkomstige beschouwingen van grooter nut de pil wel verzoeten. Vervolgens is voor de evangelisatie en voor de vorming der jeugd het gebruik van het plaatselijk dialekt van groot nut.

In pogingen tot taalkundige eenmaking mag het dan ook niet gaan om de dialekten weg te cijferen. Zij zijn niet enkel noodig voor de verrijking van de algemeene taal; doch ook uit rechtstreeks praktisch oogpunt zullen zij nog langen tijd onontbeerlijk zijn voor de betrekkingen met de menschen, en dat in evenredigheid met den graad van afwijking van de eenheidstaal.

Het ideaal ware wel, dat voor den gewonen omgang met het volk en voor de evangelisatie het dialekt in eer wordt gehouden; dat het in den eersten graad der school, voor zoover het noodig is, wordt onderwezen of minstens als voertaal gebruikt; hetgeen ook in de latere studie jaren zou kunnen gebeuren waar het pas geeft. Tegelijkertijd zou echter de eenheidstaal worden aangeleerd, hetgeen wegens de nauwe taalkundige verwantschap voor de inlanders heel wat gemakkelijker is dan voor Europeanen. De leerlingen zullen al heel vlug die eenheidstaal kennen en de daarin gestelde boeken kunnen gebruiken, hetgeen een der grootste praktische voordeelen is van zulk een taal.

Het is dus een zaak van beleid en maat in de doorvoering der principen. De eenheidstaal breide zich uit, zoover als de verwantschap der dialekten het vordert, doch eerbiedige deze. Zij weze een band, een brug, geen afbraak of scheiding.

G. Hulstaert.

Het Prefix KA-TU in Luba.

Mgr De Clercq in zijn « Nouvelle Grammaire Luba » (1929), bl. 29, leert: « Au moyen de ce préfixe ka-tu on forme les diminutifs; p.ex. on remplacera le préfixe (propre du nom) par ka-tu ».

Om meer eenheid te brengen in de Luba-dialecten ware 't goed dien regel wat aan te vullen. Wat we denken toepasselijk te zijn op alle dialecten van de Luba-groep is het volgende: De prefixen ka-tu vormen de verkleiningswoorden; men stelt ze in de plaats van het eigen prefix van het naamwoord ofwel vóór dit prefix. Sommige dialecten verkiezen den eersten vorm, andere den tweeden; overal zijn voorbeelden van beide gevallen. Aldus geeft mütshi = boom, als diminutief: kátshi of kamütshi, mv. tütshi of tūmütshi.¹⁾

In het Luba-lubilashi hier in Kasai heeft men meer den eersten vorm; hetzelfde geldt voor het Luba-samba van N. Katanga (P. S. Peeraer, O.F.M.); doch de tweede vorm is ook gekend. Voor het Luba-sanga schrijft P. Hadelin Roland, O.S.B. in zijn Grammaire Kisanga, 1937, bl. 21: « Les diminutifs s'obtiennent par les préfixes ka tu. Le préfixe propre du nom peut à volonté être maintenu ou supprimé. Les noms monosyllabiques et les noms de la classe bu ma gardent toujours leurs pré-

1) Wegens gebrek aan letterteekens wordt in dit artikel de hoogtonige U weergegeven als ù. tsh = stemlooze alveolare of postalveolare affricaat; j = de stemhebbende correspondent van tsh; p = stemlooze bilabiale fricatief; o = ɔ; e = s (behalve in ne); ng = velare nasaal (als in ons Zingen); n vóór i = palataal (als Fr. champagne). (N.v.d.R.)

fixes. »

Voor het Kibemba (« jaag kibemba-kilamba-kilanda niet te ver weg van de Luba-groep, het zijn zeker zustertalen van den nauwsten graad », schrijft Mr Possoz) geeft P. Noël in Grammaire Kibemba, 1935; Le préfixe ka (pl. tu) indique souvent un diminutif »; en in de voorbeelden die volgen is ofwel het eigen prefix weggelaten (kana=petit enfant, kabwe=petite pierre) ofwel behouden (kamulilo=petit feu, kamulandu=une petite affaire).

Hoewel P. Van Heusden in zijn Grammaire Chibemba, 1928, bl. 27 schrijft: « kana, contraction de kamuana: petit enfant; kato, contraction de kabwato: petite pirogue; kachila, contraction de kamuchila: petite queue, etc. » denken wij dat het hier geen samentrekking is, doch de toepassing van hooger opgegeven algemeenen regel. Het duidt toch aan dat in de dialecten van het Zuiden liever de tweede diminutief-vorm gebruikt wordt.

Wat P. Noël er verder aan toevoegt (bl. 15): « tous les noms en ka ne forment pas leur plur. en tu » p. e. kafula = forgeron pl. bakafula; kabemba = épervier, pl. bakabemba, etc. » is ook toepasselijk op andere dialecten in het luba. De uitleg van die gevallen dient dan gezocht te worden in de beteekenis van het prefix « ba ».

Dit maar om aan te duiden dat, moest ieder taalkundige in Luba en zogenaamde zustertalen, meer nadruk leggen op wat vereenigt in die verschillende dialecten, dan op wat specifiek is in « zijn taal », als van zelfs de grondeenheid van al die idiomen naar voren zou komen, met het gevolg dat het streven naar een een-

heidstaal haar « fundamentum in re » zou gevonden hebben; 't ware de grondslag van een eigen beschaving voor wat we meenen een zelfde volksgemeenschap te zijn, groot « in potentia » door de waarde van haar leden en de uitgestrektheid van haar gebied. Ondertusschen gaan taalparticularisme, Fransch in het onderwijs en Kiswahili in de werk-centra, een tegenovergestelden weg op.

Om volgens de lijn « naar wat vereenigt » te werken is noodig:

1) Kennis nemen van elkaars werk in een zoeken naar unificatie, liever dan diversificatie.

2) In de spraakkunst de toonregels bekend maken. Dit terrein zal wellicht de meeste grond tot vereeniging geven.

Zoo schreef Prof. Burssens: « In de tonologie van het Kiluba in Katanga en het tshiluba in Kasai is geen verschil » Daar nu de tonologie en haar wetten het specifieke van een Bantutaal zijn, waarom dan in 't geval blijven spreken van twee verschillende talen? en waarom niet naar eenmaking streven? Wetenschappelijke redenen... geen enkele, alleen opportunitetsredenen voor het « hic et nunc » in beperkten kring, en .. gevoelsredenen.

Ondertusschen werpt de ekonomie der blanken de negers uit hun eigen' middens over het heele gebied van de Luba-groep. Het meest opportune « op groote schaal » ware naar meer eenheid streven in de taal die gebruikt wordt in de school, op den kansel of in de drukwerken.

3) Eenheid in de schrijfwijze. De orthographie « Africa » dringt zich op in alle bantutalen. Het blijft dan voor het minst slordig, ouderwetsch en onwetenschappelijk dat voor éézelfde woord de eenen een fransche manier van schrij-

ven gebruiken, anderen een vlaamsche, een portugeesche of een engelsche, enz. 't Zou getuigen van een ruime visie op het algemeen nut en een klaar begrip in de nooden der toekomst moest men overeenkomen voor éézelfde schrijfwijze voor al de luba-dialecten. Het is de zaak van hen die de leiding in handen hebben. Waar begrip en goede wil is, worden ook de technische moeilijkheden wel overwonnen.

Na dezen driesten « sprong in 't wilde » kunnen we terug naar het prefix ka-tu en zijn beteekenis.

A. Johnston in « A Comparative study of the Bantu and Semi-Bantu languages » 1922, Vol II, bl. 228, zegt noemens het prefix ka: « is often preponderatingly-employed as a diminutive. But it seems to have been connected in its origin with a root meaning « female », possibly an abbreviation of kati, and consequently it is a prefix which, not infrequently beginning with an affectionate sense, becomes an honorific It, therefore, enters very much into Bantu titles of kings and ministers, and in the honorific sense it may even pass to the opposite extreme from being a diminutive to becoming an augmentative prefix. As a diminutive its plural is ordinarily either TU or BI, but the BU-prefix is sometimes employed.

The KA-prefix is absent from almost all the bantu, the North Congoland Ogowe and Cameroons languages; but reappears in the Semi-Bantu of Group A. »

Nog al acrobatisch om van « diminutive sense » op « augmentative sense » te komen.

Dat TU ook BI kan worden of BU en verder (bl. 231) MA of HA zal in deze studie zijn verklaring vinden.

Stippen we aan dat het prefix KA-TU afwezig is in de talen van Noord-Kongo; wat overeenkomt met P. Hulstaert's « Grammatica van het Lonkundo, bl. 34 en P. Gilliard's « Grammaire Lontomba » 1928, bl. 12. In de Mongo-groep echter bestaat het meervoudig TO, met als enkelvoudig prefix I. Zij ontbreken echter in de « stroomdialecten » der Bobangi, Eleku, Boloki, Baloi, Libinja, Iboko, enz., alsook bij de Imoma, Mpongo en Nkole der Loilaka: evenals bij de Ngombe en de Mbuja.

Wat de taalgroep « Kongo » betreft, in de Grammaire Kiyombe van P.L. De Clercq komt het niet voor, doch wordt het prefix FI opgegeven voor verkleinwoorden. Laman schrijft in zijn Grammar of the Congo Language dezelfde beteekenis toe aan dit prefix FI; doch hij kent ook in dien zin een prefix LU met meervoud TU.

De « Grammaire de l'Idzing » van P.J. Mertens, S.J. kent de prefixen KA-TU niet.

Maar in de taal der Bashj aan het Z. van het Kivu-meer duiken ze weer op, dat is dus aan de Noordergrens van de Luba-taalgroep en de Zuidergrens van de Nilotische talen of die welke onder Hamitischen invloed staan. Doch het prefix KA-RHU (ce son correspond toujours à un t dans es langues voisines) schrijft P. Cleme in *Ann.* 1941, N° 3, bl. 48: « heeft geen beteekenis van diminutief » en hij geeft een reeks andere beteekenissen op, waarvan sommige ook in Luba voorkomen.

KA-TU komt ook nog voor in het Kinyamwezi van het Tanganyika-Territory (cfr. Grammaire Kinyamwesi, van E.P. Muller), alsook in het Lozi van Noord-Rhodesië (African Studies, I, bl. 105).

In het Luba van hier in Kasai wordt het prefix KA-TU met 4 gansch onderscheiden beteekenissen gebruikt.

I. Eerst en vooral om de verkleinwoorden te vormen. Het geeft dan aan het veranderde woord de beteekenis van: klein, kort, dun of eng, gering, onbenullig, bekrompen. Gaat het over collectieven of vloeistoffen dan is de beteekenis: een weinig ... wat ... Gelijk in alle talen, kan ook hier het verkleinwoord een beteekenis hebben van vriendelijkheid, genegenheid, teederheid.

Als moeder haar armen rond haar kindje slaat en fluistert « kánini kani » = vleeschken van mij(n vleesch) (kánini is verklw. van múnini) dan blijft de beteekenis van « klein » wel bestaan, maar wordt door de omstandigheden « lief ».

II. KA-TU vormt niet enkel verkleiningswoorden of woorden waarin de beteekenis klein is verloren gegaan. Het valt op hoe men dat prefix gaarne gebruikt voor ieder woord dat iets buitengewoons in zijn soort aanduidt, iets uitzonderlijks, iets buiten het normale 't zij erboven 't zij eronder. Boven het normale komt het dan overeen met de augmentatieven TSHI-BI (BI van Johnston) en LU, welke dan ermee afwisselen. Bij namen van gebeurtenissen en zaken: voor alles wat een uitzonderlijke prestatie, iets dat treft daarstelt. - Bij dieren of menschen: voor iets dat bijzonder groot of klein, goed of kwaad is; iemand die niet van de gewone soort is; vandaar dat zooveel titels of omschrijvingen voor titel of hoedanigheid met KA beginnen; om 't even of lof of smaad bedoelt.

Voorbeelden: 1) Gebeurtenissen
Kálánjí ka murótó = de lichtstreep van een vallende ster; Kájimbá buéni = valavond;

Kábéndé = het strijdgeroep van veel menschen bijeen.

Om zeggens alle namen van maanverwisselingen beginnen met KA of TSHI of LU.

2) Zaken: Kábóngé = kápulú = knuppel; Kádimoná = spiegel (groot of klein); Kápamba = vischnet (lang of kort); Kásala = nationale zang.

« Mù kálóbá kakunze » zegt men van de plaats waar de beheksers gestuurd worden na hun dood: 't komt van búlóbá bükunzé = de doode aarde ('t binnenste van de aarde wordt verondersteld meer dood te zijn dan de buitenste laag). KA duidt hier zeker niet aan dat die plaats klein is, maar iets uitzonderlings daarstelt. Men zegt van diezelfde plaats kándondo-nkídí, van: ndondo=diepte en múnkídí = put; niet omdat die plaats klein is; die ka wordt er bijgevoegd om 't uitzonderlijke aan te duiden, want ndondo-nkídí is even goed. Ook kálungá-misóna.

Daarvandaan ook dat zooveel namen van ziekten en geneesmiddelen met ka beginnen; 't zijn zonderlinge toestanden en zonderlinge planten. Bv. káneke=verlamming; kántémbélé = roodvonk; kákómá= het kind ontlast niet; kánsolola = het kind ontlast te veel; kafáláfála = plant tegen roodvonk; kákálá nkwádi = kálálá ngúlúbé=kruid tegen verstopping; kámùmá'kásanga bululu, kásanga bea, kátshipi=peper-soorten.

KA wordt gebruikt voor de planten die iets eigenaardigs aan zich hebben, ongezien of ze klein of groot zijn: katóndó, kálembe = kásubi = eetbare paddestoel; kánsálalá = kábángu = roode pompoen; kanga-jíngají = ananas; kánjingá nyatshi = lang gras.

V o o r d i e r e n : kápumbū = olifant; kábóyí = lange zwarte slang; kásóngó nyū-

nyū = ooievaar; kámbulū = kieken met opgezette veeren; kábémbá=sperwer; kámbá-nku = kápia-bómbá = báte = rups met haar dat vinnig steekt.

Als het spreekwoord zegt :

kábündí m-múkulu wá nyámá

káténde m-múkulu wá nyūnyū

kamanímaní m-múkulu wá mpásū,

kábündí is de eerste onder de dieren (vier-voetige)

káténde is de eeste onder de vogels

kamanímaní is de eerste onder de sprinkhanen.

duidt die KA de kleinheid, van die dieren niet aan, maar hun bizondere slimheid. Zoo sloeg het portugeesche cabalo voor paard rap en algemeen in omdat die open sylaben aan het eigene der taal beantwoorden en omwille van dat ka-prefix voor een dier met zulke uitzonderlijke eigenaardigheden.

Voor menschen dus wordt ka gebruikt om iemand aan te duiden die buiten de gewone norm is, 't zij in deugd of ondeugd, eer of onbenulligheid, lang of kort enz. Vandaar dat de meeste titels of omschrijvingen om mensch of dier te kenmerken met ka beginnen.

káimbi : kángimba = een zanger (iemand die er speciaal in thuis is den lof van den chef of clan te bezingen); kákoná = een onderzoeker, een rechter, kábindi = iemand die bijzonder grof is in zijn handelen; kámámbi = iemand bijzonder dik; kámfünkídí = niet zoo sterk als de gewone mensch; káfíóndó = bijzonder lang; kápatapata : káméndéméndé = bijzonder kort; kámpánda : kánkengé; kánsángá = iemand = un quelconque. Terwijl « kálala » dienst doet om al wat in 't dorp iets te doen of te zeggen heeft te betitelen.

Titels: God is: káfuká = de Schep-

per; kálungá : een machtige gezagvoerder; kálala-ntanda: kálala ka búsáyi: kalula: kábiku enz. allemaal dignitarissen in 't dorp.

Omschrijvingen: kámínùminù ka máshì = iemand met gezwollen bloedaders; kámpungá-malenji = vogel die lange staartveeren heeft; kátáнку nyámá = elk groot dier (dat al gaande schommelt met het lichaam).

Veel menschen dragen een ka-naam die zinspeelt op een uiterlijke gebeurtenis bij de geboorte: kábungamé: káshalé: kábishí: kálángá ka ménù, enz. Kánkù = ká-nkolongo is de tweede van iederen tweeling, kábánga of mbuyi is de eerste (en is het een drieling dan is de derde katuma).

In al die titels is het prefix ka de metgezel van prefix tshi en lu die amplificatieven zijn; doch KA geeft meer het zonderlinge weer. Múkwébé = uw vriend; thíkwebé = uw voorname vriend; kákwébé = uw wondere, zonderlinge vriend.

* * *

Ka in verband met een werkwoordkern kan woorden vormen met twee onderscheiden beteekenissen:

- 1) wat door de werking is voortgebracht,
- 2) het middel of de reden dier werking.

IIIe beteekenis van KA: wat door een werking is teweggebracht, gewoonlijk de naam van een abstrakt iets: kásékù = de lach, van kúséká = lachen; kápéje = verachting, van kúpéjá = verachten; kádiu = verachting, van kádiulá = verachten; ká-kenzu = begeerigheid, van kúkenzúká = begeeren; kásombá = het gezelschap, van kúsombá = gezelschap houden.

Evenals in de tweede beteekenis het prefix KA-TU samengaat met lu en

tshi, omdat ze alle drie een vergrooting van het normale kunnen aanduiden (doch elk op zijn eigen manier) zoo gaat hier in de 3^e beteekenis KA samen me BU-MA, prefix dat een abstracte zaak aanduidt (cfr. supra Johnston's: but the BU prefix is sometimes employed).

Onze bijwoorden die de wijze aangeven, waarop een werking geschiedt, zijn ook abstrakt en in al die woorden komen KA en MA overvloedig voor. Bv.

Kùmáníá kábídíbídí = onduidelijk verstaan; kúfundá kálóló = netjes schrijven; kúfütá kálobélobé = korig betalen; kúlalá kábádí = op de zij liggen; muáku wa kálúbilúbi = een klare uitleg; kújá kánsúkalá = dansen zonder in de maat te blijven; kuélá ne kákela gevoegd bij een werkwoord maakt er een superlatief van.

Hetzelfde met kuélá ne kémbié (= kaimbie). Bv. kúdia kuélá ne kákela (kuélá ne kémbié) = overvloedig eten.

IVe Beteekenis van KA.

KA + een werkwoordkern met het relatief (= objectief) affix (ila ina, ela, ena, enz.) maakt een woord dat een middel of een reden aanduidt. Bv.

kámánina (kùmániná = eindigen) = een middel, of een gelegenheid, een reden om te eindigen; kányémsnu (kúnyéméná = loopen) = een reden om te gaan loopen; kábíngila (kúbíngilá = het pleit winnen) = een middel om het pleit te winnen; kápilu (kúpilá = het pleit verliezen) = een reden om het pleit te verliezen; kányókila (kúnyókilá = straffen) = de reden om iemand te straffen; kátendákénù (kútendákáná = loven, heeft als relatiefvorm kútendákéná) = de reden om iemand te loven. Terwijl de eenvoudige vorm geeft: kátendákani = lof (cfr. 3e beteekenis van KA). Kapindùla noemt men

het toestel waarmee de trein van spoor wordt gewisseld. Kufindulá = uiteenvoegen, désembóiter.

Dat zijn eigen woorden voor nieuwe zaken, gansch volgens het taaleigene; het prefix KA wordt hier gebruikt, niet om het kleine van het toestel aan te duiden, maar omdat het hier een middel geldt en... wellicht ook om het wondere, het uitzonderlijke van het toestel. Want in de hoogere opsomming van de beteekenissen welke het prefix KA-TU aan een woord geeft ligt een kunstmatige classificatie; in de werkelijkheid loopen de beteekenissen dooreen en kan de eene de andere aanvullen of verdringen. De context heeft te bepalen welke beteekenis overweegt in een bepaald

geval.

Misschien zijn er nog andere beteekenissen aan het prefix vast; 't is een vergelijkende taalstudie der dialecten welke op het spoor brengt van de oorspronkelijke algemeene regels, want in ieder dialect van eenzelfde taalgroep blijven ten minste eenige voorbeelden over van die oorspronkelijke regels waaruit dan een eenheidstaal zou kunnen gevormd worden.

Over de toonregels van het prefix KA-TU en zijn gebruik als diminutief in het Luba-Lubilashi, in een volgend artikel.

R. Van Caeneghem
Miss. van Scheut.
Kasai.

R é s u m é

Les préfixes KA-TU devant le préfixe propre du substantif ou le remplaçant, selon les dialectes, forment les diminutifs en tshiluba comme dans beaucoup de langues bantoues.

Ces préfixes ont encore les sens suivants: 1° ils désignent ce qui est extraordinaire, en dehors de la commune mesure, et de ce fait se rapprochent des augmentatifs tshl-bl et lu. Dans ce sens, ka-tu forment aussi des titres; — 2° ajoutés à un radical

verbal, ka-tu désignent soit le moyen ou le motif de l'action, soit le résultat.

L'auteur donne encore un aperçu de l'extension géographique des préfixes ka-tu. Il insiste sur l'importance d'étudier dans les dialectes les éléments semblables de préférence aux différences, en vue de trouver des bases solides pour l'unification. Des éléments d'unification sont la tonétique et l'unité d'orthographe, pour laquelle il recommande le système d'Africa.

Beteekenis en Waarde der Stamnamen.

VOORAFGAANDE BEMERKING.

Daar het hier gaat om een kwestie waarvan de studie nog in haar begin is, had ik het dan ook heilzaam geacht, om geen al te kortzichtige of te gewaagde stellingen voor te staan, dit artikel in een voorloopige vorm op te stellen en dit naar kenners te sturen in Ubangi en daarbuiten, om dan met behulp van hunne gegevens, opmerkingen en noodige verbeteringen, er een meer doordachte en bestendige vorm aan te geven.

Kostelijke gegevens werden mij verschafft eerst door P. Vedast Maes O. M. Cap. over de Ngbaka van centraal Ubangi. Uit zijn gegevens bleek alras dat menige stamnamen benevens hunne beteekenis van persoonsnaam ook een andere hadden, welke een hoedanigheid van de klan uitdrukt.

Z. E. P. Hulstaert stuurde mij ook zijn wijze wenken en een waarschuwing nopens de mogelijkheid der homoniemen en de standvastigheid der tonen bij een naamverandering. P. Boelaert wees mij ook op een en ander onderscheid, dat diende aangebracht te worden.

Van Mr. Possoz kreeg ik als antwoord twee languitgewerkte stukken, waarin zijn theorie zoo volledig mogelijk wordt uiteengezet en tevens menige aanmerkingen op mijn gegevens gemaakt worden.

Uit dit alles is dan dit artikel ontstaan. Wie de twee genoemde artikels (zie hier op het einde onder de lijst der aangehaalde boeken en handschriften) van Mr Possoz te lezen krijgt, gedenke dus dat er spraak is over de voorloopige vorm van mijn artikel, en niet over deze welke hier nu verschijnt.

*
* *

I INLEIDING.

Sprekende over de ethnographische opzoekingen onder de stammen en rassen in Afrika leest men soms, dat men als uitslag bekomt « une confusion ethnographique inextricable » ¹⁾; men hoort dat er niets met zekerheid kan bevestigd worden; dat de Zwarten zich overal tegen spreken en ons bedriegen.

Een groote oorzaak van deze verwarring is, dat men aan de stamnamen de beteekenis of waarde niet hecht, welke ze feitelijk in het gedacht van de inlanders hebben. Deze beteekenis of waarde van de stamnamen is echter zoo gemakkelijk niet te bepalen als men het soms wel denkt. Door verschillende zoekers worden

1) Cfr. F. Rouget, « L'Expansion coloniale au Congo Français » bl. 339.

verschillende theorieën gevolgd en zoo kan men met dezelfde gegevens soms gansch tegenover gestelde uitkomsten bereiken. Houdt men er daarentegen geen stelling op na, dan blijft een groote bron voor deze opzoekingen gesloten.

Het is natuurlijk mijn doel niet in dit artikel aan deze belangrijke kwestie een definitieve oplossing te geven. Dit vraagt een grooter, algemeener studie en dit is het werk van beter geschoolde mannen. Mijn inzicht is enkel hier een voorloopig « mise au point » te doen met de verschillende gegevens welke ik heb kunnen verzamelen, bijzonder uit de Ubangi streek. Geen enkel stelling wil ik dan ook a priori uitsluiten; ik wil veeleer zoeken wat er in beiden gegrond is, wat er kan en moet aangenomen worden.

*
* *

II

DE MOGELIJKE BETEKENISSEN EN ZINNEN DER STAMNAMEN.

Laten we eerst al de eenigzins mogelijke beteekenissen en zinnen nagaan welke een stam- of groepsnaam kan hebben, hetzij hier hetzij elders. Hier worden geen beschouwingen gemaakt noch over de echtheid, noch over de waarde, noch over het veelvuldig voorkomen van elk dezer beteekenissen.

1) De genealogische en patronymische beteekenis.

Het wordt voor Afrika algemeen aangenomen, dat de stam ontstaan is uit een familie. De familie nu in Afrika draagt de naam van het familiehoofd. Men kan

dus — en niet zonder grond — a priori aannemen, dat deze oorspronkelijke familienaam bijgebleven is, ook als die familie zich uitgebreid heeft tot een groot-familie, een familiegroep, een stam. Men zou echter dan maar van zuivere genealogische beteekenis van den stamnaam mogen spreken in zoover de leden van dezen stam hetzij onmiddellijk hetzij middellijk uit deze stamvader zouden geboren zijn. Het is echter onloochenbaar, gelijk Mr. Possoz met recht laat opmerken, dat het begrip van vader niet hetzelfde is in onze Europeesche manier van spreken als in die der inlanders. De Zwarten gebruiken de uitdrukking « geboren zijn uit » en het woord « vader », niet enkel waar er spraak is van physisch voortspruiten uit een persoon, maar ook overal waar iemand recht heeft op de persoon van een ander ²⁾. De genealogische beteekenis zou dan ook voor stammen in Afrika in deze zin moeten verstaan worden, en daarom past de term « patronymische » beteekenis aangehaald door Mr. Possoz, — ofschoon genomen uit de Europeesche familienaamkunde, doch hier zinspelende op het oud romeinsch en grieksch Recht, — hier beter, omdat die nader bij het afrikaansch begrip van familievader komt.

2) Bv. Al de kinderen van den jongeren broer worden « zijn kinderen » genoemd door den ouderen broer, en deze broerskinderen welke we neefjes en nichtjes zouden noemen, heeten hun oom: vader. De kinderen gesproten uit een man-slaaf, aan wien de meester een vrouw heeft gegeven, zijn allen de kinderen van den meester. Al de kinderen geboren uit een vrouw-slaaf, eigendom van den meester, en een man buiten de klan, welke de vrouw niet als wettige echtgenoot had, (bv. omdat er geen bruidschat betaald werd), zijn de kinderen van den meester en niet van den natuurlijken vader. Deze kinderen zullen dan ook den meester « vader » noemen.

2) De aangenomen zin.

Een familie wordt een groot-familie, als ze ál de afstammelingen samenbrengt van vaders, grootvaders en patriarch. Dáár kunnen we nog spreken van genealogische beteekenis van deze familie-groepsnaam.

Maar zoodra buitenstaanders, b.v. als slaven, als dienaars in de groot-familie opgenomen worden, kan deze beteekenis al niet meer toegepast worden in den letterlijken zin, althans niet op die buitenstaanders, welke in de groot-familie opgenomen werden. Dan komt het begrip « adoptie » reeds in 't gedrang. Hier zou de term « patronymische beteekenis » nog kunnen gelden.

Doch verdere uitbreidingen van families kunnen nóg ontstaan, namelijk als twee of meer families zich komen samenvoegen. Het kan gebeuren dat een familie, welke aan 't uitsterven is, om niet heel te verdwijnen, samensmelt met een andere; of dat families, welke reeds door bredere banden verbonden waren, b.v. families uit den klan van aangetrouwde vrouwen, (*sóngó tá» zou men in 't Ngbandi zeggen = vriendschap langs moeders zijde)³), komen bijwonen in de familie van den man. De naam van de bijzonderste familie gaat hier dikwijls — zooniet altijd — over op heel de samenstelling.

Een verdere uitbreiding van groot-familie geschiedt nog ten tijde van verhuizingen en oorlogen. Verschillende groot-families komen samenwonen om een klan te vormen, hetzij om machtiger te zijn,

3) Nopens deze familieverwantschap, zie de breedvoerige uitleg ervan bij Mgr. B. Tanghe, b. bl. 32.

ten einde gemakkelijker andere stammen te kunnen onderwerpen, hetzij in het tegenovergestelde kamp, om beter den indringer te kunnen weerstaan.

Hier ook neemt dan de samengestelde klan⁴) den naam aan van de bijzonderste groot-familie, welke het meest heeft bijgedragen tot het ontstaan van de groep.

Het gebeurt ook, dat kleinere zwakke stammen zich bij grootere stammen komen voegen, om van hunne bescherming te genieten. In al deze gevallen heeft een « adoptie » plaats gehad, en is de stamnaam door « adoptie » overgenomen.

Verder nog, na het binnendringen, het onderwerpen van stammen worden de overwonnenen veelal ingelijfd in den stam, en wordt de bevolking tot een kaste van lijfeigenen gemaakt. (Cfr. Olbrechts, bl. 209) (Voor de aanhalingen, zie op het einde waar al de aangehaalde boeken en handschriften opgegeven worden). Soms worden er gevangenen genomen, welke dan als slaven behandeld worden. Later echter kunnen die officieel in den stam opgenomen worden, nogmaals door « adoptie ». In deze laatste gevallen kunnen de ingelijfde stammen hun vorige naam bewaren, doch er zijn ook gevallen waar ze hun naam

4) Om alle verwarring te vermijden weze hier gezegd dat de woorden klan, stam... en alle andere welke een volksgroeping beduiden, zonder verdere bedoeling in den gewonen zin gebruikt worden; t.t.z. in een opklimmende lijn: familie, groot-familie, familie-groep, klan (welke bijzonder steunt op een familie-organisatie; Cfr sippe bij Olbrechts bl. 187), stam (veronderstelt een politieke organisatie, en komt overeen met een dorp), stamgroeping, taal-, kultuur- of volksgroep.

verliezen en eenvoudig de naam van de overwinnaars overnemen.

We kunnen dan in den *aangenomen zin* opeenvolgende graden aannemen, naarmate de groep groter en groter werd, door het aannemen in hun midden van ander volk, gaande van groot-familie tot gehucht, van gehucht tot dorp en van dorp tot groep van dorpen.

Tot hiertoe was de ontwikkeling van den stamnaam verbonden aan een gelijke ontwikkeling van den stam zelf. Een naam kan zich ook verbreiden, zonder dat daarom de stam zelf een uitbreiding heeft genomen, namelijk als vreemden een stamnaam gebruiken om daarmee ook andere stammen, welke tot die groep niet behoren, te beduiden. Dan hebben we

3) Een uitgebreiden zin.

Een stamnaam wordt dan in den uitgebreiden zin gebruikt, als vreemden, buitenstaanders (hetzij inlanders, hetzij Araben, hetzij Blanken) den naam van een stam gebruiken, om daarmee ook nog andere stammen te beduiden, welke oorspronkelijk die naam niet droegen. Veel namen welke nu een taalgroep of een culturele groep aanduiden, zijn op zulkdanige manier tot hun huidige uitbreiding gekomen.

Voorbeelden van een uitgebreiden zin vinden we in Uele aangegeven door de Calonne (bl. 7): « Pour un Abandiya, tout individu de langue bantou (Ababua, Mobati, Bangwinda, Mobenge, etc.) est un Mobenge... les innombrables tribus parlant des dialects mongbetu, si différents au point de vue culturel, sont des Mabisanga. »

Zie eveneens den uitgebreiden zin verkregen bij de namen Nkundó en Môngo

(Hulstaert, c. bl. 35), idem de namen Bangala, Bangelima, enz.

4) Totemistische beteekenis.

Een stamnaam kan ook betrekking hebben met den totem van den stam. Een stamnaam heeft dan een totemistische beteekenis als de naam zelf het dier, de plant of ander wezen aanduidt, welke de totem van den stam is.

5) De volks-etymologische beteekenis.

We hebben een stamnaam met etymologische beteekenis, als de inlanders, ondervraagd over de beteekenis van hun naam, er een uitleg aan geven anders dan dat de stamnaam de naam van hun «vader» of stichter zou zijn. Hier echter (in nummer 5) wordt het woord volks-etymologisch met opzet gebruikt, om te kunnen onderscheid maken met de drie volgende beteekenissen die eveneens etymologische kunnen genoemd worden.

Onder de volks-etymologie worden dan hier gerangschikt, de beteekenissen met een algemeen, onbepaald karakter (meestal lapnamen), welke geen geographische ligging of sociale of politieke positie van den stam aanduiden. De reden van dit onderscheid zal verder beter uitkomen.

6) Geographische beteekenis.

Deze is ook een etymologische beteekenis, doch bepaalt zich tot die namen, welke een aardrijkskundige ligging van den stam aanduiden. Klannamen met geographische beteekenis zijn dan zooals de volgende: watermannen, binnenlanders, mannen van stroomop, van stroomaf, broes-, bosch- of bergbewoners, enz...

7) De juridische beteekenis.

Hier worden stamnamen bedoeld met een beteekenis zooals heerschers, beschermelingen, onderworpenen of alle andere benamingen die een juridische betrekking, aanduiden welke een familie of groep in den stam kan bekleeden.

8) Beteekenis van functie in den optocht.

Deze alsmede de voortgaande beteekenis is genomen uit de theorie voorgestaan door Mr. Possoz. (Bij hem echter wordt de juridische beteekenis in een nog meer uitgebreiden zin verstaan). Onder deze beteekenis vallen stamnamen welke beduiden: voorwacht, achterwacht, bespieders, voorbereiders van nieuwe dorpen, enz.

9) Ontologische beteekenis.

Menige stamnaam ontmoet men waarvan de vertaling in een of ander taal wil zeggen: «mefsch», «de menschen» «de echte menschen». Niet enkel in Afrika maar ook in Amerika komt deze beteekenis bij stamnamen voor. Cfr. Olbrechts, bl. 18 en 116: (Cherokee = de eigenlijke menschen, Eskimo = de menschen). In Afrika vindt men de volgende namen met dergelijke beteekenis opgegeven: Bantu, Abarambo⁵⁾ Aboro,⁶⁾ Batwa,⁷⁾ Huma,⁸⁾ Walega,⁹⁾ Mbali,¹⁰⁾ Bale¹¹⁾...

5) Abarambo: Vanden Plas. «Langue des Azande», bl. 10/11.

6) Aboro: de Calonne, bl. 223.

7) Batwa: volgens Torday bij Maes, bl. 306.

8) Huma: volgens Eram bij Maes bl. 61.

9) Walega: volgens Delhaise bij Maes bl. 341.

10) Mbali: volgens Kawaters bij Maes bl. 36.

11) Bale volgens Vanden Bosch en Van Den Eynde bij Maes, bl. 96.

10) Legendarische beteekenis.

Het geldt hier niet zoozeer namen van klans, maar het gaat hier veeleer over namen, welke door de inlanders als voorouders van hun klans opgegeven worden, en waarrond er een of ander legende gesponnen wordt. Het gebeurt ook dat deze legendarische persoon zijn naam aan den klan gegeven heeft. Legendarisch is hier niet synoniem van valsch. Gelijk alle legende een grond van waarheid bevat, zoo zal de legendarische beteekenis van een stamnaam ook iets bevatten, dat door verder onderzoek en vergelijking uit te maken zal vallen.

11) De mythische beteekenis.

Sommige namen van voorouders aan den top der stamboomen opgegeven zijn blijkbaar niets anders dan de namen van een grootgeest of zelfs het Opperwezen. Men vindt ook soms deze namen in enkele stamnamen terug. B. v. Batetela,¹²⁾ Babira,¹³⁾ Bali.¹⁴⁾

Deze veelvuldige verdeling van mogelijke beteekenissen van stamnamen kan overdreven schijnen. Zij werd echter ingegeven door een nauwgezetheid om geen enkele mogelijke schakeering, welke haar belang kan hebben bij het vergelijken van gelijkkluidende namen, te laten ontsnappen.

Men verdeelt anders meestal de stamnamen in twee categorieën. 1) De namen afgeleid van een persoonsnaam, de eponiem van den stam, en 2) de namen afgeleid van een hoedanigheidswoord of an-

12) Batetela: volgens Torday bij Maes, bl. 186.

13) Babira: cfr. Moeller, bl. 82.

14) Bali: cfr. Moeller, bl. 78.

der woord dat eene hoedanigheid van den stam aanduidt. In de eerste categorie spreekt men dan van « afstammingsnamen » of « persoonsnamen ». De spraakkundige term « eigennaam » past hier min goed, omdat alle stannamen dit zijn of het althans aan het worden zijn. Daartegenover staan in de tweede categorie de « algemeene namen » (de term gemeennaam om dezelfde reden bij de eigennaam is hier min goed gebruikt), « soortnamen », « hoedanigheidsnamen », « collectieve namen » of « generische namen ». Men spreekt ook van « patronymische » en « anthroponymische » namen voor de eerste categorie, en van « toponymische » voor de tweede.

Volgens mijn hooger gedetailleerde verdeling moeten we dan onder de 1^e categorie rangschikken: 1° de genealogische en patronymische beteekenis met 2) den aangenomen en 3) den uitgebreiden zin ervan.

Met opzet heb ik bij N° 2 en 3 het woord « zin » en niet beteekenis gebruikt, om een onderscheid tusschen deze aan te toonen. Ieder naam in gelijk welke beteekenis kan, benevens zijn eigen zin (sens propre), ook nog in een aangenomen of een uitgebreiden zin gebruikt worden. De aangenomen en de uitgebreide zin zijn dus niet uit hun eigen aan de 1^e of aan de 2^e categorie verbonden. Ik laat ze nochtans onmiddellijk op de genealogische en patronymische beteekenis volgen om de ontwikkeling van die beteekenis beter te doen uitkomen.

Onder de tweede categorie vallen dan de 4° totemistische, de 5° volks-etymologische, de 6° geographische, de 7° juridische, de 8° functie in den optocht, de 9° ontologische beteekenissen. De twee

laatste: de 10° legendarische, en 11° de mythische beteekenissen, voor zooveel ze op stannamen toegepast worden, kunnen vallen onder de 1^e of 2^e categorie naar gelang ze een persoonsnaam of een hoedanigheid van den klan zullen aanduiden.

*
* *

III THEORIEËN.

Nu kan men zich twee verschillende theorieën voorstellen nopens het aannemen der beteekenissen van stannamen. De eerste theorie beschouwt al de stannamen als behorende tot de 1^e categorie, dus dat het alle persoonsnamen zijn of ervan afgeleid. De tweede theorie, dat alle stannamen tot de 2^e categorie moeten herleid worden: dat ze alle een hoedanigheid van den stam uitdrukken of daaraan hun ontstaan te danken hebben. Geen van beide theorieën vindt men ergens uitgedrukt of voorgestaan, daar men meestal ook niet opzettelijk over etymologie en toponymie handelt. Doch men kan de opvattingen der schrijvers opmaken uit hunne berekeningen, als ze stammen met gelijkkluidende namen onderling vergelijken. Gewoonlijk vindt men een neiging tot de 1^e theorie onder de schrijvers van monographieën, beperkt tot een bepaalde streek. De neiging tot de tweede theorie zal men meest vinden in algemeene studies, welke een algemeen zicht willen geven over uitgestrekte streken.

Men kan echter ook een andere houding uitdenken, en deze zal althans voorloopig, zoolang er geen uitgebreide en speciale studies over de kwestie ver-

schenen zijn, minst gevaar opleveren. Deze wil dan a priori geen enkel der genoemde beteekenissen uitsluiten. Ze neemt zelfs als waarschijnlijk aan dat er stamnamen kunnen gevonden worden in de beide categorieën.

BESCHOUWINGEN.

Hier wil ik nu enkele beschouwingen geven, welke goed geschikt zijn om de scherpe kanten van de twee tegenover elkaar staande theorieën wat af te ronden en een uitweg aanduiden langswaar een brug tusschen beide kan geworpen worden.

1) Het gedacht der inlanders nopens hun stamnamen.

In het algemeen staan de inlanders voor, dat hun stamnaam een persoonsnaam inhoudt, namelijk dien van den stichter van hun stam; en zoo geven ze dan ook gewoonlijk dezen naam op in stamboomen.

Ik geloof echter niet dat we hunne stamboomen in deze zin mogen verstaan, alsof ze een lijst van echte genealogische voorouders willen opgeven, zeker niet als we opklimmen tot in de verste generaties. Een interessante studie ware te maken over de beteekenis der stamboomen in Afrika, maar de thesis hier gesteld, schijnt toch al te mogen aangomen worden. Omdat dus een naam als eponiem in den stamboom komt, mogen we nog niet aanstonds besluiten, dat we met een naam der 1^e categorie te doen hebben. Er zijn inderdaad voorbeelden bekend waar dit met een beteekenis der 2e categorie samengaat.

Een voorbeeld hiervan vinden we onder andere bij Moeller (bl. 56. (1). Bij

de Bakuma somt de schrijver een achtstal stamnamen op met hun etymologische beteekenis en voegt eraan toe: «La complaisance des annalistes (nl. de inlanders) transforme les sobriquets en noms dérivés d'un prétendu ancêtre éponyme.»

Onder de Ngbandi vinden we ook tal van dergelijke voorbeelden, onder andere bij de namen Ndūngà, Gūgū, Tāndā, waaraan een (volks-) etymologische beteekenis gegeven wordt, en die tevens voorkomen in de stamboomen dier klans.

Doch we hebben hiervan niet enkel voorbeelden in de volks-etymologie, maar ook onder de geographische en andere beteekenissen. Bv.: Babira en Walega (Moeller, bl. 82).

2) Waar de soortnamen het meest voorkomen.

De patronymische benaming zal men meest vinden bij kleinere groepen, de hoedanigheidsnamen echter onder grootere groepen (Hulstaert, a. bl. 3). Hetgeen niet uitsluit, dat men ook persoonsnamen tegenkomt onder grootere klans, doch hier heeft dan meestal de naam een uitgebreide zin (N° 3) gekregen.

De soortnamen, hoedanigheidsnamen werden meest door vreemden, naburen gegeven. Gewoonlijk aanvaarden de eigenaars dien nieuwen naam niet onmiddellijk. Na langen duur echter wordt hij toch onbewust overgenomen en wordt de oude naam soms geheel verdrongen. Dit gebeurt vooral daar waar deze vreemden een bijzondere rol in den stam gaan spelen.

3) Overgang van gemeene naam tot eigennaam.

Het staat met de stamnamen in

Afrika nog niet even ver als met de benamingen van volken en landen in Europa. Hun perken werden nog niet officieel vastgelegd, ze zijn *levende* benamingen.

P. Hulstaert zegt nopens benamingen Nkundó en Móngo (c. bl. 36): «Ze zijn rekbaar en de uitbreiding van hunne betekenis hangt af van plaatselijke toestanden.»

Bij vele stamnamen welke uit een hoedanigheidsnaam ontstaan zijn, is de overgang van gemeennaam naar eigennaam nog aan 't gebeuren. Het toenemend gebruik van die namen zal automatisch de perken ervan vastleggen.

Vele zijn evenwel reeds degelijk eigennaam geworden met een vaste omschrijving. Men ziet inderdaad dat ze niet willekeurig toegepast worden op anderen die nochtans in de vereischte toestand zijn om onder den oorspronkelijken naam te kunnen gerangschikt worden. Zie bv. de Mbole bij P. Hulstaert (a. bl. 3) en de Turumbu en Lokele opgegeven bij Maes (bl. 325).

Het kan ook gebeuren dat een naam voor enkelen reeds de waarde van een eigennaam — dus met strikte omschrijvingen — verkregen heeft, terwijl dezelfde naam bij anderen, — bij vreemden meestal —, nog altijd blijft voortleven behept met een onbepaaldheid eigen aan de gemeennamen.

Een dergelijk voorbeeld hebben we bij den stamnaan Dío, ook Dío Ngú, in Ubangi. Deze naam is wel oorspronkelijk een gemeennaam geweest met de betekenis van «watermannen» (verder in dit artikel wordt hierover nog gesproken). Onder de eigenaars is die naam een eigennaam geworden, waarbij de betekenis van watermannen verdwenen is; terwijl in den mond van vreemden die naam nog altijd gebruikt

wordt om in 't algemeen de groepen te beduiden welke langs de Legbala afgezakt zijn.

4) Afhankelijkheid der verschillende betekenissen.

De eene betekenis of zin staat niet altijd heel onafhankelijk van de andere; de grenzen welke de eene betekenis van de andere scheidt, zijn niet altijd klaar te bepalen; ze smelten soms ineen.

Een voorbeeld hoe de genealogische betekenis kan aansluiten bij den aangenomen zin, neem ik uit de gegevens van Mr. Possoz (b.) «Souvent celui qui s'établit et s'incorpore comme client dans un clan, n'y était pas étranger... Dans une tribu patriarcale ce sera un fils qui ira s'établir dans le clan de sa mère ou autre parent, ... ou un allié par une autre affinité plus ou moins proche.»

Dat de uitgebreide zin niet altijd afgescheiden is van den aangenomen zin blijkt uit het feit dat meestal ook de vreemden geen naam op anderen zullen uitbreiden, als die anderen geen de minste betrekking met de eersten hebben. Welke betrekking nu juist een zekere «adoptie» laat veronderstellen.

Het komt me zelfs voor, dat een hoedanigheidsnaam (bv. een juridische) uit een afstammingsnaam kan ontstaan. Zóó is de naam Ngbugbu in N. Ubangi synoniem geworden van slaaf, omdat de Ngbandi uit het Noorden meestal uit dezen stam hun slaven nemen. De naam Ngbugbu¹⁵⁾ heeft in Fransch Ubangi waar hun oorspronkelijke stam woont niet nood-

15) Ngbugbu. P. Tisserant vermeldt dezen stam in zijn «Essai sur la grammaire Banda» onder den naam «Gbugu», bl. 5.

zakelijk deze beteekenis. In Belgisch Kongo echter is deze stamnaam op weg deze juridische beteekenis te verkrijgen.

Mr. Possoz brengt zelfs geographische beteekenissen in verband met juridische, waar hij « mannen van het lage land » overeen brengt met « onderworpenen » (de Bashi); en « mannen van het hoogland » met « meesters » (de Nkundó); doch hier wil ik er verder niet over uitweiden.

5) Waarde van een naam bekomen onafhankelijk van zijne beteekenis.

Hoedanigheidsnamen worden op een groep toegepast en door die naam wordt, om wille van zijn beteekenis, geen ethnische groep bedoeld.

Nochtans de groep aan wie deze naam gegeven werd, vormde reeds voordien een ethnische groep, en deze groep blijft natuurlijk voortbestaan, ofschoon de naam zulke beteekenis niet heeft. Cfr. de Auro bij de Calonne (bl. 52.).

Ofschoon dus een naam bij de verschillende groepen waarop hij toegepast wordt, geen ethnische eenheid aanduidt, sluit dit per se niet in, dat ze dit onmogelijk kunnen zijn. Waar het gelijkkluidende stamnamen geldt in een beperkten omtrek, is er toch kans dat ze een ethnische groep vormen. Want de benaming werd hun door de vreemden gegeven om hen te onderscheiden van de andere groepen en hetgeen nu juist in het oog springt om hen te onderscheiden, is wel de uiterlijke kultuur, de taal en gebruiken, welke gewoonlijk een ethnische groep daarstellen.

Waar het echter gaat om véér uiteen gelegen groepen, zal meestal die naam zonder de minste waarde zijn om naar een ethnische eenheid te zoeken. Het-

geen dan toch nog uit die gelijke benaming te halen blijft, is dat die twee stammen in aanraking zijn gekomen met eenzelfde groep (taal-groep) en dat ze beiden in een gelijksoortige toestand waren om dien naam te ontvangen.

6) Verandering van namen.

Namen kunnen veranderen, verwisselen, vermenigvuldigen.

« Namen zijn etiketten, zegt P. Boelaert (bl. 23), die gemakkelijk veranderbaar zijn, die vaak op verschillende tijden of plaatsen ook verschillende waardekken. »

In deze gevallen is er veelal spraak is van een aangenomen of uitgebreiden zin der namen.

Men kent voorbeelden van namen die verdwijnen om plaats te maken voor een andere. Een geval wordt hiervan aangehaald door Moeller (bl. 72). De Bankai, welke Banande zijn, hebben hun taal gelaten om die der Bapere aan te nemen alsmede hun « us et coutumes ». « Ils se disent à présent Bapere et les autres Bapere les acceptent comme tels. »

Ziehier nu wat P. Vedast (bl. 60) schrijft nopens de Ngbaka-stamnamen in Ubangi. « Dat de Zwarten er zelf soms niet uit geraken moet ons niet verwonderen. Veel onzer Ngbaka die zich onder de bescherming stelden van sterkere groepen dan zij, kregen hun stamnaam van hunne beschermers (*sic* volgens hunne legenden) en werden op doodstraf verplicht zich aan dien naam te houden en hun echten naam te verzwijgen. Veel onzer Ngbaka-families beweren hun naam gekregen te hebben van hun schoonbroers waarbij ze gingen inwonen. Enkelen zeggen nog hun vroe-

gere naam en veropenbaren dan een verwantschap, waarvan ze zelf niet meer bewust zijn. Anderen hebben zeker hun primitieven stamnaam en daarbij hun verwantschap met hun stambroeders vergeten.»

Hier nu een uittreksel uit een brief van Mr. Possoz: «'t Kan nu zijn dat een groep spruit uit 2 of 10 oorspronkelijke cliënten of slaven. Ze zijn geen familie, ze spruiten uit verschillende rassen en talen. Toch worden ze nu met één naam aangeduid. En dit is volgens mij een vrij algemeen geval.»

In Ubangi zijn verschillende zulke gevallen bekend. Onder ander een aangehaald door Mgr. Basiel Tanghe (a. bl. 19) Biasu jongere broer van Suna vlucht weg; wordt gevonden door Tobande, welke hem een nieuwe naam geeft: Bameka. Eveneens wordt volgens P. Vedast de naam Gbäkütü van een zekere groep Ngbäkà veranderd in SèGilimà. Bij de Gbäkwâ van tegen Molegbe wordt verhaald dat hun cliënten Dunda, Zigo en Bingba, geboren uit Gombo, een nieuwen naam krijgen: Yembe.

Voorbeelden van verschillende namen welke neveneen bestaan, hebben we in alle dorpen welke deel uitmaken van een grootere groep. Benevens de naam van hun dorp zelf nemen ze ook de naam aan van de groep. Dikwijls blijft dan de naam van de groep voortbestaan, zelfs als ze niet meer deel uitmaken van die groep.

In de vorige voorbeelden is de verandering of het bijnemen van een naam geschied samen met een zekere « adoptie »; zoo hebben we daar een aangenomen zin. We hebben ook voorbeelden waar namen veranderen of bijgenomen worden zonder

een dergelijke innerlijke verandering (de adoptie) doch waar de naam van buiten werd toegepast. Daar hebben we een uitgebreide zin.

P. Hulstaert (c. bl. 35): « De naam Nkundó (onder de inlanders zelf) was voor uitbreiding vatbaar »... Stammen welke vroeger die benaming niet hadden, nemen die naam aan of krijgen die naam van andere stammen. Zie insgelijks de uitbreiding van den naam Bångala bijzonder door het toedoen van de Blanken (Bangala, door G. Tanghe, Congo. 1930 II.)

Eveneens de uitbreiding van den naam Bangelima aan al de omliggende volkeren en dit door het toedoen der Arabieren. (La langue Lebeo, bl. 5, P. Gérard).

Hier een ander voorbeeld uit de gegevens van P. Vedast (bl. 6): « Enkele oude Ngbaka zeggen dat ze over den Ubangi (rechter oever) slechts door hunne vijanden, de Zangere (Yangere) Ngbäkà genoemd werden, omdat de Zangere ook vochten tegen de Ngbaka Mabo; zoo werd de naam Ngbäkà bij uitbreiding aan allen gegeven... Deze uitleg is zeker niet zonder grond. Verdere opzoeking heeft bewezen, dat inderdaad onder onze Ngbaka-bevolking een onderverdeling der Gbäkütü de naam Ngbäkà als eigen stamnaam heeft. Ze zijn zoowel voor de buitenstaanders als voor zich zelf de echte « Bôngbäkà ». Heel de volksgroep zou dan door uitbreiding den naam Ngbäkà overgeërfd hebben. »

7) Verandering van beteekenis.

Niet enkel kan een stam zijn naam zien verdwijnen (hierboven N°6), maar zijn naam kan ook een nieuwe beteekenis verwerven.

a) Nieuwe naam met nieuwe betekenis.

Stammen welke vroeger nooit op het water geleefd hebben, maar nu door uitwendige omstandigheden genoodzaakt werden zich aan het waterleven aan te passen, krijgen een nieuwe naam met de betekenis van hun nieuwe toestand. Zie de Baleka welke van de Arabieren hun naam welke « watermannen » wil zeggen, krijgen ofschoon zij van uit het binnenland gekomen zijn. (Moeller, bl. 48).

b) Zelfde naam met nieuwe betekenis.

Ziehier wat Mr. Possoz daarover schrijft: « Al de grondbetekeningen die de namen kunnen trekken uit het recht van de onzichtbare wereld of uit het conventioneel recht van den klan, kunnen plaatselijke betekeningen verkrijgen, ze kunnen vervormd worden, enz... » en verder: « Rechterlijke betrekkingen kunnen hun invloed verliezen in benamingen, die eenmaal als eigennamen aangenomen werden. »

Zooals hierboven werd opgemerkt hebben veel stamnamen, waaraan een volketymologische of ook een toponymische betekenis gehecht is, tevens, al ware het maar bij een of ander groep, een betekenis van afstammingsnaam.

Zie ook bij P. Hulstaert (c. bl. 35): « Nkundó wil in een geval zeggen: binnenlander, en in een ander geval duidt het een volksgroep aan tegenover vreemden. » Idem de naam Nkóls in de betekenis gebruikt van « minderwaardige » en ook als volksgroep; eveneens de naam Mbóle welke voor uitbreiding vatbaar is.

c) Zelfde naam met twee of meer betekenissen:

We kunnen ook bij een naam twee

of meer onderscheiden betekenissen aantreffen uit de 2^e categorie, bv. een geographische samen met een juridische.

Hiervan enkele voorbeelden.

Nkundó met de betekenis van « binnenlander » en van « meester ».

Walega met betekenis van « de menschen » (Delhaise), van « Woud- of bergbewoners » (Stuhlmann), van « Mannen van het Westen » (Czekanowski), en van « Onderworpenen » (B. Struck). Cfr. Maes, bl. 342 en 332 en Moeller, bl. 43.

Ambomu in Uele met de betekenis van bewoners van de Mbomu-streek en eveneens met de betekenis van voorop-trekkende invallers of meesters (de Calonne, bl. 56).

Bale met de betekenis van « de menschen » (Van den Bosch) en van « slaven » (Van den Eynde). Cfr. Maes, bl. 96.

Bashi met betekenis van « mannen van den lage, van het Westen » en met de betekenis van « minderwaardigen ». Cfr. Colle in Congo, 1921.

8) Graden in de betekenissen der stamnamen.

Uit 6) en 7) mogen we dan besluiten dat de stamnamen zoowel als de betekenissen ervan, kunnen gewijzigd worden, verloren gaan en vervangen worden. Vandaar dat een betekenis bij een naam in verschillende graden kan aanwezig zijn.

Een betekenis om in alle opzichten *volmaakt* of *volkomen* te zijn zou de volgende voorwaarden moeten vervullen.

1) De betekenis worde genomen uit de taal zelf van den stam. Dan hebben we een *levende* betekenis.

2) Die betekenis worde als dus-

danig door de inlanders aan hun naam gehecht. Dan hebben we een *gekende* of *bewuste* beteekenis.

3) Deze beteekenis kome ook overeen met den bestendigen toestand van den stam. Dan hebben we een *werkelijke* beteekenis

Indien een of meer van die voorwaarden geheel of gedeeltelijk ontbreken hebben we een *verminkte* beteekenis. Als 1° niet aanwezig is, d. i. als deze beteekenis niet bestaat in de taal zelf van den stam, maar uit een ander taal genomen werd, hebben we een *vreemde* beteekenis. Ontbreekt 2°, d. i. als die beteekenis niet als dusdanig aan den stamnaam gegeven wordt, dan hebben we een *verborgen* beteekenis. Deze kan echter nog *kenbaar* zijn, als die kan uitgemaakt worden volgens de wetten der etymologie: ze zal *twijfelachtig* zijn of enkel *mogelijk* als sommige gegevens ontbreken om de beteekenis met zekerheid op te maken.

Indien 3° gedeeltelijk of geheel ontbreekt hebben we nog verschillende beteekenissen. Werd de beteekenis niet altijd op den stam toegepast, maar is zij maar gekomen in den loop der geschiedenis, dan

hebben we een *verworvene* beteekenis. Had de naam voordien een beteekenis welke plaats heeft gemaakt voor de tegenwoordige beteekenis, dan is de eerste de *verlorene* beteekenis, welke de *oorspronkelijke* is als die de eerste beteekenis was welke de naam uit zijn eigen had, in tegenstelling met de *huidige*, welke nu in voege is.

Als men dan spreekt van echte en onechte beteekenissen, moet men op voorhand goed bepalen wat men daardoor verstaat.

De echte beteekenis is niet enkel de volmaakte, de volkomene; ook een verminkte beteekenis is een echte beteekenis. Echt staat tegenover valsch, uitgevonden, dus waarin geen enkel der bovengenoemde voorwaarden aanwezig zijn.

Zijn dus geen valsche maar nog echte beteekenissen: de vreemde, de verborgene, de kenbare, (en zelfs in beperkten zin de twijfelachtige en mogelijke), de verlorene, de oorspronkelijke en vroegere beteekenissen. Deze allen kunnen nog hun waarde hebben bij het vergelijken van stamnamen.

(vervolgt)

P. Rodolf Mortier, O.M.Cap.
(Businga)

Het Prefix «KA-TU» in Tshiluba

(vervolg) ¹⁾

In het vorig artikel over dit onderwerp werden het gebruik en de betekenissen van deze prefixen uitgelegd.

Hier volgen nu de toonregels en het gebruik als diminutief in het Lùba-Lùbilashi.

Toonregels

I. In Luba is de toon van een nominaal prefix in algemeenen regel hoog; zoo ook dan bij KA-TU.

II. Doch in iedere prefixenklas maken eenige woorden uitzondering. Hun prefix is laag, of heeft een dubbeltoon door versmelting met den beginklinker van den kern. In deze gevallen neemt KA-TU den toon van het vervangen prefix over.

Lüntù: heerschap (van müntù) geeft kántù. Luntu: vogelschrik geeft kantu. Díáni: olie geeft káni. Muènjí: maan, kènjí. Dísù: oog geeft kísù, tuísù. Bōwá: vrees, kōwá. Buíví: steelzucht, kēví.

III. Gebruikt men de tweede manier om diminutieven te vormen, nl. KA-TU vóór het eigen prefix, dan is KA-TU altijd hoog. Dísù (oog), kádísù, tùmésù, oogjes. Muènjí: maan, kámuènjí.

TOONREGELS VAN KA-TU ALS AKKOORD-PREFIX.

Wanneer het prefix KA-TU overgaat op een adjectief, heeft dit akkoordprefix altijd een hoogen toon. Wanneer

het overgaat op een werkwoord, het bezitspartikel -α, of op een pronomen, volgt het de toonregels eigen aan de prefixen van die woorden.

BEMERKING: KA-TU gaat niet noodzakelijk over als akkoordprefix op het woord dat ermee in verband staat; men gebruikt dikwijls in zijn plaats het akkoordprefix van het woord müntù ondervestaan.

Kálángùlángù aù wá ndángulá miá-ndu: die onnoozele grootspreker.—

Kánkashàmà wá lüdià mbuji: een klein luipaard maar groote geiteneter. Dit gebeurt gewoonlijk als KA-TU niet diminutief is, doch dan ook gebruikt men de twee akkoordprefixen door elkaar.

Kálälà kà búsayí usáyilè bèná müsò-kò nyámá: Kálälà, dignitaris wiens voorrecht het is aan de dorpelingen het wild te verdeelen. — Kábündí wá badiadià Kábündí nákö: Een van den Kábündí-stam, ze eten ook het vleesch van het Kábündí-dier (het is geen taboe).

Kábôngò wá Mülölò: Kábôngò zoon van Mülölò.—Kálónjí kà Mpükà: Kálónjí zoon van Mpükà.

Het gebruik van de diminutief -prefixen in lùba-lùbilashi.

Hier geldt als algemeene regel dat die prefixen KA-TU de eigen prefixen van het naamwoord vervangen. Maar het gebruik van KA-TU vóór de eigen prefixen

1) Zie Aequatoria, VI n° 1, bl. 14.

te zetten, gelijk in de lubadialecten van het Zuiden, wordt gebruikt bij uitzondering.

TOEPASSINGEN OP ELK DER KLASPREFIXEN.

KLAS MU-BA.

Voor enkelv. en meerv. geldt de algemeene regel. Mùkáléngé=heer geeft: kákáléngé of kámùkáléngé. - Bákáléngé=heeren: tükáléngé of túbákáléngé.

Vallen in deze klas ook de namen van wezens welke geen prefixakkoord hebben. als mamu, bàbà : moeder ;bàyá : echtgenoot ; mànsèbá : moederlijke oom ; kàjànà : zuster ; shàkèná : naamgenoot, enz. Al die woorden nemen altijd KA vóór hun eigen prefix: kámamu, kábàbà, kábàyá á-mùkàjì, kámàn-sèbá, kákàjànà, kàshàkèná nàni, enz.

Voor het meerv. valt op te merken: persoonsnamen die in het enkelv. niet het prefix van de klas MU-BA hebben, kunnen in het meerv. BA nemen vóór het eigen prefix van enkelv. of meerv. Dit geeft dan de verkleiningswoorden met dezelfde eigenaardigheid.

Tshilémbí : jager ; meerv. : bìlémbì of bábìlémbì of båtshilémbí. - Verkleinwoord: tülémbí of túbìlémbì of tûtshilémbí of túbábìlémbì of túbåtshilémbí.

Mulopo : onderchef ; meerv. : mìlopo of bàmìlopo of bàmulo. - Verkleinwoord: tulopo of tùmìlopo of tùmulo of túbàmìlopo of túbàmulo.

Het prefix BA kan bij eigennamen gevoegd worden met de beteekenis: soortgenooten, familieleden; ook bij gelijk welk ander woord om aan te duiden een groep, een verzameling, de soort, het geslacht; of met den substantivalen vorm van een werkwoord om aan te duiden: zij die de

werking doen. In al die gevallen kan TU in plaats van BA komen ofwel er vóór gesteld worden.

Wapéndélé bàmamuénende : hij beledigde de familie van zijn schoonmoeder; mv.: Wapéndélé tùmamuénende of túbàmamuénende.

Ké muvua lùfu luà báMpùnde nà-nku : zoo stierven zij die handelden lijk Mpùnde. Mv.: Ké muvua lùfu luà tùmPùnde.

BA in de beteekenis van «groep» heeft gewoonlijk als akkoord het enkelv. prefix. Bákuetu wáni : beste vrienden (beste groep van vrienden). Hetzelfde als men BA door TU vervangt: tükuetu wáni : beste vriendjes.

Die beteekenis van BA geeft den uitleg van uitdrukkingen als: Nshingu wá bàmùtwe : hals, die van de groep is der dingen die het hoofd vormen. - Verkleinw. Nshingu wá tùmùtwe of båtùtwe.

Mápi a bàmápi : ganscheen dracht oorvijgen. Tùpi tua båtùpi, of tùpi tua tûtùpi of tùpi tua tùmápi. - E kütutekéláye bàmáyì, bàmákópó, bàmítóngo... hij gaf ons water, tassen, schalen... (al het etensgerief). - Verkleinw. e kütutekéláye tùmáyì, tùmákópó, tùmítóngo.. of enkel: tuáyì, tükópó, tütóngo.. Dísanká wá bádísanká : veel vreugde. Welke vreugde! Túsanká tua båtúsanká, of túsanká tua tùmásanká, of túsanká båtùmásanká.

KLAS MU - MI

De gewone regels, in alle gevallen.

KLAS BU-MA

De abstrakte woorden verliezen die hoedanigheid niet als BU-MA vervangen wordt door KA-TU, de context moet dan maar uitmaken of het verklein-

woord voortkomt van een woord dat een abstraktie aanduidt of van een ander.

Kálündà komt van bülúnda of van mùlúnda, en kan beteekenen: een kleine vriendschap of een kleine vriend.

Díséngá pàkádiyé ne mpátùke, Ngùlúngu nè: bùkwatshi buani! Díséngá unyémá nè: kákwatshi kebe! Toen de Díséngá-rat ging te voorschijn komen, riep al de Antiloop: mijn kunst in 't pakken! Doch de Díséngá ontsnapte en riep: uw kleine (domme) kunst in 't pakken.

Het meerv. van die abstrakte woorden met BU, wordt veel gebruikt als bijwoord. Kuéndá mádyátá, kuéndá mázénga, kuéndá mánanga, kuéndá mábumbu: een fieren aanmatigenden gang gaan. Men kan ook zeggen: kuéndá tudyátá, kuéndá tuzénga, kuéndá tünanga, kuéndá tumbu.

KLAS DI-MA

De kollektieve beteekenis van dit prefix blijft, ook als het vervangen wordt door KA-TU. Mâyí: water; tuâyí: een beetje water, of tùmâyí. Málwà: maïs-bier; tuálwà: een beetje bier, of tùmálwà.

KLAS N-N

De twee regels voor de verkleinwoorden zijn toepasselijk doch niet altijd.

Al de woorden van deze klas die menschen aanduiden naar hun ambt of gewone bezigheden of naar hun karakter en gewoonten, behouden altijd het gewone prefix in de verkleining.

Ngimba: een zanger, kángimba, túngimba. Ngowela: een zwemmer, kángowela, túngowela. Mpófù: een blinde, kámpófù, tumpófù.

Bij de andere woorden van deze

klas, generieke namen van dieren en zaken, namen van werktuigen, geldt als algemeene regel: namen van levende wezens behouden hun eigen prefix, die van levenlooze verliezen het.

Nkuvù: schildpad, geeft kánkuvù; nkuvù: hangslot, geeft kákuvù; Nzévù: olifant, geeft kánzévù; Nzubù: huis, geeft kázubù.

Er bestaan uitzonderingen, vooral omdat er dialecten en personen zijn die neiging hebben om iederen medeklinker te nasaliseeren, die ndimbote zeggen in plaats van dibote; in al de verkleinwoorden van deze klas bewaren zij de N.

Als N kan vervangen worden door LU in het enkelv. (LU duidt iets bepaald aan, N iets onbepaald) dan verdwijnt natuurlijk de N in het verkleinwoord. Bv. Nsangá of Lúsangá: een nsangaboom, geeft Kásangá; Nkuni of lükuni: hout, geeft kákuni; Nkwángá of Lúkwángá: een nkwan-gaboom, geeft kákwángá.

KLAS LU-N

Wanneer dit prefix de beteekenis heeft van "iets uitzonderlijk" kan het prefix niet verdwijnen zonder dat die beteekenis ook verdwijnt; bijgevolg nemen al die woorden in de verkleining het prefix Ka-Tu vóór hun eigen prefix.

Nzévù lúpúlá mítshi: olifant groote boomenuitrukker; Túnzévù tülúpúlá mítshi.

Als LU een hoedanigheid (goede of slechte) aanduidt, kan LU verdwijnen vóór KA zonder dat het begrip van de hoedanigheid verdwijnt.

Müntù wá lúbábù: een mensch die jaloersch is; Müntù wá kábábù.

KLAS TSHI-BI

Als TSHI dezelfde beteekenis heeft

als LU, t.t.z. iets uitzonderlijks beteekent, dan geldt dezelfde regel ook in de verkleining.

Ngûlûngu tshikosá mbalabala: antiloopt fel om zich een weg te banen in het hooge gras; Tûngûlûngu tûtshikosá mbalabala.

Ook als TSHI zijn oorspronkelijke beteekenis verloren heeft, blijft het prefix gemakkelijk behouden in de verkleining. Tshilémbi: een jager, katshilémbi; tshilûmbu: een waarzegger, kátshilûmbu.

Bij andere woorden, als het prefix TSHI blijft in de verkleining, voegt het gewoonlijk de beteekenis 'minderwaardig' erbij. Tshifûlû: hoed, káfûlû: een kleine hoed; kátshifûlû: een gemeen hoedje.

TSHI met de ampliatiieve beteekenis kan in het verkleiningswoord, na het meervoud TU zijn eigen enkelvoudsprefix behouden.

Tshilumé tshikulu: een wildeman (in sprookjes), geeft in meerv. als verkleining: tûtshilumé tshikulu. — Tshilémbi: jager, geeft tûtshilémbi of tûbilémbi. — Tshilumbu: waarzegger, geeft tûtshilumbu of tûbilumbu.

KLAS KA-TU

Een verdubbeling van het diminutief prefix kan gebruikt worden.

Mbwa: hond, geeft kábwa: hondje of kákábwa: klein hondje. Mûntuntu: krekkel, geeft kántuntu of kákántuntu. Míkanda: papieren, geeft tükanda of tûtükanda.

KA kan dezelfde ampliatiieve beteekenis hebben als LU en TSHI, in dat geval wordt dezelfde regel toegepast.

Ngûlûngu kábanda míkuna: antiloopt gezwinde heuvelloopster; mv.: Kángûlûngu kákábandá míkuna, of Tûngûlûngu tüká-

bandá míkuna

BEMERKING.

In plaats van aan het woord een diminutieve beteekenis te geven, kan het prefix KA-TU er ook een depreciatieve of pejoratieve beteekenis aan hechten: gering, minderwaardig, onbenullig, slecht. Kátshi (mûtshi) beteekent een kleine boom, ook: een minderwaardige boom. Voor deze laatste beteekenis gebruikt men liefst KA-TU samen met het eigen prefix van het woord: kámûtshi. Kámúkáléngé: een heerschappij van niemendal. Doch de gewone manier om depreciatieven te vormen is de verdubbeling van den kern, met het eigen prefix of met TSHI, LU of KA.

Mûntû: mensch wordt dan mûntûntû of tshîntûntû of lûntûntû of kántûntû. Elk dier woorden heeft de beteekenis van minderwaardig mensch plus een nuance ervan die voortkomt uit het gebruikte prefix. TSHI doet denken aan dik of groot; LU aan lang; KA aan kort of klein.

Tshítala: haan (volwassen); Kátala: volwassen, haan klein van gestalte; Tshítalatala: onvolwassen haan maar kloek of dik; Kátalatala: onvolwassen haan en klein van gestalte; Lûtalatala: jonge haan bijna volwassen.

Lûya: warmte van vuur; Kûya: matige warmte; Kûyûya (Ka-uya-uya) is een begin van warmte, die al toenemende Tshiüyûya (tshi-uya-uya) wordt en daarna lûya (lu-uya): echte warmte.

Mûnyà (mu-ûnyà of mu-inyà): warmte der zon; Kinyà: zachte zonnwarmte, ook: kûnyà; Kûnyûnyà: een begin van zonnwarmte, die al versterkende tshiûnyûnyà of lûnyûnyà wordt, en daarna mûnyà.

Máshi: bloed; tûshí: een weinig

bloed; lúshíshí: slecht bloed, bv. te weinig rood; káshíshí: een weinig slecht bloed.

Die voorbeelden geven een inzicht in den rijkdom en de lenigheid van de taal om door prefixen of verdubbeling van den kern alle soort schakeeringen aan de grond-beteekenis van het woord te geven, waarvoor in onze taal bijkomstige woorden of omschrijvingen gebruikt worden. Hier zijn het vaste procédés, dezelfde voor alle woorden.

Die rijkdom wordt nog verhoogd door het samenbrengen van twee of drie prefixen vóór den kern. Vóór het eigen prefix kunnen niet enkel KA en TU en TSHI en LU aangebracht worden, ook het prefix BU-MA met abstrakte beteekenis kan bij ieder ander prefix gevoegd worden.

Voorbeeld: Tshíkùmbùjì: maïsaar ontdaan van zijn graantjes. Daar het gemakkelijk water opzuigt heeft het in beeld-spraak de beteekenis van dronkaard, zuiper. Vandaar de uitdrukking: Tshíkùmbùjì kumvù mǎyí: een groote dronkaard. Wil men er misprijzen bijvoegen, dan zegt men Kátshíkùmbùjì: gemeene dronkaard. Wil men de abstrakte hoedanigheid weer-geven dan wordt het bù-ká-tshí-kùmbùjì. Umbuka munù nè bùkátshíkùmbùjì buèbè = Weg van hier met uw gezuip!

Muádi: echtgenoot; eerste vrouw van polygaam; tshímuádi: voornaam echtgenoot; Bùtshímuádi: de prioriteit van die voornaam echtgenoot.

KA-TU

met woorden die geen
substantieven zijn.

A. MET BIJWOORDELIJKE WOORDEN.

Daar zijn verscheidene manieren

om de bijwoorden van wijze te vormen. We zagen hoogerop die met prefix BU-MA.

Andere worden gevormd met de prefixen TSHI-BU-LU KA.

Kùdià tshídiàdià, kùdià bùdiàdià, kùdià lùdiàdià, kùdià kádiàdià = eten naar beliefte; eten zonder onderscheid te maken; eten van alles zonder omzien naar hoeveelheid of hoedanigheid; eten zonder dat er reden is om te eten, enz.

kùdià (nè) tshídiàvi, kùdià (nè) bùdiàvi, kùdià (nè) lùdiàvi, kùdià (nè) kádiàvi = eten op een slechte manier, of te rap of te traag of zorgeloos of op een plaats of tijd niet bestemd om te eten, enz.

kùdià pá ndilù, kùdià pá tshídilù, kùdià pá lùdilù, kùdià pá bùdilù, kùdià pá kádilù = eten op een goede manier; eten met maat met zorg, bescheiden, deftig, zindelijk.

Deze vorm kan eindigen op O of op I.

kùdià pá ndilà, kùdià pá tshídilà, kùdià pá lùdilà, kùdià pá bùdilà, kùdià pá kádilà = eten als er reden is om te eten; eten als het tijd is om te eten; eten op een plaats geschikt om er te eten; eten met iets geschikt om er mee te eten (schaal, bord).

Als bijwoorden van wijze hebben al die vormen met ieder der prefixen eenzelfde beteekenis en worden niet veranderd in de verkleining, maar al die woorden worden ook als onafhankelijke naamwoorden gebruikt en volgen dan de gewone regels der diminutieven.

Die met TSHI of LU of KA kunnen een persoon aanduiden:

Tshídiàdià; Lùdiàdià; Kidiàdià: een veeleter, een veelvraat, enz.; Tshidiàvi; Lùdiàvi Kádiàvi: een ongemanierde eter;

Tshidilū; Lūdilū; Kādilū: iemand die met manieren eet; Tshidilā Lūdilā; Kādilā: iemand die op den goeden tijd eet, enz.

In diminutief, of beter: depreciatief-vorm: Kátshidiādiā; kálūdiādiā; kákādiādiā; — Kátshidiāvi; kálūdiāvi kákādiāvi; — Kátshidilā; kálūdilā kákādilā.

Die welke BU hebben duiden een abstrakte hoedanigheid aan: Būdiādiā: gulzigheid; Būdiāvi: ongemanierdheid in het eten; Būdilū of Būdidi: gemanierdheid in het eten; Būdilā: stiptheid in het eten.

Die met TSHI of LU of KA kunnen ook andere dingen beteekenen: Kādilā: de reden om te eten; de gelegenheid die doet eten; Tshidilā: iets waarmede men eet; tshidilū: plaats waar men eet.

Dezelfde regel geldt voor de bijwoorden welke gevormd worden door den kern, al of niet verdubbeld, na het werkwoord te plaatsen.

Kūzákálá zakazaka: geweldig sidderen; — Ne mōyō upola pola: met zeer zacht gemoed.

Als bijwoorden hebben ze geen diminutief, doch onafhankelijk gebruikt nemen ze de gewone prefixen KA-TU aan. Bv. Kázakazaka kēbē: uw dwaas sidderen; Kápola kēbē: uw onnoozele zachtheid. Of KA met een andere beteekenis volgens het zinsverband.

Al die woorden nemen in den diminutief of depreciatiefvorm het prefix KA-TU bij hun eigen prefixen. Het is het zinsverband en de kennis der woordvorming die de juiste beteekenissen aangeven.

Niet dat zulke woorden uitzonderingen zijn of weinig gebruikt; men hoort ze dagelijks in den mond van iedereen. Ze zijn menigvuldig en zeer verscheiden naar gelang van het gebruikte prefix of suffix

of eindletter. Hun vorming is een afzonderlijke studie waard; wat hier aangehaald is geeft een inzicht in de lenigheid van die woordtekniek, waarbij die van onze europsche talen maar een arm figuur slaat.

B. MET WERKWOORDEN EN PERSOONLIJKE VOORNAAMWOORDEN.

1° De werkwoorden die een substantivalen vorm hebben, d. i. beginnien met een nominaal prefix (mu-n-di-lu-tshi, enz.), ook het verbaal prefix KU, volgen den gewonen regel voor het diminutief.

Kūkēbā kuēbē kuā lūpētū; Dīkēbā diēbē diā lūpētū; Lūbēbā luēbē luā lūpētū; Tshikēbā tshiēbē tshiā lūpētū; Būkēbī buēbē buā lūpētū; Nkēbākēbā wēbē wā lūpētū = uw streven naar winsten, — hebben als diminutief-depreciatief: kākēbā kebēka lūpētū, of: kādīkēbā-kālūkēbā-kátshikēbā-kábūkēbī-kākēbākēbā; ook het prefix ku: Kākūkēbā kēbē kā lūpētū: uw gemeen zoeken naar winsten. Vorm niet te verwarren met het negatief: kākūkēbā kēbē... uw gemis aan streven... of het KA dat het doel aanduidt na een werkwoord dat een beweging uitdrukt: ufikā-kākūkēbāyē lūpētū = hij kwam om een winst zoeken.

Mbujī wū nkēbélū (kākēbélū) lūpētū: een geit waarmee men tracht winsten te maken; — Mūnkēbēdi (Kānkēbēdi) lūpētū: Iemand die voor mij winsten zoekt; — Būtukēbēdi buēbē buā lūpētū (Kātu-kēbēdi kēbē kā lūpētū) uw verlangen om voor ons winsten te maken.

2° De werkwoorden die een pronominalen vorm hebben, nemen geen verkleiningsprefix vóór het persoonlijk voornw.; enkel de afzonderlijk gebruikte voornaamwoorden kunnen KA-TU aannemen. Kāmēmē, kāwēwē, káyēyē, tūtuētū, tūnuēnū,

tábóbó of tótó. Hetgeen als gevolg heeft dat in de samengestelde vormen, het hulp-wkw. en het wkw. elk een verschillend pronomèn kunnen hebben; het hulpwkw. het gewoon pers. voornaamw. en het wkw. het akkoord van den verkleinings-vorm van dat voornaamw. Bv. Mpátà yènu í nudi tufuá náyo, tǔjǔbulé kù nyimà: Uw twijfels waarmee gijlieden van niemendalle naar uw ondergang gaat, verwerpt ze. Het pronomèn NU van nudi draagt op nuènu: gij; het pronomèn TU van tufuá en tǔjǔbulá draagt op tǔnuènu: gijlieden van niemendalle.

Bádí tǔtǔmbá kǔlábákáná: zij men-schjes die veel te veel praatjes vertellen. Udí kǔtǔmbá kǔlábákáná: jij ventje dat te veel....

De derde persoon enkelv. en meerv. kan altijd KA-TU hebben als pronominaal akkoord van een naamwoord dat met die prefixen begint. Zoo ook de vorm úkítábi: wie zal geloofd hebben, kan kǔkítábi worden met kǔmǔntǔ onderverstaan (Niet te verwarren met het negatief: kǔkítábi: het kiad dat niet zal geloofd hebben, waar KA den lagen toon heeft).

3° De werkwoorden die met een akkoordprefix beginnen, en al de samengestelde vormen waar zulk een wkw. in voorkomt, kunnen altijd KA-TU aannemen, naar gelang van het naamwoord waarmede ze in verband staan. Daar het hier een akkoordprefix geldt en geen nominaal

prefix, kan de regel van het dubbel prefix, nl. KA-TU vóór het eigen prefix, niet gebruikt worden.

Zoo kan bǔtǔbikídíshí buèndè: zijn manie om ons te doen roepen, wel een dubbel prefix hebben in de verkleining; kǔbǔtǔbikídíshí buèndè: zijn domme manie om ons...., maar niet de vorm: bǔtǔbikídíshílá buájímíní: de reden waarom men ons doet roepen bestaat niet meer. Dit woord is een adjectivale vorm, bu is akkoordprefix van het naamw. « buálǔ » onderverstaan, enkel als buálǔ verkleinwoord wordt: « kǔlǔ » of « kǔbuálǔ » kan bǔtǔbikídíshílá, veranderen in kǔtǔbikídíshílá: de geringe reden...., doch nooit in kabutubikidishila.

Hetzelfde geldt als in plaats van « buálǔ » een ander woord onderverstaan wordt. Tshíkǔbikídílá ntshini? Het geschil (tshílǔmbu) waarvoor men u roept, welk is 't? Mǔkǔbikídíla... De zaak (muándá) waarvoor... Mǔkǔbikídílá wépi? Het werk (mǔdimǔ) waarvoor men u roept, waar is 't? In de verkleining hebben die woorden geen dubbel prefix.

De heele studie over de prefixen KA-TU staft de wijze woorden van P. Hulstaert: « Il est vrai que les langues bantoues sont, en règle générale, plus logiques, plus systématiques, plus régulières que les nôtres, et qu'elles témoignent ainsi d'une grande capacité d'abstraction et d'un sens vif de l'ordre. (Aequat. 1941, N°5, bl. 119)

Spraakkundige Termen in het Lomongo

Als vervolg en besluit van de voorgaande studies over hetzelfde onderwerp (zie Aeq. IV, blz. 61, vv. - V, blz. 21, vv.) geven wij thans een vluchtig overzicht van de termen voor de ontleding.

Ontleden vertalen wij door *·londa* = naspeuren, uiteenzetten. Van den versterkingsvorm (*lokémemalo*) vormt men het substantief: *bólondó* = naspeuring, uiteenzetting, ontleding. Woordontleding is dan: *bólondó wá baóí*; zinsontleding = *bólondó wá bifoléjá*.

Efoléjá komt van den stam *-foleja* = uiten, bekennen. Het zou dus zooveel zijn als de uitdrukking van een gedachte. Dat stemt met de definitie van een zin zeer goed overeen. Om praktische redenen was het echter noodzakelijk een term te hebben voor den « volzin » en een andere voor de onderdeelen van zoo'n volzin, de « bijzinnen » of « ondergeschikte zinnen » al naargelang. Daarvoor heeft men een woord gekozen uit het dialect der *Bolóki* en *Losakanyi*, afgeleid van den stam *-yoka* = zeggen, namelijk: *eyoka*. De beteekenis is nagenoeg dezelfde als die van *efoléjá*. Het is echter een ander woord en dus voor het beoogde doel zeer geschikt. Zoo spreekt men dan van een « *efoléjá* » met zijn verschillende « *biyoka* ».

De verschillende rededeelen (*bitényi byá bifoléjá*) heeten: onderwerp = *nsangemi*; gezegde = *bosanga*; rechtstreeksch regiem = *jumbé*; onrechtstreeksch regiem = *njambi*; bepaling = *likokyá*.

Nsangemi komt van den stam *-sangema* = gezegd worden. De vorming van

substantieven die een *agens* aangeven, met voorvoegsel *N* en uitgang *I*, werd vroeger reeds uitgelegd (Aeq. V, blz. 23). De gedachte hier is: datgene of diegene waarvan iets gezegd wordt. *Bosanga* = gezegde, komt van den stam *-sang* = zeggen. Het gevormde ¹⁾ woord beteekent letterlijk: het zeggen, betreffende het onderwerp namelijk. *Jumbé* = rechtstreeksch regiem komt van den stam *-umbama* = neergeworpen worden, onderworpen zijn, ondergaan, het voorwerp zijn van een gerechtelijke actie. De vorming van het substantief met voorvoegsel *J* (= *LI*) en achtervoegsel *E* duidt op een toestand. Het onrechtstreeksch regiem = *njambi*, komt van stam *-amba* = ontvangen, aanvaarden. Het substantief is op dezelfde wijze gevormd als « *nsangemi*. »

De bijvoeglijke bepaling noemen wij: *likóbyá*: letterlijk = bij wijze van *bokobyá* (zie Aeq. V, blz. 21), de bijwoordelijke: *lilongyá*: letterlijk = bij wijze van *bolongyá* (zie Aeq. IV, blz. 67). De gemeenschappelijke naam voor bepaling is *likokyá*. Dit woord is gevormd met den stam *-kokya* = genoeg doen zijn, vervolledigen (zie Aeq. IV, blz. 66). Men onderscheidt verschillende soorten van *balongyá*, zooals: *lilongyá já litsina* = bepaling van oorzaak; *lilongyá já wékèkà*: bepaling van stof; *lilongyá já bokambi*, bepaling van den dader; *lilongyá já bokambwá*: bepaling van het werktuig. Al deze woorden zijn dagelijks in gebruik bij de *Nkundo*, en leveren niet de minste moeilijkheid op in de klas.

1) Zie P. G. Hulstaert: Practische grammatica van het Lonkundo, blz. 161, 4, alinea 3.

Een werkwoordelijk gezegde is: *bo-sanga wǎ ekeelo* = gezegde van werkwoord; een gezegde met koppelwoord is: *bosanga wa njalémá*. *Njalémá* is de onbepaalde wijze van *-yalema* = zijn. Het koppelwoord heet zelf: *jongá* = koppeling, van stam *-onga*: verbinden, koppelen. *Jongá* is veelvuldig gebruikt in de omgangstaal. Het hoofdgedeelte van een gezegde of van een ander rededeel heet: *yóngo*. *Yóngo* of *bóngo* is: de spilwortel van een boom. In overdrachtelijke beteekenis wordt het gebruikt voor: het voornaamste, het hoofdbestanddeel van iets.

De gewone aankondigende zin heet: *efoléjá éã nsakólá* (stam *-sakola* = aankondigen). Op gelijke wijze heeft men verder: *efoléjá éã njúólá* = zin om te vragen; *efoléjá éã ntótóma* = zin om te gebieden. *Efoléjá éã nténólá* = zin van afkorten, bedoelt een eliptischen zin. De geëlideerde deelen heeten: *nténó* = afsnijdsels; die deelen naar voren brengen ter ontleding heet: *njísólá nténó* = de afsnijdsels openbaren, uit de verborgenheid halen.

De enkelvoudige volzin heet: *efoléjá éã likíndá*. Dit is het woord dat in de spreektaal een enig kind aanduidt. De samengestelde volzin is dan: *efoléjá éã nsáaná*, van den stam *-sána* = gemengd zijn. Men heeft hierbij gedacht aan de verschillende onderdeelen van een volzin. Zijn die deelen in nevenschikkend verband geplaatst, dan krijgt men een *efoléjá éã njelámá* = gelijk zijn (stam *-elama*). Zijn ze in onderschikkend verband geplaatst, dan spreekt men van een *efoléjá éã ntsikwáná* (*-tsikwana*: verschillen).

De hoofdzin wordt: *eyoka éã ntsina* (zie *Aeq. IV*, blz. 65) genoemd. De ondergeschikte zin: *eyoka éã julé*. Dit laatste woord geeft aan: een onderworpen stam of klan, een onderhoorige. Het kan dus hier in uitgebreide beteekenis goed gebruikt worden. Er zijn natuurlijk allerlei *baulé*: *eyoka éã nsangemi* = onderwerpszin; *eyoka éã bosanga* = gezegdezin, enz. *Eyoka éã esányáki* = bijzin van gissing. *Eyoka éã nkékányá* (stam *-kékanya* = elkaar den weg versperren) toegepast op den toegeevenden bijzin, die gewoonlijk voor den hoofdzin staat (zie *Aeq. IV*, blz. 66).

Alles te willen ontleden gaat voor het *Lonkundo* evenmin als voor welke taal ook. Toch is het systeem probaat genoeg, om buiten de gewone zinnen nog een groot aantal uitdrukkingen (*bifojelo*, enk. *efojelo*), al is het dan met een omschrijving (*ilingo* = omweg), te ontleden.

Graag wil ik toegeven dat sommige der voorgestelde benamingen voor verbetering vatbaar zijn. Zoowel de kennis der taal als de hulp en de werklust der inlandsche moniteurs zullen hier prima-hulpmiddelen zijn. De baan is in ieder geval open. Wij twijfelen er niet aan dat, eer het enkele jaren verder is, het grammatisch onderricht hier zoo goed zal kunnen gegeven worden als in een europeesche school, ja zelfs dat het mogelijk zal zijn vreemde talen uit het *Lomóngo* met goed gevolg aan te leeren. En dan hoeven we niet bang te zijn dat de kennis die wij onze zwarte leerlingen geven, gauw zal ineensstorten; ze zal op hechte grondslagen rusten: hun eigen taal, deel van hun eigen wezen.

G. Van Avermaet. M.S.C.

Kl. Seminarie. Bokuma.

Voir le résumé en français en bas de la page 85
(N.d.L.R.)

DOCUMENTA

VOORUITGANG.

Er zijn nu eenmaal dingen, die geen geluk aanbrengen en een van deze dingen is wetenschap in een dom hoofd. Het recht van de mens op zijn natuurlijke domheid vindt tegenwoordig weinig verdedigers, maar is daarom niet minder gerechtvaardigd als het recht op de verdere ontwikkeling van zijn begripsvermogen. Wellicht is het dat zelfs in hogere mate. Doch het klinkt liefdeloos, als men mensen dom wil houden, zoals het liefdeloos klinkt hun een eigen badkamer te ontraden in de moderne behuizing. Zelfs al gebeurt het ten gunste van een kinderkamer. Daarom hebben de predikers van het algemene ontwikkelings-recht naar lichaam en geest meer kans, gehoord te worden dan zij, die het hoogste heil maar in zeer geringe mate afhankelijk achten van Karel des Vijfden geboorte-datum of van een meer hygiënies water-closet....

« Beschaving leidt tot spitsvondigheid en spel en onnatuur. Beschaving leidt tot analyse, tot scepsis, tot overzinnelijke weelde aan den enen kant en tot geestelijke verdorring aan den andere. Beschaving brengt levenloosheid, uitputting en onoprechtheid. Beschaving smoort in het intellectualisme, dat de verzieklag is van de geest.» En toch is het waar, even waar als dat barbaarsheid daar ook allemaal toe leidt en zeker als ze gepreëkt wordt. Het failliet der oude idealen is een feit geworden voor de moderne mens. De gesocialiseerde goederen der beschaving zijn ondergraven door de massa aan wie ze gegeven werden, omdat de mensen niet wisten, wat ze er mee moesten doen.

(A. van Duinkerken, Hedendaagse Ketterijen, bl. 121, 119).

BLANCS ET NOIRS.

Trop de coloniaux s'imaginent que l'œuvre du redressement moral et social des noirs est le domaine réservé des missions et que les laïques ont terminé leur tâche lorsqu'ils ont exprimé aux Pères toute leur sympathie et leur ont versé une obole. Eux-mêmes restent profondément indif-

férents aux progrès de cette masse indigène qui les entoure, ils professent à leur égard les préjugés les plus rétrogrades; faute d'utiliser pour le bien l'influence que tout européen exerce sur le noir, ils contribuent involontairement à cette dissolution de la moralité indigène qui est trop souvent l'effet de notre contact.

Collaborer à la civilisation du noir n'est pas seulement le devoir collectif de la nation, mais aussi le devoir individuel de tout patriote et de tout citoyen qui retire un profit de la colonisation; c'est de plus pour le chrétien une œuvre de justice et de charité.

A. Sohier (Actes du VI Congrès Catholique de Malines, p. 30-31).

Periodica

TANGANYIKA NOTES AND RECORDS; n° 14 (Nov. 1942): Tribal Structure in Uhaya (H. Korit-Schoner & M. Hartnoll); The Sea-Going Mtepe and Dau of the Lamu Archipelago (J. Hornell).

AFRICAN STUDIES, II, n° 1: The Natal Code of Native Law; - Tribal Courts in the Bechuanaland Protectorate (I. Schapera); - Growth of Comparative Bantu Philology (C. M. Doke). - Notes.

BAND (Leopoldstad) n° 2-4: Bakongo-Portretten (J. Mertens, S. J.); Geschiedenis van Kongo (O. Spitaels).

BULLETIN DES JURIDICTIONS INDIGENES ET DU DROIT COUTUMIER; XI, n° 1: La propriété chez les Basongo de la Luntungu et de la Gobari (P. de Beaucorps); - Organisation coutumière des juridictions indigènes Mogwandi, Banza, Gombe, Doko et Gens d'Eau du territoire de Budjala (A. Verdcourt).

Beteekenis en Waarde der Stamnamen.

(vervolg) ¹⁾

IV.

BETEKENIS VAN STAMNAMEN IN UBANGI.

Nadat we de draagwijdte der te gebruiken termen goed bepaald hebben en dat we alle mogelijke gevallen en schaakeeringen hebben voorgesteld, kunnen we onderzoeken wat voor beteekenissen men in Ubangi aantreft.

1) De genealogische of patronymische beteekenis.

Het ware uiterst gewaagd te beweren dat in Ubangi (of ook in 't algemeen in Afrika) ál de stamnamen in de genealogische beteekenis moeten genomen worden. Wie zal bv. met ernst beweren, dat al het volk, dat met den stamnaam Ngbandi betiteld wordt, wel degelijk uit dien éénen persoon welke als voorvader opgegeven wordt, — weze het nu nog in zijn afrikaansche beteekenis —, zou voortspuiten? Waar het groote groepen geldt is in alle geval de zuiver genealogische beteekenis uitgesloten. Deze beteekenis zal kunnen gevonden worden bij de namen van kleine groepen. De namen der « sé wá of dü(k)é (--) » ²⁾ welke een familie of groot-familie in de verdeeling van een drop

aanduiden, zal heel dikwijls in deze zin mogen verstaan worden. En nog mag dit niet als algemeene regel aangenomen worden, want er bestaan « sé wá », waar afstammelingen van een andere familie zijn komen bijwonen, welke dan de naam van die reeds bestaande « sé wá » aangenomen hebben.

A fortiori waar het geldt de namen van gehuchten, d.i. een aantal « sé wá » gegroepeerd in een « ya kódró (---) » ²⁾, en bij namen van dorpen zal de genealogische beteekenis meer en meer onbetrouwbaar zijn.

2) Aangenomen zin.

Veel meer betrouwbaar zal de aangenomen zin zijn. Deze zin hebben we bij alle kleine groepen welke deel uitmaken van een grootere groep: de gehuchten in een dorp, de dorpen in een klanformatie. Benevens hun eigen naam hebben de kleinere groepen de naam van de grootere groep aangenomen. In het dorp Ndi (---), dat deel uitmaakt van de klanformatie Kunda, is een gehucht, AvâTéndé, ge-

2) Volgens het artikel van P. Boelaert «Nkundo-maatschappij» Aeq. 1941, N° 3, moet de sé wá, due of duke overeenstemmen met de etuka bij de Nkundo; en de ya kódró met de Bololo.

1) Zie Aeq. VI, blz. 25.

naamd. De naam Ndoi wordt toegepast in den aangenomen zin op die AvàTéndé en eveneens de naam Kùndà op de Ndoi. Aldus geschiedt het om zoo te zeggen in alle dorpen.

Een vraag is nu, of het gehucht AvàTéndé, indien het zich zou afscheuren van Ndoi en in een ander dorp ingelijfd worden, nog den aangenomen naam van Ndoi zou blijven behouden. Als stamnaam zal die niet gemakkelijk bijblijven, doch heel waarschijnlijk zal hij in hun stamboom voortleven. Voorbeelden hebben we daarvan zooniet in kleine dan toch in grootere groepen. B.v. de bovengenoemde groep Kùndà bewaart nog altijd in zijn stamboom de naam van Kulegenge, omdat hij vroeger deel uitgemaakt heeft van de groep Kulegenge.

Waar we kleine groepen hebben, welke, zooals hooger aangehaald bij de Ngbaka, verplicht geweest zijn hun eigen naam te verloochenen, om die van hun meesters aan te nemen, zoodat na een langen tijd hun eigen naam verloren is gegaan, zal onvermijdelijk bij een verder afscheuren de nieuwe naam en niet de oude overgaan.

3) Uitgebreide zin.

De uitgebreide zin vinden we enkel bij groote groepen, meest taalgroepen of andere kultuur-groepen.

De uithreiding van den naam Ngbàkà werd hooger reeds uiteengezet. Over de uitbreiding van den naam Ngbandi, zie bij Mgr. B. Tanghe (a. VIII). De naam Ngbandi (-) werd zelfs op zulk een eigenaardige manier uitgebreid, dat degenen welke heden het meest onder dien naam gerekend worden, nu wezenlijk het minst de

afstammelingen van Ngbandi kunnen zijn.

Onder de namen in Ubangi waaraan een uitgebreide zin vast is, kunnen we noemen: Ngbandi, Mbàti, Ngbàka, Mbandja (-), Mábò, Bènzà, Ngòmbe (-), en Nzòmbo (-) welke elk een taalgroep uitmaken; en verder de mindere goepen: Kuma, (-), Kunda, (-) Mbàngì, Lite, (-) Ngonda (-)

4) Totemistische beteekenis.

Eén enkel duidelijk voorbeeld van totemistische beteekenis werd tot nu toe gevonden in Ubangi, namelijk de naam Bogbasiko bij de Ngbaka. Deze stam heeft de chimpanzee als totem en tevens beteekent « siko » in 't Ngbaka ook chimpanzee. Bo en Goba zijn voorvoegsels bij stamnamen.

Onder de Ngbandi is het totemisme weinig opvallend verspreid; daar ligt dan ook waarschijnlijk de reden waarom zulke beteekenissen zelden gevonden worden. Niet als stamnaam maar als voorouder opgegeven in hun stamboom vinden we Bekpwa (-) = bliksem, bij de Kawels. (-) Uit hun legenden en gebruiken kunnen we opmaken dat ze de bliksem als totem hebben.

5) Volks-etymologische beteekenis.

In Ubangi zijn de beteekenissen welke de inlanders aan hun stamnamen geven tamelijk talrijk. Onder de Ngbandi werden er een twintigtal opgeteekend, maar nog veel meer moeten er bestaan welke we niet opgenomen hebben. Bij de Ngbaka, naar de getuigenis van P. Vedast, « krioelt het van dergelijke beteekenissen. » Het ware dus onmogelijk ze hier alle over te schrijven.

De indruk, welke zich opdringt uit het geheel van deze volks-etymologie kan

als volgt weergegeven worden. 1) Het meerendeel der beteekenissen wordt gegeven niet door de stammen zelf, maar door anderen, en dus meestal in een ander taal of dialect. 2) Veel namen hebben verschillende beteekenissen gekregen naargelang van het volk waarmede ze in betrekking gekomen zijn. 3) Veel beteekenissen zijn niets anders dan verzonnen woordspelingen duidende op een karakteristiek feit, maar soms ook zonder verdere grond. Uit dit alles volgt dus, dat deze volks-etymologie niet ernstig moet opgenomen worden, maar eer tot de folklore dan tot de toponymie behoort. Het blijft nochtans niet uitgesloten, dat er onder deze volks-etymologie echt oorspronkelijke beteekenissen kunnen gevonden worden.

6) Geographische beteekenis.

Onder de geographische beteekenissen in Ubangi kan men de volgende opgeven.

Onder de Ngbandi.

1. Abàngà en Ambôngò met de beteekenis van « de mannen welke verblijven in het binnenland van den rechter oever van den Ubangistroom » ten overstaan van deze van den linker oever. Deze namen zijn geen benamingen van bepaalde klans, maar worden in 't algemeen gegeven aan al de dorpen, welke op die beschreven plaats verblijven. Ze bedoelen geen ethnische groep.

De woorden Bàngà en Mbongo kunnen op zich zelf verschillende beteekenis hebben: (Zie ook bij Mgr. B. Tanghe, b. bl. 238 en 239):

1) Bàngà of Bàngànà, beter gekend nog met zijn bijnaam erbij van Pumbà, (..)

wordt opgegeven als de stamvader van een groot aantal klans, welke samen de kern vormen van ons Ngbandi-sprekend volk .. Legendes worden om zijn naam geweven en men beweert dat hij met al zijn volk verbleven heeft op den rechter oever van den Ubangi.

2) Bàngà is ook de naam van een geest welke in het water leeft langs den rechter oever van den stroom.

3) Het water van den Ubangi dat langs de noorder helft van den stroom vloeit, is witachtig gekleurd en wordt Bàngà genoemd, terwijl dit langs de zuider helft zwartachtig is en Mbôngò genoemd wordt. De twee groote rivieren, welke door hun samenvloeiën den Ubangi vormen, hebben ook deze onderscheiden namen gekregen bij de inlanders onzer streek: de Mbomu wordt soms ook Bàngà en de Uele Mbongo genoemd.

4) Er bestaan ook kleinere bepaalde klans waar die naam in voorkomt:

I- Banga, Ba-Banga of Va-Banga meestal bij de Ngbaka en de Mbanza. Of nu die namen betrekking hebben met een der hooger genoemde beteekenissen, is niet uitgemaakt.

Het woord Mbôngò heeft nagenoeg dezelfde soorten beteekenissen als die welke aan Bàngà verbonden zijn: voorvader, geest, water, en bijzondere stam. De stam welke als eigen naam Mbôngò heeft, is zeer machtig en uitgebreid. Hij verblijft onder de Ngbandi ten zuiden van Yakoma.

2. Atò (· -) = mannen van stroomop of van het Oosten en Adò = mannen van stroomaf of van het Westen. Evenals bij de namen Abàngà en Ambôngò worden hier geen bepaalde klans aangeduid. De naam Atò wordt gebuikt bv. door de man-

nen van de Banzystad-streek om die van de Yakoma-streek aan te duiden. Adõ op zijn eigen komt weinig voor. In samenstelling heb ik het aangetroffen in den naam Ambàti Dõ waarmede men een deel der Lite-groep uit de streek van Molegbe bedoelde welke naar het Westen getrokken was. De woorden to (-) en do hebben hun beteekenis in het Ngbandi: to (-) = stroomopwaarts of het Oosten; en do = stroomafwaarts of het westen.

3. Adiyõ (· · ·) of Adõ, ook genoemd Adiyõ Ngú (· · ·). Hier hebben we, in tegenstelling met de twee vorige, den naam van een bepaalde groep, namelijk de klans welke langs de Legbala (Ebola) uit het Oosten gekomen zijn en nu nog grotendeels langs dit water wonen. Mgr. B. Tanghe (a. bl. 54) brengt deze groep in verband met de Dio in Uele vernoemd met beteekenis van « watermannen » of ook « mannen van stroomaf ». (de Calonne, bl. 104). In Ubangi vindt men deze beteekenis niet aan dien naam Diyõ (· ·) of Dõ verbonden; men geeft er eerder een volksetymologische beteekenis aan in verband met het woord dõ = plaatsen. Doch gelijk Mr Possoz terecht doet opmerken (a) wijst het toevoegen van het woordje ngú = water (in 't Ngbandi) wel degelijk aan, dat die naam ook hier deze geographische beteekenis moet hebben.

4. De naam Ngbandi-Ngere (· · · ·) of ook Mbatì Ngere (· · · ·) wordt gegeven door de Ngbandi van het Oosten aan al de Ngbandi sprekende stammen, welke in de streek van Budzala wonen. Het woordje Ngere (· ·) dat in de gewone taal onder de Ngbandi niet gebruikt wordt, heeft hier blijkbaar de beteekenis van « stroomafwaarts » of « van het Westen » gelijk het woord « Ngelé » bij de Nkundó. De naam

Mbatì-Legbe (· ·) aan de zuid-westwaarts getrokken Mbatì gegeven heeft hoogstwaarschijnlijk dezelfde beteekenis.

5. Aan de groepsnamen Angõndà of Angündà en Anyámá (· · ·) is mogelijk een verloren beteekenis verbonden van « mannen van het bosch of binnenland » en « mannen van de grasvlakte ». Doch deze beteekenis schijnt als dusdanig niet bekend te zijn.

6. De Agbõdõ (· · ·) worden aangegeven (Mgr. B. Tanghe; a. bl. 192) als zijnde « watermannen ».

Andere namen met meer plaatselijke geographische beteekenis kunnen we opgeven:

7. Alite (· ·) welke door Mgr. B. Tanghe (a. bl. 142) aangegeven worden in de beteekenis van « mannen welke aan de « li (·) » = bron van de « Te (·) » = Ubangistroom vertoefd hebben.

8. Men hoort soms den naam Awa Te (· · ·) = Mannen van den Ubangistroom toegepast op de bewoners van den stroom.

9. Wà Kósá, (· ·) Wà Kpwëndà en Wà Gbõdõ (· ·) worden door P. Nereus opgegeven met de beteekenis van mannen, welke van het water Kósá, (· ·) Kpwëndà of Gbõdõ (· ·) komen.

Bij de Ngbákà.

1) De volgende nota van P. Vedast (bl. 11) wijst op een verloren geographische beteekenis. « Bogbali, Tombò en Bobadi (welke samen één verwante familie vormen) zeggen ngubi = nijlpaard of molli = waterdier te zijn; en geven als reden op, dat ze vroeger de « mannen van het water » waren terwijl de andere Ngbákà het hoogland bewoonden. »

2) De volgende uittreksels (even-

eens van P. Vedast) laten klaarblijkelijk zien, dat de naam Ngbākā met zijn tegenhanger Gbaya een geographische beteekenis moet gehad hebben, ofschoon die naam tegenwoordig onder deze beteekenis zoo algemeen niet meer bekend is, maar beschouwd wordt als een afstammingsnaam.

(Bl. 6): « Volgens het zeggen van verschillende ouden was de benaming Gbaya al gegeven toen ze nog over den Ubangi (= rechter oever) woonden. « Gbaya » werden genoemd de bewoners van het land stroomafwaarts, en die van hoogerop waren de « Ngbākā ».

(idem bl. 6): « De naam Gbea (= Gbaya) wordt door onze Ngbākā gegeven aan de Ngbākā-Mabó van Ngbasengbende (halfweg Libenge-Bosobolo), aan de Mabo-dorpen in de streek van Zongo en aan de Mondjombo, over den Ubangi in de omstreken van Bangi. » (Allen dus gelegen in het westen van onze eigenlijke Ngbākā).

(idem bl. 6): « In de dorpen ten Noorden van Gemena, op heel den scheidingsweg tusschen het Oost- en West-Ngbaka-Territorium, wordt de bevolking ten Oosten, d. i. in de omstreken van Karawa, « Ongbakano » = de Ngbaka genoemd.

(bl. 12) « In onze Ngbaka-groep wonen de Bogilima een weinig ten Noorden van Gemena naar Karawa toe. Samen met de andere Klans .. (Bokarawa) worden zij « Ngbaka » genoemd door hun Ngbaka-geburen ten westen. »

Hier dient opgemerkt dat de woorden Ngbaka en Gbaya dergelijke beteekenis niet hebben in de Ngbakataal. Uit welke taal die beteekenis genomen kan zijn, is mij onbekend. We staan hier dus voor een vreemde beteekenis.

Dit zijn allemaal stamnamen in Ubangi waarvan een geographische beteekenis aangetoond kan worden. Ogetwijfeld moeten er nog meer namen bestaan met een verlorene, een verborgene of een vreemde geographische beteekenis.

Men merke op dat deze namen meestal aan groote groepen gegeven worden, en dat enkele even iets meer zijn dan een gewone gemeennaam, (bv. Ats, (·) Ado (·) en Awa ts (·)).

7) Juridische beteekenis.

Bij de Ngbandi.

1) Aya Ngbandi, in 't enkelvoud Nyi Ngbandi (- - -). Onder de Ngbandi wordt deze benaming gebruikt om de vreemde klans aan te duiden, welke in hun dorpen zijn komen wonen, om zich onder hunne bescherming te stellen. Ze worden niet aangezien als slaven mbe = (-), noch als « du mbi so lo » (· · ·) = hier werd ik geboren, d. i. kinderen van slaven. Het zijn ook niet de « angambi », d. i. de nakomende broers van de « atogbia » (· · ·) = meesters, of de heerschende familie van den stam. Het zijn hetgeen Mr. Possoz noemt: de « clientes », de beschermelingen. Al deze woorden: mbe, du mbi so lo, ngambi, tagbia, zijn juridische benamingen bij de Ngbandi in gebruik, doch geen van hen vindt men terug als naam van een of ander klan. De benaming Aya Ngbandi echter wordt gebruikt als gemeenschappelijke naam voor al deze kleinere klans welke hun « clientes » zijn. Deze benaming kan dus eenigzins als groepsnaam met juridische beteekenis doorgaan.

Nyi (-), in 't meervoud aya (·) wil in 't Ngbandi zeggen: kind, afstammeling, nazaat. De uitdrukking Aya Ngbandi, zou dan kunnen beteekenen: de kinderen, de

afstammelingen van den voorvader Ngbandi. Doch deze benaming kan ook willen zeggen: de kinderen van de Ngbandi, met Ngbandi hier in de beteekenis van « de vreemden ». Het is in deze beteekenis dat ik de benaming onlangs opgenomen heb onder de Ngbandi-sprekende stammen tegen Businga, de Sêngà en de Kùndà. Hier zou dan de naam Ngbandi en niet het voorvoegsel aya of nyi de beteekenis van « cliëns » in zich dragen. Om deze thesis uit te werken ware een afzonderlijke studie noodig. Daarom wil ik er hier verder niet op ingaan.

Nyi wordt ook opgegeven als voorvader van verschillende zulke bijwonende klans onder de Ngbandi, zooals van de Kutu (...), Ngwe^a (...), Tuma (...), (Mgr. B. T. a. 32), van de Ndombè, Ngwa^a, Kpwàngà, Ndongo (...), Ngòlò (Mgr d. III. bl. 761.), alsook van de Ndimà (...), Dàbà en Namu (--). Het is niet aan te nemen dat die Nyi de gemeenschappelijke vader zou zijn van al die klans. Doch met dien naam boven aan den stamboom te zetten, wil men enkel beduiden dat die verschillende stammen de « cliëns » der Ngbandi zijn.

2) Stamnamen welke men somtijds gebruikt in den zin van slaaf. Lângbà (= Ngbugbù) en Mbàgà vindt men in twee spreekwoorden vermeld met deze beteekenis. (Mgr. B. T., c. bl. 75)

De naam Mbandzja (...) heeft onder de Ngbandi van het Westen ook deze beteekenis gekregen.

Bij de Gbàkpwa (laatste a: stijgend-dalend) tegen Molegbe is de naam Nvù má synoniem van slaaf.

Dit zijn allemaal benamingen van groote stammen waarvan er kleinere groepen onder de Ngbandi verblijven, waar zij

aangezien worden als slaven; vandaar dus deze verkregen beteekenis.

Bij de Ngbandi van het Oosten heeft de naam « Zande » de beteekenis van slaaf of onderworpen (Dit volgens de gegevens van P. Nereus Popelier). Terwijl bij de Azande juist het tegenovergestelde plaats grijpt. Daar heeft de naam « Abaza », waardoor men de Ngbandi aanduidt, de beteekenis van slaaf. (Cfr. de Calonne, bl. 106).

Nopens de juridische beteekenis van een stamnaam laat Mr. Possoz (a) met recht opmerken, dat niet enkel de stam van een woord maar ook de affixen deze beteekenis kunnen hebben. In het vorige hoofdstuk, waar er spraak is van de samenstelling der stamnamen, hebben we prefixen van stamnamen opgegeven die werkelijk een beteekenis in dezen zin schijnen te hebben; onder andere: to, gbo, ngben, gbia.

Bij de Ngbakà.

Nopens de juridische beteekenis van stamnamen onder de Ngbakà schrijft P. Vedast het volgende (bl. 61): « Hoofdzakelijk zijn hun stamnamen namen van voorouders. Maar dat daarnevens juridische benamingen, als grondeigenaars, slavenvangers, beulen, voorvechters, enz... voorkomen, neemt de gewoonte niet weg, bizonder bij sedentaire volkstammen (zooals de Ngbakà), de namen van hun stamhoofden te dragen. »

Doch verder schrijft hij (bl. 62):

* Hier bij onze Ngbakà, misschien ook elders, zijn er verscheiden namen die beginnen met het woord « Woro »: bv. BoWoroGoro (daarnevens BoGoro), BoWoroKonga (BoKonga), BoMbaWoro, enz... Onlangs werd mij de beteekenis van

dit «Woro» verteld, ik geloof erop te mogen betrouwen. Deze «Woro» kunnen bij alle stamnamen voorkomen. Het zouden aangenomen families zijn van vreemde afkomst, die hun diensten aanboden bij dorpseigenaars - geen echte slaven maar bijwoners. Ze namen dan den naam der dorpingen aan, maar met de aanduiding dat ze die benaming slechts uit nood (uit honger) verworven hebben. (Wowo = in 't Ngbaka, honger.)

Dit ware dus een affix met ongeveer dezelfde beteekenis als Aya Ngbandi; om de «clientes» aan te duiden bij de Ngbaka.

8) Functie in den optocht.

Een der spreekwoorden hooger reeds vermeld nopens de juridische beteekenis, laat eveneens uitschijnen, dat er bij de Ngbandi bepaalde families of groepen aangeduid werden om bijzondere functies te bekleeden bij de volksverhuizing. Het spreekwoord luidt als volgt: «Men zendt geen Långbà uit als bespieder» (Mgr. B. T. : c. bl. 75).

In een legende der Gugu, (...) worden de Agwan, een klan welke hij hen woont, vooruitgezonden om een geschikte plaats voor een nieuw dorp te zoeken. (Mgr. B. T., d. III. bl. 914). Doch van uitdrukkelijke beteekenis van dezen naam is er geen spraak.

Bij de Ngbakà worden er echter meer namen met zulke beteekenis gevonden; doch deze namen worden door de inlanders, niettegenstaande hunne beteekenis, toch aangezien als voortkomende van den naam van hun stamvader.

Onder deze stamnamen noemt men namen met beteekenissen welke hun gegeven werden wegens een voorval geduren-

de de volksverhuizing of oorlogen. Onder andere: Gbabanga, hetgeen wil zeggen: de «kinnebakkenkappers» (vergelijk met de «Koppensnellers» in Oceanië); BoWaⁿ-ngbara = olifantenjagers of buitverdeeler; GazaPara of BoZoPara = mannen of zij die zien de plaats. Deze laatste zouden volgens de legende hun naam verkregen hebben, omdat ze vooruitgestuurd werden om een geschikte plaats voor hun dorp te gaan bezichtigen: het waren dus de «standplaatszoekers» in de volksverhuizing.

9) Ontologische beteekenis.

Stamnamen met dergelijke uitdrukkelijke beteekenis werden in Ubangi niet gevonden. Ik meen echter hier toch de legende te mogen aanhalen opgenomen bij de Mbongo, een Ngbandi-sprekende stam ten Zuiden van Libenge. Uit Mbongo (de oppergeest) komt Ndongo, een man, en Môngo, een vrouw, voort. Deze twee eerste menschen hebben volgens de legende hun naam aan twee afzonderlijke stammen gegeven.

De affixen Gbo, ngbe bère, bij verschillende stamnamen in Ubangi, verraden die soms niet zoodanige beteekenis? De naam Gbo-Mbandzja schijnt althans volgens een legende dergelijke beteekenis te hebben.

10) Legendarische beteekenis.

Namen met zulke beteekenis in Ubangi zijn, onder andere, bij de Ngbandi: Kòlà Ngbandi, Gbòmá, Bàngalà Pùmbà, Bandombe (-.-), Bihino (-.-), KulsGenge (-.-.-); bij de Ngbakà: Gbasè, Gbàkùtù; bij de Mbandzja: GboMbanza (-.-) en Bândà.

11) Mythische beteekenis.

In de gestereotypeerde morgengebeden der oude Ngbandi komen namen voor van geesten, welke men insgelijks in hun stamboomen vindt. Vandaar de mythische beteekenis welke we aan die namen meenen te mogen geven. Deze zijn: Nzapa (.-), naam van het Opperwezen; dan de grootgeesten: Yayu (.-) (hemel), Sésè (aarde), Gègi (dampkring), Lomo of Nomo (..) en Ketua (.-) waarvan de beteekenis niet vaststaat. Men hoort ook Mbôngò en Bàngà, soms ook Bandombe (.-) en Bibino (---).

V.

GEBRUIK VAN GELIJKLUIDENDE NAMEN BIJ ETHNOGRAPHISCHE OPZOEKINGEN.

Het groot nut van de Etymologie of de Woordafleidingsleer ligt voor de volkenkunde vooral hierin, dat ze ons een betrouwbare leidster moet zijn in de vergelijkingen van stamnamen en ons aantoonen, welke besluiten we daaruit kunnen trekken.

De Etymologie nu behelst twee deelen: het eerste deel behoort tot de Vormleer met zijn Klankleer of Phonetiek en zijn Toonleer of Tonetiek; het tweede deel is de Semantiek of de Beteekenisleer.

Het eerste deel toont de vaste wetten aan, langswaar een naam zijn verscheidene veranderingen heeft bekomen. In de toontalen, zooals de meeste afrikaansche talen zijn, kunnen die veranderingen zoowel bij de tonen als bij de klanken van een woord geschied zijn.

De vergelijkende studie onzer kongoleesche talen en dialecten is echter nog te weinig gevorderd, om ons toe te laten

die wetten nu reeds vast te stellen. Vooraleer dit bekomen is, dient dus voorzichtigheid aan den dag gelegd te worden. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat daarom alle studie over de stamnamen moet gestaakt, in afwachting dat de wetenschappelijke gronden daarvan gelegd worden. Integendeel! Er bestaan reeds tal van degelijk vastgestelde alleenstaande gevallen, welke we kunnen te nutte maken. Daarbij kunnen onze opzoekingen nog gevallen aanbrenge, die aanduidingen geven, om later die wetten op te maken. Het artikel « Samenstelling en Verandering van Stamnamen » hier vóór verschenen werd met deze bedoeling opgemaakt.

Ofschoon echter twee namen uiterlijk dezelfde zijn, kan het nu toch gebeuren, dat we vóór twee namen staan, welke geen de minste betrekking met elkaar hebben, m. a. w. dat het twee homoniemen zijn. « Er zijn, zegt P. Hulstaert in een persoonlijk schrijven, betrekkelijk weinig phonemen en phonemen-combinaties in de Bantoe-talen en ook in de Sudan-talen. Het is dus natuurlijk, dat gelijkkluidende namen gemakkelijk voorkomen. » Deze mogelijkheid van homoniemen moet nochtans niet overschat worden. Er zijn gevallen waar het voor de hand ligt dat men met homoniemen te doen heeft. Een voorbeeld daarvan wordt aangehaald door Moeller (bl. 112) bij de namen Babwito bij de Bahunde en Babito bij de Banande. In alle geval mag deze mogelijkheid van homoniemen geen belemmerenden invloed op onze opzoekingen uitoefenen, doch wel ons tot voorzichtigheid noodzaken.

Als men nu heeft kunnen vaststellen, dat twee namen wel degelijk dezelfde zijn, dan zal de Beteekenisleer of

Semantiek ons moeten helpen in het aanduiden, welke beteekenis aan de naam verbonden is en ons aantoonen wat we daaruit kunnen afleiden.

Al de beschouwingen hoogerop in dit artikel van bl. 31 tot 36 en elders terloops aangehaald, waren niets anders dan bemerkingen welke kunnen dienen om de regels der afrikaansche Semantiek vast te stellen. Ik meen dan een paar elementaire principes daaruit te kunnen oprapen.

De gelijkkluidendheid van een naam verraadt altijd eene gemeenschappelijke betrekking doch deze betrekking kan gansch verschillend zijn naar gelang van de beteekenis van dien naam. Hebben we stamnamen met een beteekenis uit de eerste categorie, dan mogen we een ethnisch verband tusschen die stammen aannemen. Hebben we namen met een beteekenis uit de tweede categorie, dan mogen we daaruit enkel besluiten tot een ideologisch verband. Bij een geographische beteekenis b.v. kunnen we enkel besluiten dat beide stammen in een gelijksoortige aardrijkskundige toestand zijn of geweest zijn; bij een juridische, in een soortgelijke rechterlijke betrekking.

Iedere beteekenis en zin van stamnaam heeft zijn eigen waarde. Het is dan ook gevaarlijk namen te vergelijken zonder rekening te houden met de beteekenis of de zin waarin die namen genomen zijn. Een voorbeeld. Ndima (...) als stamnaam wordt op twee verschillende plaatsen gevonden. Zijn we zeker dat die naam in de twee gevallen genomen wordt in een patronymische beteekenis, d. i. als afstammingsnaam, dan mogen we besluiten dat die twee groepen deel uitmaken van één stam en dat ze dus vroeger bijeen hoorden. Zijn

we echter zeker dat we hier te doen hebben met een naam in een juridische beteekenis, als zijnde bv. een stam welke zijn heerschappij verloren heeft, of onderworpen is, dan kunnen wij in beide gevallen vóór gansch verschillende groepen staan, zonder werkelijk verband met elkaar.

Maar het is niet altijd mogelijk de beteekenis van een naam vast te stellen. Dan kunnen ons de volgende regels dienstig zijn, om de ware beteekenis te benaderen en ons te beletten al te gewaagde besluiten te trekken.

1) Een naam kan verschillende beteekenissen hebben of gehad hebben.

2) De vreemden geven nogal een andere beteekenis, met meer uitgebreide zin aan den naam.

3) De genealogische beteekenis zal meestal maar gevonden worden in betrekkelijk kleine groepen. Hoe grooter de groep is, hoe verder men zich van deze beteekenis verwijdert.

4) De aangenomen en uitgebreide zin is niet enkel toepasselijk op afstammingsnamen maar ook op hoedanigheidsnamen.

5) De oorspronkelijke beteekenis van een naam is niet altijd de huidige, d. i. de meest gekende en dus nu meest geldende beteekenis.

6) Op de volks-etymologische beteekenis mag in 't algemeen niet veel staat gemaakt worden.

7) Veel namen haalden hun beteekenis uit een andere taal, en zijn dan ook verborgene beteekenissen voor de belanghebbenden.

Deze principes welke uit de vorige beschouwingen schijnen te kunnen getrokken worden, stel ik hier maar voorop, om

ze aan een verdere studie te onderwerpen. Andere voorbeelden uit de streek of van elders zullen die misschien komen bevestigen of omverwerpen!

BESLUIT.

Het was mijn doel niet de zaak definitief op te lossen of een thesis als uitgemaakt voor te staan. Mijn inzicht was veel eer de zaak óp te werpen, om alzoo uit ver-

schillende kringen een reactie uit te lokken.

Er blijven nog belangrijke studies te doen vooraleer men tot een vaste en betrouwbare theorie zal kunnen komen. Doch indien iedereen blijft wachten, tot dat de zaak door anderen opgenomen wordt, en ieder met zijn gegevens en gedachten op zijn kant blijft zitten, dan krijgen we nooit een oplossing van deze belangrijke kwestie.

Aan anderen dus het woord!

Aangehaalde Boeken en Handschriften.

Mgr. Basiel Tanghe, O. M. Cap.

- a) De Ngbandi. Geschiedkundige bijdragen.
- b) De Ngbandi naar het leven geschetst.
- c) De ziel van het Ngbandi-volk.
- d) Persoonlijke notas. De romeinsche cijfers verwijzen naar de schrijfboeken. Deze hebben een doorlopende blad-nummering.

Pater Vedast Maes, O. M. Cap.: Ver- gaarde notas waaronder een onuitgegeven artikel: « Schets over de Ngba- ka-volksgroep. »

Pater Nereus Popelier, O. M. Cap.: Per- soonlijke notas over de Ngbandi uit de streek van Yakoma.

Pater Hulstaert, M. S. C.:

- a) Stammen der Lomela. Congo. 1930.I.

b) Le Mariage des Nkundó. (1937)

c) Nkundó en Môngo Aequatoria. 1941. N° 2.

Pater Boelaert, M. S. C.: « De Nkundo- Môngo » Aequatoria. 1938. N° VIII.

Mr. E. Possoz: Twee gepolycoperde studies:

- a) Les préfixes des classes de substantifs ont-ils un sens juridique ?
- b) Le sens des noms de groupes indigènes.

Hutereau: Histoire des Peuplades de l'Uele et de l'Ubangi.

de Calonne-Beaufaict: Azande.

Maes: Les Peuplades du Congo-Belge.

A. Moeller: Migrations des Bantous.

Olbrechts: Ethnologie.

P. Rodolf Mortier, O. M. Cap.
(Businga)

Inleiding op een Mayombsch Kruidwoordenboek.

Dit woordenboek is een bijgewerkt uittreksel van een nieuw, zeer uitgebreid MAYOMBSCH IDEOTICON in voorbereiding.

Het is een *plantkundig* woordenboek, in zoover het aanwijzingen bevat voor het opsporen en herkennen der planten, en meer andere bijzonderheden die rechtstreeks of onrechtstreeks de Botanica aanbelangen: aldus bv. een aantal notas, zelfs langere artikels over land-, tuin- en boschbouw, die ongetwijfeld zullen nuttig zijn voor opvoeders en kolonisten, en ten slotte voor de geheele gemeenschap.

Doch het is op de eerste plaats, een *volks- en taalkundige studie*: een proeve van Plantlore en een bijdrage tot een dieper inzicht in de Bantoeistiek. Zeden en gebruiken, bijgeloof, « praelogica », . . . typische spreuken en gezegden, een gansche vaktaal, waarin een rijkdom besloten ligt van volstrekt betrouwbare woordvorming en zoo meer, dit alles toch dient gekend en beschreven — eer het te laat is — wil men onze Zwarte broeders hooger opleiden overeenkomstig hun eigen aard en aanleg.

* * *

Dat deze woordenlijst, met alles wat wij uit den mond van meestal ongeletterde mannen en vrouwen konden vernemen aangaande « hunne » plantkunde, niet in alle opzichten volmaakt is, geef ik grif toe, maar in afwachting . . . is het toch

reeds een aanzienlijke aanwinst. Gewis, de stof is verre van uitgeput: spreek maar eens een jager aan, of een fetisjeur, of een specialist - indien ge hun vertrouwen hebt gewonnen - : soms echte natuurkundigen in den dop.

Doch niet alle inlanders weten er evenveel van, niet allen weten hetzelfde, niet allen hebben de noodige opmerkingsgave noch toonen voldoende belangstelling daarvoor. Een bengel die schoolgaat en die de Blanken en de klerken naloopt om wat fransch te leeren en den grooten Jan te kunnen uithangen, zal heelemaal vervreemden van het dorpsleven en de negerwereld. Een andere die liever strikken zet, en al de paadjes kent in het bosch en in de broes, en die oogen en ooren heeft voor alles wat daar omgaat of verteld wordt rond het vuurtje of in het « lala » = buitengoedje, bij de palmwijntappers, zal veel meer afweten van dieren en vogelen en planten en vruchten, van de geheime natuurkrachten en van de overlevering der Ouden. En wanneer hij begaafd is, opgroeit in zijn inheemsch midden en daar veel ondervinding opdoet, of, waar hij ook komt, van elke gelegenheid gebruik maakt, om bij te leeren en te vergelijken, dan is er kans dat hij . . . een levende inlandsche encyclopedie wordt, voor geschiedenis, of voor taal- en volkskunde. Zulke vakmensen moet je weten te ontdekken en te doen spreken.

Sommige planten ken ik enkel van naam zonder dat ik ze verders kan thuiswijzen; menige andere ken ik... zonder naam. En het is opvallend hoe de mooiste planten veelal geen naam hebben bij de Zwarten, behalve wanneer een of ander gebruik ervan bekend is. Alzoo ook de meeste ingebrachte bitéka of te zifólole (bij de Bawoyo), bloemen en sierplanten, gelijk men er aantreft bij de Blanken en hier en daar bij een vooruitstrevende Zwarte.¹⁾

« Les noms d'essences, zegt Graaf de Briey²⁾, ne sont pas fixes dans un même dialecte; le même nom désigne des arbres totalement différents: le même nom réunit un groupement d'arbres hétérogènes ».³⁾ Dat is inderdaad zoo. Voor vele

1) Mission Forestière et Agricole, De Wildeman, Brussel, 1920. (Inleiding)

2) Voor de gebruikte teekens, zie Aequatoria, n°3-4, 1942.

3) N.v.d.R.- Hetzelfde verschijnsel kan men in Europa vaststellen. « Les confusions de sens sont inévitables en ce qui concerne les noms de plantes et d'animaux sauvages. Certains linguistes, encore férus de catégories logiques, s'étonneront que tel patois puisse confondre le frelon avec la guêpe ou appeler le coquelicot glaïeul... le fait psychologique en lui-même n'a rien que de très naturel... L'homme distingue, dans son langage comme dans sa pensée, ce qui l'intéresse au point de vue utilitaire, et surtout ce qui touche à ses occupations... Si nul n'est surpris que le français courant appelle sauterelles aussi bien les locustiens que les acridiens ou criquets — animaux pourtant aussi différents l'un de l'autre que le cerf et le boeuf — pourquoi la distinction entre frelon et guêpe serait-elle mieux conservée?... Le hanneton prend tour à tour les noms de la oétoine, de la cigale, du grillon, de l'escarbot, du taon, de la blatte, sans parler des métaphores comme poule d'arbre, buse, tourterelle » (Dauzat, Géographie linguistique, p. 125-6).

planten staat de naam vast, en wordt, mits rekening te houden met dialectische verschillen, zoo goed als algemeen gebezigd, bv. *ndimba, nlimba, Terminalia superba*; terwijl andere namen worden toegepast op gansch verschillende plantsoorten. Doch hierbij valt aan te merken, dat de benaming dan slaat op een uitwendige gelijkens: gelijkvormigheid van blad, overeenkomst in de kleur van de schors, ofwel op een zelfde eigenschap of een eender praktisch nut; zie bv. onder *mbēnde*, « gestreept », *mundūdi-ndūdi*, « bitterplant », *mbóla*, « spinazie ». De voorbeelden echter van de Briey zijn slecht gekozen: *kaia*, le vrai; *lapati* de grosse forêt; *sofi menga*, saut d'antilope... zie in het woordenboek: *khāya, lubōta lu phāti, nsomvi-mēnga*...

De synoniemen die we geven zijn niet alle evenwaardig. Zoo mogelijk, neem ik eene der benamingen, doorgaans uit ons meest verspreide en best beoefende dialect, het *kivungani*, als de naam, waarnaast dan een of meer « synoniemen » kunnen komen, meestal uit andere gewestsspraken, plus bijnamen, zelfs eerenamen of spotnamen.

* * *

Een naam zegt veel, een naam heeft een geschiedenis... In het bijzonder de volkomenste onder de namen: het zelfstandig naamwoord. « Tout substantif, zegt Darmesteter⁴⁾, désigne à l'origine un objet par une qualité particulière qui le détermine: ... fluvius, fleuve = eau courante, etc... Cette qualité n'a nullement besoin d'être essentielle et vraiment dénominative ».

4) La Vie des Mots, Parijs, 1886. (p. 40 en vv.)

tive ... Le nom n'a pas pour fonction de définir la chose, mais seulement d'en éveiller l'image ... Le langage n'a pas besoin de tout dire ... dans les premiers temps, les noms de ces qualités (= qualificatifs) éveillent dans l'esprit d'abord l'image de la qualité et subsidiairement celle de l'objet; plus tard ils n'éveillent que l'idée de l'objet (et sont substantifs). L'oubli de la signification étymologique, telle est donc la condition nécessaire de la formation du substantif».

Dan zijn daar nog de wijzigingen in de beteekenis: de synecdoche of uitbreiding, de metonymie of begripsverwisseling, de metafoor of overdracht, de catechresis of zinsmisbruik; alsook de woordvervorming door volksetymologie.

Hoe schoon is dat alles terug te vinden in onze plantennamen. Vele zijn reeds ... hun kinderjaren door: dit zijn de meest vaste, definitive namen. Betrekkelijk veel andere, zooals trouwens in alle levende volkstalen, zijn nog niet zooverre: de etymologie is nl. goed te herkennen of gemakkelijk op te sporen, bv. wanneer het woord is gevormd uit een ander bestaande woord: mukhala d.w.z. khala of teerboom, léka-léka, uit lëka, slapen, slapertje of kruidje roer-me-niet;

of wel door samenstelling: kángalubúma, 'geneesplant "die een lubúma, verwonding, toebindt».

Hier dienen ook vermeld: de namen die rechtstreeks af te leiden zijn van een beeldwoord of van een beeldwoordelijk werkwoord, bv. ndüdu, een boom wiens melksap word ingenomen tegen verstoptheid, als de buik dū dū; gespannen staat.

Voor al wat deze laatste afleidingen

betreft. waarvoor een meer dan gewoon taalgevoel wordt vereischt - mag men niet uit het oog verliezen, dat ons Kikongo, en het Bantoe in 'tal gemeen, tot op heden gebleven is wat wij zouden noemen een «oude taal», eene die om zoo te zeggen nog dicht bij de bron staat, dicht bij de «praegrammatica», evenals de geestesgesteldheid van het volk nog «praeologisch» is. Taal en volk schijnen zich slechts zeer langzaam ontwikkeld te hebben; sinds onheuglijke tijden hebben ze blijkbaar geen diepgaande omwentelingen doorgemaakt, en zijn dan ook in vele opzichten primitief. Geen wonder dus, dat de woorden waarvan de eigenlijke, alleroudste oorsprong bekend is of aan gevoeld wordt, geen zeldzaamheid zijn.

Meer voorbeelden van al zulke taalfeiten worden aangestipt in de woordenlijst; we komen er verder op terug, in ons spraakkundig overzicht, inz. in de woordvorming.

Alwie aan «wetenschap» doet zal het op prijs stellen, de juiste bewoordingen en de goede spelling te bezigen. Te dikwijls, zooals we reeds vroeger hebben doen opmerken, werd dit, praktisch, over het hoofd gezien, wat kongoleesche namen aangaat. Groote plantkundigen, slecht ingelicht door de meeste hunner medewerkers, hebben gewetensvol dat «kongoleesch» overgenomen van hunne briefwisselaars en te boek gesteld. Tot hunne verontschuldiging kan men aanvoeren, dat zij, althans in den beginne, niet anders konden doen, ofwel dat hun beproefde methode, ook in deze zaak, volledige opgaven eischte. Doch wat daar ook van weze, van bantoe-taalkundig standpunt uit, was de uitkomst... alles behalve wetenschap-

pelijk.

De grondoorzaak van al die talloze vergissingen en onnauwkeurigheden is, dat de verzamelaars de taal niet kennen. Want met het zoogezegd *Fiot* of *Kiboma*, elders het *Kituba* of het *Lingala*, is men weinig gebaat, als het er op aankomt den inboorling uit te vorschen. Die omgangstaaltjes zijn noch visch noch vleesch, noch gewest- of streektaal noch kultuurtaal, zijn zielloos, gewild-verarmoed en noodzakelijk foutief. Het *Kileta*, staatstaaltje, dat men doet doorgaan voor « *Kikongo* », weert stelselmatig de meest taaleigene kenmerken van het bantoe, als daar zijn:

de prefixen *m-n-*, en *n-m-*: *buba* voor *mbūba*, *Myrianthus*; *dawa* voor *ndāwa*, *Markhamia*;

terwijl het een weggevalen prefix, *ku-* van den noemvorm, tē pas en te onpas vóór alle werkwoorden plaatst;

het weet niets meer en wil ook niets weten van de zoo rijke vervoeging;

het heeft geen woordenverbinding behalve het woordje *na*, voegwoord, voorzetsel (van, voor, in, enz.), letterlijk te vertalen in het Petit-nègre der Fransche kolonien, bv. *irya* (il y a) *la case pour moi*... (*na mono*, van of voor mij.);

geen zinsbouw, geen springlevende woordvorming, geen sappige gezegden . . . , niets meer dat echt is en schoon.

Zoo'n bargoensch is de gewone taal van al de blanken — de meeste missionarissen en zendelingen, plus enkele agenten uitgezonderd — de taal van de centra, van de havens en de booten, van de spoorbanen en de nijverheid en de handelshuizen, ik zou bijna zeggen: van gansch het modern openbaar leven; en zulks spijs al de bantoeïsten van Europa en

Afrika te samen; spijs de mooie officiële programmas, en spijs de uitbreiding en den bloei van 't onderwijs. Treurig is't.

Want niet alleen de Blanken, koloniaal-geschoolden en andere, en de « ontwikkelde » Negers of mulatten, de klerken de boys, de koks, en de telloorenlikkers, radbraken de taal, doch ook de kweekelingen uit de franschtalige of half-verfantschte scholen van de centra, en zelfs horresco referens - uit onze missiescholen van het binnenland, apen deze domme mode van *kinuwu-ndela* = nieuwerwetschheid na. Zoodra ze met die heeren te doen hebben, of alleen maar om te stoefen, ja tot in hun briefwisseling, is het al *Kileta* wat de klok slaat.

En denkt ge dat men in zoo'n taaltje een boer zijn kunsten zal afvragen? . . of dat de inboorling, door middel van zoo'n gebrekkig iets u het juiste woord zal leeren of andere inlichtingen van waarde zal verschaffen, vooral wanneer het gaat over de gewassen der streek of de geheimen der hekserij en de kracht der geneeskruiden, enz.? . . Wapi! (zeggen de verbasterden), hoe zou dat!

Om inlandsche namen en volzinnen, spreuken, overleveringen en dies meer, behoorlijk te kunnen opteekenen, volstaat het dus niet, een bekwaam kruid- of landbouwkundige, geneesheer of magistraat, of maar gewoon liefhebber te zijn de belangstelling en de goede wil zijn zelfs niet genoeg. Men moet ook een zekere kennis bezitten van de taal die men beluistert. Men moet eenigermate vertrouwd zijn met de klanken en de klankverbindingen, en met den woordbouw dier taal. Men moet de woorden kunnen onder-

scheiden en uit elkaar houden, het woordbeeld in het oor hebben, en op de hoogte zijn van de gangbare spelling... Daarvoor nu wil ik de ijverige zoekers en verzamelaars, en - met de verschuldigden eerbied - ook de kringen der vakgeleerden,

een behulpzame hand toesteken. Het mag niet zijn dat een waarachtige wetenschap de andere zou negeren. Ook hier is « vis unita fortior ».

L. Bittremieux, C.I.C.M.
Mbenge (Mayombe)

Introduction à un dictionnaire de botanique indigène.

Ce dictionnaire présente des données botaniques et agricoles. Mais il est avant tout un essai de « plantlore » et une contribution à une meilleure compréhension du génie des langues bantoues.

Les données sur la botanique indigène et ses applications proviennent des Bayombe, parmi lesquels on rencontre de véritables spécialistes. Mais ceux-ci ne doivent pas être cherchés parmi les civilisés ou les demi-civilisés.

Les noms de plantes contiennent beaucoup de matériaux pour l'étude de la langue, surtout

pour la formation des mots, l'étymologie, la sémantique.

L'auteur insiste pour que les botanistes, en citant les noms indigènes, les écrivent correctement. Pour cela les collectionneurs devraient posséder une connaissance convenable de la langue indigène. Les « langues commerciales » ne rendent aucun service, bien au contraire, quand il s'agit de faire de la science et d'étudier sérieusement ce qui touche à l'indigène, à sa vie et à sa culture.

EEN VERRE REIS.

De voorouders der basi Mandu (een klein streekje in Mayombe), evenals de overige « Basundi » van den *moila* van Manianga, en trouwens ook de andere *zimvila*, zijn afkomstig uit het Oude (Portugeesch) Kongo, maar die van Mandu kwamen ku simu Solongo, van den oever der Basolongo (Soyo) en zijn den stroom overgestoken te *Kitsasa*. Zij bleven daar eerst zes dagen en vonden nergens een prauw; dan hebben zij zelf er eene gekapt uit een dikken baobab.

Aan den rechteroever hebben zij een wonder vondst gedaan: twee flesschen, degelijk gestopt en met *minkanda* erin. Ze gingen maar aldoor, den Masisa-berg over, tot op den heuvel van Nzadi-Kongo, Kongo-stroom; daar hebben zij geslapen, d.i. gerust; vandaar naar Nganda Kimbidi, het Canarium-plein, *vau batunga*, daar hebben ze gebouwd. Vrouw Lelo di Kongo huwde met Muanda, *pfumu* Kimbidi, vrij man van dien klan, schonk hem negen kinderen: Mbungu Muandaji, Mvangi Muanda m., Lembe m., Tsakala j., Phemba m., enz. en toen al de kinderen groot waren, stierf Lelo; de kinderen bleven bij hun vader.

Op zekeren dag was Mbungu zijn *minsanga mi makaradu*, roode parelen, aan het rijgen, toen een kip van Tsakala er een van oppikte. Mbungu eischte: *yina tsusu ibasu*, die kip moest door den eigenaar worden opengesneden. Maar die kip is van mij, zei Tsakala. Ook de vader, de broeders en zusters kwamen tusschenbeide. Mbungu hield vol. De kip werd opengesneden, en waarachtig, de roode parel zat nog in de maag van den vogel.

Langen tijd nadien kocht Tsakala *nsanga mi ngeneto*, langwerpige witte parelen. Toevallig kwam een kind van Mbungu daar aangekropen op twee handen en één been, raapte zoo'n parel op, stak ze in z'n mondje, en *kiu!* slikte. Tsakala kwam uit zijn hok: E Mbungu, haast je mijn parel eruit te halen! -Hoe krijg ik ze eruit? jammerde Mbungu. En Tsakala, hardvochtig: Snijd het kind open, zooals we deden met die kip, al

gaat het ditmaal om een menschenkind . . . Men doodde het kind, de parel werd uit zijn buik gehaald en aan Tsakala teruggegeven. ¹⁾

De moeder van het doode kind was ontroostbaar; ze nam het lijkje en ging ermee den weg op, langs waar zij gekomen waren, naar Kitsasa, begroef het *vana yanga* nabij een moeras, en kwam niet meer terug. Ook Tsakala trok eruit, met zijn zustear Phemba, tot in Yanga (bij Kiela in Mayombe) en vestigde zich daar. Onderweg was Phemba zwanger geworden, doch Tsakala wist niet in welk dorp het gebeurd was; en zij baarde een « kind van den weg », Buanga, een meisje. ²⁾

Toen Buanga groot geworden was, huwde ze met Nzoko en baarde een kind, dat (een groote uitzondering) denzelfden naam ontving als zijn vader: Nzoko van Buanga (en niet « van Nzoko »). Na een tijd werd hij aangesteld als hoofdman Makayi Nzoko of Makayi ku Yanga. Hij teelde een tweede kind, Bilala van Kayi, een meisje, dat later in den echt trad met Mavaku Mbumba. Een jongere broer van Nzoko nam een vrouw uit Kimongo.

Vrouw Bilala baarde een kind, het stierf; nog een kind, het stierf. Daarop bracht die Mavaku haar terug bij hare *bakhazi*, beschermoomen. Maar een jongman, Kufuende, vrijling uit den klan Kangu (ginds in het Noord-Oosten) bracht haar in gezegenden toestand, en hij haalde er Phola, een wicheelaar, bij om te weten waar-

1) Voorbeelden van dergelijke weerwraak of beter: toepassingen van de talio-wet « oog om oog, tand om tand » komen voor in de legenden en fabels van de Mongo en zijn ook bekend uit andere volkeren van Afrika en elders. Deze wet schijnt wel bij alle « primitieve » volkeren te bestaan, evenals bij de « beschaafde » volkeren der Oudheid (G.H.)

2) De uitdrukking: kind van den weg, komt overeen met het Mongo-woord, toegepast op een kind zonder bekenden vader: *bombamboka*, afgeleid van *mbóka* = weg. Men zegt ook: *bona oá wáné* = kind van den zonneshijn. (G.H.)

om al haar kinderen stierven. 3) De wichelaar orakelde: *Mandingi-Kibvatu*, hij is het die de kinderen doodt. De Oom ontbood den priester van dezen *nkisi*; de priester deed de noodige bezweringen, schoof een doorboorde *lukumunu*, Coulanoot, op een *lumungu* - liaantje en bond dit de vrouw om den hals: dat was zijn specialiteit. *Bilala baarde een kind en heette het Phola van Kufuende, en wele ' senduka*: ze ging met Kufuende samenwonen, bij wien zij nog vier kinderen baarde.

Ook deze kinderen kregen kinderen en kleinkinderen, te lang om te melden. Zij zwermden uit tot ver over de Luangu en stichtten er *Mandu Yabi*. Van daar uit kwamen er nogmaals de groote rivier over, nabij *Niele*, tot op de *thandu Luanya*, de *Luanya-savanne*, bezuiden de *Lukula*. Eindelijk bereikten zij het huidige *Sungu*, ten Noorden der *Lukula*, bleven daar slapen en kwamen in *Mandu*, waar ze drie dorpen bevolkten.

(Een ouden hoofdman, wijlen *Mazeko*, vrij naverteld).

Alle zuidelijke én zuid-oostelijke *Bakongo*-

3) Het gebruik van in dergelijke gevallen bij een wichelaar te rade te gaan bestaat ook bij de *Mongo* en andere volkeren. (G.H.)

stammen *proprit nominis* hebben overblijfselen bewaard van de eerste evangelisatie in Kongo: het kruisbeeld, kristen namen of eerenamen, enz.-- onze westelijke *Bakongo* niet. Daaruit kan men opmaken, dat de meeste inwijkingen *Mayombe* waarts plaats hebben gevonden vóór de *Portugeesche* overheersching. Maar dan zijn er ook minstens vier eeuwen verlopen tusschen de afreis der stamouders en hun aankomst in onze streken; en reisbeschrijvingen als bovenstaande zijn ongetwijfeld hier en daar merkkelijk ingekort.

Anderzijds kan men zich afvragen, waar die «brieven» in de flesschen vandaan kwamen-- of is deze bijzonderheid er later bijgelapt?--en dan die roode en die bleeke gestreepte kralen, uit de faktorijen?

Wat de omreis zelf betreft: is hier werkelijk sprake van *Kinsasa* aan het oude *Mpumbu* (*Stanley-poel*)? Het is de eerste maal dat ik daarvan hoor in de overlevering... En waar ligt de *mongo Masisa*? de *mbata Nzadi Kongo*? de *nganda Kimbidi*? Wie kan ons daarover inlichten?... En bestaan daar, gebeurlijk, nog herinneringen aan een *Bakongo-tocht* dóór *Manianga* naar het Westen?

L. Bittremieux, C.I.C.M.
Mbenge.

Résumé de «Sprakkundige Termen in het Lomongo»¹⁾ (Termes Grammaticaux en Lomongo)

En trois articles l'auteur expose la terminologie grammaticale lomongo. Avant l'organisation de l'étude de la grammaire, aucune langue ne possède pareille terminologie; elle a donc ici été forgée par les missionnaires aidés des indigènes.

Deux règles principales ont été suivies: 1° des mots de la langue courante ont été simplement, après explication, appliqués à la grammaire; 2° des termes nouveaux ont été formés suivant

1) Voir *Aeq. VI*, page 49.

les règles de la dérivation des mots dans la langue indigène. De la sorte une terminologie complète a été élaborée, qui suffit amplement pour le but proposé: asseoir sur des bases solides l'enseignement de formation générale et particulièrement les humanités.

Pour chaque terme l'auteur explique, en le motivant, le mode de formation employé. Des indications précieuses sont ainsi données pour un travail analogue dans d'autres langues congolaises.

A NOS ABONNES.

L'augmentation continuelle des frais nous oblige à augmenter le montant de l'abonnement. L'adaptation de celui-ci à chaque nouvelle hausse des prix n'est pas possible. C'est pourquoi nous avons décidé de le porter directement à 100 fr.

Nous aimons à croire que nos abonnés nous sauront gré de leur offrir une contrepartie sous la forme d'une présentation meilleure et d'une augmentation de volume. Nous espérons que nos moyens nous permettront de continuer ces améliorations.

Plusieurs amis ont exprimé le vœu que d'autres caractères typographiques soient employés. Nous regrettons vivement de ne pas encore pouvoir y donner suite. Les circonstances présentes ne permettent pas de faire tout ce que l'on désire. Cependant, l'amélioration souhaitée sera introduite aussitôt que possible.

Nous insistons pour que l'abonnement soit payé au courant du trimestre précédant la nouvelle année.

Plus grande sera la fidélité de nos abonnés et amis à nous soutenir, plus nous serons en mesure d'améliorer la revue et d'augmenter sa valeur.

AEQUATORIA.

AAN ONZE ABONNENTEN.

De steeds stijgende onkosten dwingen ons tot het verhoogen van den abonnementsprijs. Het gaat niet op telkens het abonnement aan te passen aan elke nieuwe stijging der prijzen. Daarom hebben wij besloten van af den komenden jaargang het abonnement te brengen op 100 fr.

Onze abonneuten zullen echter eenige vergoeding vinden in de verbetering van papier en de vermeerdering van bladzijden. Wij hopen dat zij onze pogingen op prijs zullen stellen, en dat onze middelen ons zullen toelaten de verbetering vol te houden en uit te breiden.

Van verscheiden zijden werd de wensch geuit dat ander lettertypen zouden gebruikt worden. Wij betreuren het ten zeerste, dat wij daaraan nog geen gevolg kunnen geven. In deze tijden doet men waarlijk niet wat men verlangt. De gewenschte verbetering zal echter zoodra mogelijk doorgevoerd worden.

Wij dringen er op aan, dat het abonnement betaald wordt in den loop van het laatste trimester vóór den nieuwen jaargang.

Hoe trouwer al onze abonneuten en vrienden ons blijven steunen, hoe meer en degelijker verbeteringen wij zullen kunnen aanbrengen. Wij zijn allen en ieder dankbaar voor hun trouwe belangstelling.

AEQUATORIA.

DE SPRAAKKUNDIGE PREFIXEN EN HET WEGVALLEN VAN SOMMIGE PREFIXEN IN HET KIKONGO

PRAENOTANDA.

De hoofdtoon van het « losse » woord blijft in 't meervoud dezelfde als in het enkelvoud.

Voor den uitleg der gebruikte letterteekens gelieve men de nota te raadplegen op de eerste blz. van DILEMBA, in AEQUATORIA, n° 3-4, 1942. Men verandere echter den derden toon (gelijkmatig-middelhoog of « middeltoon ») in: éénvormige toon. Dan hebben we:

1°) drie enkelvoudige tonen:

ā = gelijkmatig-hooge toon (altus rectus),

â = gelijkmatig-lage toon (gravis rectus),

ä = éénvormige toon, d. i. uiteraard doorlopend op de volgende klankgrepen. Deze éénvormige toon kan, onder invloed van buurtonen, worden tot éénvormig-hoog, of éénvormig-lage, dewelke resp. hooger of lager uitgesproken, hun éénvormigheid blijven uitoefenen op de volgende klankgrepen (en hierdoor verschillen van den gewonen hoogen of lagen toon).

2) twee dubbeltonen:

ǎ = stijgende toon (ascendens)

ã = dalende toon (descendens).¹⁾

* * *

Wat de nominale prefixen afleidingkundig mogen beteekenen, en welke naamwoordelijke begrippen elk prefix omvat,

- 1) N. v. d. R.- De schrijver zelf geeft al deze tonen weer door de volgende teekens boven de klinkers: een liggend streepje met een punt erboven = gelijkmatig-hoog; een liggend streepje met een punt eronder = gelijkmatig-lage; een staand streepje: éénvormig. Een punt erachter-boven geeft: éénvormig-hoog; een punt ervoor-onder geeft: éénvormig-lage. een schuin stijgend streepje = stijgend, een schuin dalend streepje = dalend.

laat ik in het midden. Dat kan heel schoon en belangwekkend zijn, doch, van spraakkundig oogpunt, is het van ondergeschikt belang... Ik kan heel goed een europeesche, oude of nieuwe taal—zoo ook een kongoleesche—machtig zijn, zonder me te bekommeren over den oorsprong der voor- en achtervoegsels. Oefening en gewoonte, en wat taalgevoel, zijn in deze de beste leermeesters.

De spraakkundige rol van het prefix in de bantoesche talentfamilie is voldoende bekend. Gewis, het prefix is niet alles, maar het is en blijft een wezenlijk bestanddeel der « prefigeerende » talen. Mgr A. De Clercq noemde het « het hooflid »²⁾ wijl het zijn eigen stempel drukt op gansch de vormleer en den zinsbouw. En, let er op: juist het prefix moet het 't eerst en meest ontgelden, daar waar de echte taal te loor gaat.

Als we spreken van het prefix, ga men vooral niet denken aan het europeesch voorvoegsel. Ten hoogste kan men ons prefix eenigszins vergelijken met een mannelijken, vrouwelijken en onzijdigen uitgang, b. v. van 't latijn, terwijl onze suffixen of achtervoegsels, nl. bij de werkwoorden, min of meer overeenkomen met onze voorvoegsels, bv. 'fuä, sterven, 'fuila, besterven, sterven door, enz.³⁾ Maar dit is weer iets anders, waarmede wij ons vandaag niet inlaten.

2) Luba-studie, in Kongo - Overzee, Dec. 1935.

3) Dit afkappingsteeken (') vooraan een woordstam, is ons teken van krachtiger beklemtoning, zooals we verder zullen zien (n° 11).

Men kan ook van meening verschillen over den voorrang en de volgorde der prefixen. Indien deze laatste niet willekeurig is of klakkeloos overgenomen wordt, zal ze afhangen van het gekozen standpunt. Men kan, in tijdsorde, de « oudste » prefixen, zooals *n-n*, voorop zetten, de « jongere » zooals ons *fi-*, achteraan; men kan de voorkeur geven aan een « psychologische » rangschikking; het « per-

soonlijk » prefix, dat « der dieren », der « planten », der « dingen »; of aan een mystische (?) oerbantoesche klasseering die den hexaëmeron der Genesis op den voet volgt. ¹⁾ O. i. is de beste volgorde: de « spraakkundige », die welke het meeste praktisch nut oplevert in den uitbouw der spraakleer. Zoo hebben we in het Kikongo van Mayombe 13 naamwoordenklassen, naar gelang der verschillende « volle » prefixen.

1. DE NAAMWOORDENKLASSEN.

Enkelv.	Meerv.	Voorbeelden.		
MU-	BA-	<i>m̄tu</i>	<i>bātu</i>	mensch(en)
		<i>muāna</i>	<i>bāna</i> (<ba-ana)	kind(eren)
MU-	MI-	<i>muānz̄u</i>	<i>miānz̄u</i>	dak(en)
N-	ZI)N-	<i>nz̄ö</i>	<i>zinz̄ö</i>	huis, huizen
		<i>mbēle</i>	<i>zimbēle</i>	mes(sen)
LU-	ZI)N-	<i>luzāngi</i>	<i>zinzāngi</i>	boon(en)
		<i>lubuāzi</i>	<i>zimbuāzi</i>	zaadkorrel(s)
LU-	MA-	<i>lulūbu</i>	<i>malūbu</i>	vloer(en)
BU-	MA-	<i>buāla</i>	<i>māla</i> (ma-ala)	dorp(en)
DI-	MA-	<i>ditādi</i>	<i>matādi</i>	steen(en)
KU-	MA-	<i>kūtu</i>	<i>mātu</i>	oor(en)
KA-	<i>kalūngi</i>	(<i>minti mi kalūngi</i>)	mahonieboom(en)
TU-	MA-	<i>tubōmbo</i>	<i>mabōmbo</i>	snot
KI	BI-	<i>kiāndu</i>	<i>biāndu</i>	stoel(en)
		<i>kīti</i>	<i>bīti</i>	kruid(en)
FI-	(BI-)	<i>fiñtī</i>	<i>biena-bi-mintī</i>	boompje(s)
VA-		<i>vāma</i>		
KU-	MU-	<i>kūma</i>	<i>mūma</i>	plaats(en)

1) Zooals P. van Ginneken, na P. Torrend S.J. deze heeft voorgesteld: zes scheppingsdagen; zes oorspronkelijke categorieën: *bu-m̄* (het vormelooze...), *li-m̄* (hemel, verzamelingen...), *mu-mi* (boomen, vruchten...),

ci-zi (teekens, werktuigen, dagen...), *in-zin* (kruipdieren, vogelen, visschen...), *mu-bā* (mensch), + Nzambi, de eenige God. Zie J. van Ginneken S. J., *Les Classes nominales des langues bantoues*, in *Anthropos*, 1913, p. 151.

2 Een eerste voordeel van deze rangschikking is, dat ze naast ieder enkelvoud het betreffende meervoud plaatst, ook wanneer eenzelfde meervoud-prefix dient voor verschillende enkelvoudigen — tegenover sommige taalvorschers, die (ik zie niet in waarom) de heele reeks meervoudige prefixen laten volgen op de enkelvoudige.

Een tweede voordeel is, dat gelijk-luidende prefixen onder mekaar komen te staan: dus een vereenvoudiging.

Verder: naar deze « klasse-prefixen » noemen we de naamwoorden-kategorieën, liever dan die aan te duiden, zooals men pleegt in het Kikongo, door een cijfer. Dit cijfer is immers niet meer juist, zoodra er b.v. een klasse wordt « bijgevonden » of uitgeschakeld. Aldus maakt Bentley ¹ twee klassen: 7. DI- MA- en 8. E- MA-, van de ééne E (DI- MA-, door P. Butaye ²) teruggebracht tot 6 DI- of niets, MA-; insgelijks ziet P.L. De Clercq ³ twee

klassen in KI- BI- en KI + N- BI + N-, al vermeldt hij b.v. *mundela*, ondanks hetzelfde tweede prefix N-, naast *muila-* rivier, onder MU- MI-.

... En het volgnummer heeft zeker geen zin meer, wanneer men, voor vergelijkende studie, buiten het Kikongo gaat.

Onze tabel geeft dus al de geheele prefixen, volgens dewelke de zelfstandige naamwoorden worden ingedeeld in hoofdklassen of -kategorieën, in de groote Kikongo-taalgroep en, voor de meeste, nog ver daarbuiten. De oudere vollediger vormen, die in het Solongo en andere Kongo-dialekten nog voortbestaan en waarvan we bij onze Noord-westelijke Basundi sporen hebben ontdekt ⁴, hebben bovendien een beginklinker: een vermeend « artikel », dat trouwens kan wegvallen ⁵ en o.m. in het mayombsch zoo goed als verdwenen is.

3. VERGELIJKENDE TABEL DER KLASSEPREFIXEN.

Kisi Mayombe	Kisi Kongo	Kisi Kakongo	Kisi Luangu	Kikunyí	Kimbata	Kimbundu	(Kiluba)
MU- BA-	O)MU-(A)a,e)Ya-	MU- BA-	MU- BA-	MU- BA-	MU- GA-6)	MU- A-	MU-BA-,VA-
MU- MI-	O)MU- E)MI-	MU- MI-	MU- MI-	MU- MI	MU- MI-	MU- MI-	MU- MI-
N- ZIN-	E)N- E)ZIN-	N- ZIN-	N- ZIN-	N-,NY- N-,NY-	N- ZIN-	(zero) Ji-	N- N-
LU- ZIN-	O)LU- "	LU- "	LU- "		LU- "		LU- N-
LU- MA-	O)LU- O)MA-	LU- TU-	LU- TU-	LU-,DU- TU-	LU- TU-	LU- MA-	LU- MA-
BU- MA-	O)U- "	BU- MA-	BU- MA-	BU-,U-	U- MA)U-	U- MA(U-	BU- "
DI- MA-	E)DI- "	LI- "	LI- "	DI- MA-	DI- MA-	RI- MA-	LI- "
KU- MA-	O)KU- "	KU- "	KU- "	GU- "	KU- "	KU- MA(KU-	KU- "
KA-	O)KA-	KA-	KA-		KA-	KA- TU-	KA- TU
TU- MA-	O)TU- "	TU- "	TU- "		TU- "	TU- MA(TU-	
KI- BI-	E)KI- E)BI-	CI- BI-	CI- BI-	GI- BI-	KI- YI-	KI- I-	KI BI
FI- (BI-)	E)FI- "	FI- "	FI- "		FI- "	(zie KA-TU-)	(zie KA-TU-)
VA-	O)VA-	VA-	FA-	VA-	HA-	VA-	HA-
	O)MU-	MU-	MU-	MU-	MU-	MU-	MU-
(KU-)	O)KU-	(KU-)	(KU-)	(GU-)	(KU-)	(KU-)	(KU-)

1) Dictionary and Grammar of the Kongo Language, London, 1887.

2) Grammaire Congolaise, Roeselare, 1910.

3) Grammaire du Kiyombe, Brussel, 1921.

4) Zie Nganda Tsundi, Volk en Vermomden, in Kongo-Overzee. Het gaat over e'-, overblijfsel van eki-, mv. bi-, b.v. *e'titi*, kruid, *bititi*.

5) « On préfère les formes pleines toutes les fois

Alzoo heeft ons zoeklicht ongeveer het heele kikongo-gebied bestreken, van de zee kust tot benoorden Brazzaville (kikunyi) en van diep in Fransch Kongo tot het oude Ngolarijk (kimbundu).

En het ware niet moeilijk de vergelijking uit te breiden, Z.O.-waarts, tot het *kiyaka*, het *lumpende*, het *bubindi*, ... ja ook Noordwaarts, en tot aan den Indischen Oceaan. 7).

4. Doch in de werkelijkheid is het niet zoo eenvoudig met de prefixen: we hebben niet alleen 'n dozijn hoofdklassen, maar ook een aantal « onderklassen ». — Ik heb die niet ingevoerd hoor!.. ze bestonden, in het gebruik, lang vóór mij.... Men zal me toch niet wijsmaken dat:

muânzi, wortel, muêlo, deurgat, mu-
ivi, dief eenerzijds,

en: *mvü*, jaar, *ñtî*, boom, *ñsinga*,
koord, anderzijds,

of: *kiãndu*, mv. *biãndu* stoel(en),
en: *'dîmbu*, mv. *bi'dîmbu*, teeken (s,

qu'on veut appuyer fortement sur un substantif »
Zoo beweert P. Struyf, in *La Langue Congolaise*
(Seidel et Struyf), Parijs, Heidelberg, 1910.

6) Hier en in de volgende gevallen staat G voor de
Nederl.G (N.v.d.R.)

7) Voor Zuid-Afrika, zie Torrend, *A Comparative Grammar of the South African Bantu Languages*, Londen, 1892.

en: *kingõ mbele*, duizendpoot, *kik hu-
tu*, kleed.....

geen « verschillende » gedaanten zijn van
éénzelfde hoofdklasse, onderscheidenlijk
MU-MI-en KI-BI-..., evengoed als:

matu of *matu*, mensch, *muâna*, kind,
en: *mvika*, slaaf, *ñkento* of *ñkéto*,
vrouw, van de MU-BA-klasse;

of in het kisi kakongo:

U-MI- — m- im-;

LI-MA- — i- ma-;

CI-BI- — i-, ubi-, u- (*sic*)

De oorspronkelijke prefixen zijn
niet altoos en overal dezelfde geble-
ven. In de Fang-talengroep bv. zijn ze
erg afgesleten; in de zogenaamde groo-
te verkeerstalen zijn ze tot een minimum
geslonken. In het kikongo mag men spreken
én van aangroei én van sleet.

In het eerste geval kunnen we tel-
kens een voorbestaand naamwoord onder-
scheidend, dat, mits toevoeging van een
ander prefix, van klasse verandert en van be-
teekenis; terwijl in het tweede geval, klasse
en beteekenis niet veranderen.

Aldus hebben we, in het mayombsch
Kikongo, door de aanwezigheid van een
tweede prefix, of door **wijziging**
of **weglating** van het klasse-prefix, bij-
na voor elke hoofdklasse verschillende
onderklassen.

5. DE ONDERKLASSEN DER NAAMWOORDEN.

MU- BA-	1. mu-	ba-	muâna ;
	2. m-, of ñ-	ba-	mvika, slaaf, bavika; ñkéto, vrouw, baketo; ñnü- ni, echtgenoot, banuni;
	3. (niets)	ba-	tāta, vader, batata.
MU- MI-	1. mu-	mi-	muânzu . . . ;
	2. m-, of ñ-	min-, of min-	mvungu, kruik, mimvungu; mmānga, mangoboom; ñtî, boom; minti;

	3. mu + n-	mi + n-	mundëla, <i>Blanke</i> , mindela. In Sundi-dialekt: 3. m of ñ + n- / mi + n: <i>mbënde-mbënde</i> = <i>mumbënde-mbënde</i> , <i>Monodora myristica</i> ; ñndëla = mundëla.
N- ZIN-	1. n-, of m-	zin-, of zim-	nzö . . . ; mbële . . . ; (de *zachte nasaal, waarover aanstonds meer)
	2. (niets)	zi-	niöka, <i>slang</i> , zinioka.
LU- ZIN-	1. lu-	zin-, of zim-	luzängi . . . ; lubuäzi . . .
	2. lu + n-	zi + n-	lunzümbudulu, <i>duizeling</i> . zinzumbudulu; lumbuäki-mbuäki, <i>roodachtigheid</i> .
LU- MA-	1. lu-	ma-	lulübu
	2. lu-	malu-	luânda, <i>draagmat</i> , maluanda.
BU- MA-	1. bu-	ma-	buäla ;
	2. bu-	mabu-	bûma, <i>manier</i> , mabuma; ma)buäzi, <i>melaatschheid</i> ,
	3. bu- of niets	ma-	bu'älu, <i>ruilhandel</i> , ma'balu ;
	4. bu- + ander <i>prefix</i>		bumutu <i>menschheid</i> , bungänga, <i>priesterschap</i> .
DI- MA-	1. di-)	ma-	di)tädi . . . ;
	2. di-	madi-	diônga, <i>speer</i> , madiônga; mënga, <i>boed</i> ;
	3. (niets)	ma-	Kôngo ;
	4. di + n	ma + n	dingumvi, <i>stemgerucht</i> . mangumvi; dimbüzu-mbüzu, <i>een geneesrankje</i> .
KU- MA-	1. ku-	ma-	kütu ;
	2. (niets)		(de noemvorm der werkwoorden met beginmedeklinker).
KA-	1. ka-		kalüngi ;
	2. ka- = ku		(in de werkwoorden).
TU- MA-	1. tu-	ma-	tubômbo
	2. tu-	matu-	tônono (tu-onono) <i>kippenluis</i> , matonono; tuma, <i>potaarde</i> , matuma.
KI- BI-	1. ki-	bi-	kiändu ;
	2. (niets)	bi-	'tämbi, <i>voet</i> , bi'tämbi ;
	3. ki + n-	bi + n-	kingômbele, <i>duizendpoot</i> , bingombele, kimbindi, <i>naziël</i> , bimbindi ;
	4. ki + ander <i>prefix</i>	bi . . .	kiñlôngisi, <i>leeraarsambt</i> ; Kimakäba (een dorp)
FI- (BI)	1. fi-	biena bi-	fintï ;
	2. mua- = fi-		mua-mbële, <i>mesje</i> , biena-bi-mbele.
VA-			vâma of vûma ;
MU-			
(KU)	(geen onderklassen)		kûma.

6. Bemerkt het verschil tusschen de **harde**, half-lettergreepige nasaal *m* uit *mu*, en de zachte asyllabische **n** uit *ni*, *ini*. De wijzigingen *m* > *n*, en *n* < *m*, zijn « sandhi-verschijnselen »: de eerste door het samentreffen der nasaal (*m*-) met **d**, **h** (in het Sundi), **k**, **l**, **n**, **t**, **v**, **w**, **y**, **z**; de tweede door het samentreffen der zachte nasaal met **b**, soms **v**, **z**. (Zie andere verbindingen, wat verder.)

Daar zijn trouwens veel Basundi in Mayombe (zelfs, in Kasayi, Baluba, en meer Oostwaarts, heele volksstammen) die steeds *m*- (*ba*-) en *m*- (*mi*-) bezigen, een overgangsvorm tusschen *mu*-, *umu*-, en ons *m*- of *n*-: *mkéto* (*bakéto*) vrouw, *mlängu* (*milängu*), water, ... in plaats van *nkéto*, *nlängu* (*minlängu*)....

7. De zachte nasaal uit *ni*, van N- ZIN-, LU- ZIN-, alsook van de onderklassen met prefixen +*n*- (en verder van den eersten persoon enkelvoud, prefix of infix), is te belangrijk, wegens haren ver-strekkenden phonetischen invloed, dan dat we er niet een oogenblik zouden bij stilstaan. Hoe zal men anders het woord kennen, wanneer men niet in staat is, de spraakkundige bestanddeelen van dat woord te onderscheiden?

De zachte nasaal *n*- of *m*- verbindt zich met een medeklinker op de volgende wijze:

n+*k*=*kh* *n*+*t*=*th* *n*+*p*=*ph* *n*+*v*=*ph*
n+*f*=*pf* *n*+*m*=*mb* *n*+*l*=*nd* *n*+*n*=*nd*
n+*s*=*ts* *n*+*u*=*ngu*¹⁾ *n*+*w*=*ngu* *n*+*y*=*ndi*

Voorbeelden:

khini = *geluk*, *thängu* = *zon*, *phëko-phëko* =

briesje, *phëmbe* = *witheid*, *pfuänga* = *sterfte*, *mböma* = *panter slang*, *ndöse* = *droom*, *ndäku* = *verte*, *tsöni* = *schaamte*, *nguä* = *één maal hoo-ven*, *zinguänga* = (*enkelv. luwanga, kikvorsch*), *ndiölokolo* = *spreekwijze*.

(In het meervoud der N- ZIN- woorden wordt *zi*- vooraangevoegd.)

Voorbeelden met tweede prefix *n*-: *mukhiba-vëka* = *alleenlooper*, *mi*-: *luphúkusulu* = *vleermuis*, *zi*-: *bupfuindi* = *palmzwam*; *ditsuëla* = *traantje*, *ma*-: *luthäta* = *getrouwheid*; *kiphändi* = *disje*, *bi*-: *kindúdi-ndúdi* = *gal*, *bi*-: *kindiökila* = *vingergeklap*, *bi*-.

Alleen « *n*+*v*=*ph* » wordt niet in alle woorden (ook niet overal in de werkwoorden) toegepast: dan heeft men de zachte nasaal **m** (evenals vóór **b**): *mvüla* = *regen*; *mvüála* = *gezant*; *lumvinda* = *spookdier*.

Bovenstaande klankverschuivingen (onder invloed van **n** < **ni**) zijn min of meer hoorbaar in de Kikongo-dialekten, ook buiten het mayombsch. Ik vond ze alle terug bij de Bambata op de portugeesche grens, behalve ons *ndi*,¹⁾ dat aldaar **ngi** luidt: *ngiãbila* = *wassching*. De Basolongo e.a., al behouden ze de nasaal **n** < **ni**, blazen sterk de **h** aan: *mp h ä n g i* = *broer*.

* * *

Laten we thans, met de lijst der klassen en onderklassen voor oogen, de tweevoudige vraag onderzoeken:

Welke prefixen vallen NIET weg? En welke naamwoorden verliezen, geregeld, of somtijds, hun prefix?

8. I. Kunnen niet wegvallen: de syllabische

1) In dit lijstje zijn *i* en *u* op te vatten als asyllabisch. De schrijver duidt dit aan door een boogje onder de letter. Hij drukt erop dat deze vokalen niet gelijk zijn aan de halfklinkers *y* en *w*. (N. v. d. B.)

prefixen (**mu-**, **lu-**, **bu-**, **di-**, **ku-**, **ki-**, ...), wanneer ze tot één klankgreep versmolten zijn met den beginklinker van den woordstam: dat zijn «geheele» prefixen, die der eerste onderklasse van MU-BA-, MU-MI-, BU-MA-, DI-MA-, KI-BI-, VA-KU-MU-, en deze der onderklassen met dubbel prefix in 't meervoud, *lu-malu*, *lu-matu* (zie voorbeelden), alsook der noemvormen met **ku-** b.v.

<i>munu</i> , mond, mv.	<i>miunu</i> naast
<i>muva</i> , steel	<i>miuva</i> , "
<i>msu</i> , fuik,	<i>miusu</i> , "
<i>muidi</i> , darm,	<i>midi</i> , "
<i>kilu</i> , dutje,	<i>bilu</i> , "
<i>k'itu</i> , hesp,	<i>bitu</i> , "
<i>kivu</i> vijzel,	<i>bivu</i> , "
<i>kiti</i> , kruid,	<i>biti</i> , "
<i>kīma</i> , ding,	<i>bīma</i> , "
<i>vāma</i> , plaats.	"

II. Kunnen ook niet wegvallen, immers te nauw verbonden met den woordstam: het half-syllabische prefix *m-*, *n-* <mu-: *m v i k a*, *n t i*; en het asyllabische *n-*, *m-* (behalve in sommige verbindingen, zie nota, boven).

De weinige prefixlooze naamwoorden der N-ZIN-klasse zijn zuiver bantoesche woorden die beginnen met een gewone **n** of **m**: *n i ö k a*, slang, *n ü n g u* (naast *n d ü n g u*), pilipili, *m ā n g a*, moeraspalm, *m ē n g o*, hars...; alsook eenige leenwoorden: *l a p i*, potlood *t i t a*, inkt... mv. *z i*-. Vgl. het kimbundu waar de heele klasse prefixloos is in 't enkelvoud. Hier is dus geen spraak van «wegvallen».

kūkuta (ku-ukuta), *z'n bekomste eten*, *kō-luka* (ku-oluka), *spreken*.

N.B. Woorden als *mutu*, *būma*, *kūtu*, *tūma*, enz. worden aangevoeld en beklemtoond als oorspronkelijke klinkerstammen; daarom is hun prefix volledig gebleven; ook hebben zij alle den stijgenden of den dalenden toon. Vgl. den «volledigen» vorm in woorden als:

<i>nūā</i> , minnua;
<i>mvā</i> of <i>mvā</i> , mimva;
<i>nūā</i> of <i>nūā</i> , minsua;
<i>nūā</i> , mindia;
'lō, bilo of bi'lo;
'tō bito of bi'to;
'vuā, bivua;
'titi, bi'titi;
<i>kiūma</i> , biuma;
<i>vūma</i> (va-uma), muma.

III. «Blijft» bovendien, al staat het vóór een begin-medeklinker: het prefix **bu-**, in een klein-aantal woorden als *bu l u n g i*, hel, *bu l u n d u*, een zwamsoort; zonder meervoud;

en in nieuwere uit werkwoorden gevormde **bu**-woorden, insgelijks zonder mv., zooals: *busōnga*, rechtvaardigheid; *bukāmbusōnga*, ongerechtigheid; *budūka*, volmaaktheid; *bufuāsakala*, leelijkheid; *bufuāna*, verdienste; *bukāndadala*, eeuwigheid;

duidelijkheidshalve mag ook blijven: *bu* vóór een (') — al valt dit prefix gemakkelijk weg —: *bubālu* of 'bālu, ruilhandel, *mabalū*; *bufūki* of 'fēki, traagheid; *bulēmvu* of 'lēmvu, gewilligheid; *bu-*

bāngu of 'bāngu, opstandigheid....

IV. « Blijven » ook nog, vòòr een begin-medeklinker : de prefixen **lu-** der onderklasse **lu ma-**, en **tu-** der onderklasse **tu ma-**: *lulūbu*, *tubōmbe...*; en, in sommige woorden van ons meest verspreide dialect (het *kivungani*) **di-** der onderkl. **di-) ma-**, en **ki** dat anders wegvalt: *dikānganya*, een grassoort, *ma-*; *kinūka*, reukboom, *bi-*; *kibunda*, *Cephalophus nigrifrons*, *bibunda*.

Dat **lu-** van **lu ma-** « kan » evenwel worden weggelaten (door besmetting van de **di- ma-** onderklasse, (waarvan het meervoud werd overgenomen en dat vaak zijn enkv. verliest), althans wanneer een **lu** bepaling volgt: *lubu lu(a) nzo*, vloer van het huis.

V. Valt nimmer weg: het prefix der onderklassen waar een tweede prefix (**n-** of een ander) op dat klasse-prefix volgt: *lumvinda*, spookdier, *zimvinda*; *buñlêbukila*, zwakheid; *Ma-Kasādi*, Heer Kasadi; *kipfumu*, hoofdmanschap; *ki-*

ñtātu, derde dag=woensdag.

9. Welke zijn nu de prefixen die wegvallen?

Vooreerst, om volledig te zijn: *tātā* of *tāta*, *va*, vader, *māma*, Moe, Moeder, en nog 'n paar appellatieven, schijnen niet tot een vaste klasse te behooren. Men zegt: *matāta mēnu* of *batāta bēnu*, uwe vaders, *bamāma ziēnu*, uwe moeders...; maar doorgaans worden die naamwoorden behandeld als **MU- BA-**woorden.

Nog even aan te stippen: het meervoud *m-* of *ñ-* in plaats van *mim*, *min-*, alsook het weglaten van *zi-* voor het mv. van **N- ZIN-** of **LU- ZIN-**; en van *bi-* zonder tweede prefix: nl. bij verzamelvormen en vooral wanneer een *mi-*, resp. een *zi-* of een *bi-* bepaling volgt: *ñtī miōle*, twee boomen; *nzō zi ññēne*, groote huizen; *tādi bi mēno*, scherpe bijlen (*mēno*, tanden).

(vervolgt)

L. Bittremieux

per le pont. Le « pont » est ici le chet en tant qu'arbitre de tous les conflits. Celui qui n'a pu régler un différent à l'amiable et qui refuse de se soumettre à l'arbitrage du chef, commet un acte d'insoumission grave qui équivaut à rendre impossible toute réconciliation puisqu'il « coupe le pont » qui y conduit.

14. Akapito : Lorsqu'une personne sous tutelle, enfant ou esclave, s'est rendue coupable d'un tort grave envers un étranger à la famille et que celui-ci réclame une indemnité impossible à payer, le père ou le maître lui abandonne l'auteur du tort, ou le akapito.

R. Marchal,
Administrateur Territorial
Sakanya.

1. Le kilamba, dialecte kibemba, est parlé dans le Sud du Katanga et dans la Rhodésie du Nord. D'autres dialectes de cette langue sont parlés au Congo Belge: kiaushi, le long du Luapula, kilala, dans la pointe extrême du Katanga, kishila et kibwile, vers le Lac Moera^t kitabwa, près du Tanganyika, kibemba proprement dit, entre Moero-Tanganyika. Tous ces dialectes débordent, dans la colonie limitrophe, où le kibemba a sa plus grande extension.

Le kilamba est décrit dans une grammaire importante par le Prof. C.M. Doke, de Johannesburg; le kibemba dans une grammaire du P. Noël; un dictionnaire du P. Van Acker traite du kitabwa.

La connaissance de la terminologie juridique indigène est d'une grande importance pour la magistrature et pour l'administration. Grâce à elle, beaucoup de malentendus peuvent être évités. Il reste encore beaucoup à faire dans ce domaine. La matière est très difficile: elle suppose une connaissance très sérieuse à la fois de la langue et du droit indigènes. Les termes indigènes et les termes européens ne se couvrent pas toujours. Souvent il faudra la collaboration d'un juriste versé dans le droit indigène et d'un bon connaisseur de la langue autochtone (G. Hulstaert).

UIT DE GESCHIEDENIS DER MONGO.

De gegevens die ten grondslag liggen, aan de volgende regels zijn verzameld bij de Noord-Mongo, wonende tusschen de Lulonga en de Ikelemba en tusschen de Lopori en de Maringa rivieren.

Waar de groepen bekend onder den naam van Mongo oorspronkelijk vandaan komen, zal wel nooit met zekerheid bekend worden. Zeker is het dat een deel van hen bij Lisala den grooten stroom is overgestoken. Hoe zij zich neergezet hebben in het oud-district van de Lulonga vertelt de legende van den oorlog van den hond of de geschiedenis van den lokeli. Iedere familie echter eischt voor zich de eer op de lokeli veroorzaakt te hebben.

1) Deze legende heeft klaarblijkelijk een geschiedkundigen ondergrond. Zij stemt overeen met de gegevens van overleveringen. Het feit dat zij slechts bij de Noord-groepen der Mongo gekend is, en dat hare geografische verspreiding niet overeenkomt met de ethnische onderverdeelingen, bevestigt den geschiedkundigen ondergrond en duidt er tevens op dat zij terugslaat op betrekkelijk recente gebeurtenissen. (G. H.)

Er woonden eens een man en een vrouw te samen in hun dorp, genaamd Lifumbaloko in de nabijheid van Eyala tusschen de rivieren Bolombo Yokokola en Lomako, toen de grootvaders der huidige generatie nog kleine jongens waren. Nu gebeurde het dat tusschen die twee nogal eens meeningverschillen voortkwamen, en dat de man op hardhandige manier zijn opinie aan de vrouw opdrong, die zich echter niet liet overtuigen doch bij haar familie troost zocht, totdat de zon begon te schijnen en het weer mooi weer werd. Eens echter, na zulk een huishoudelijk onweer, liep ze weg naar haar vader, die eenige dorpen verder woonde, en verklaarde niet meer te zullen terugkeeren. Als evenwel de gemoedstoestand van beiden na eenige dagen weer normaal werd, besloot de man zijn vrouw eens te gaan opzoeken, of wel zijn huwelijksgeld terug te eischen; tevens ging hij zijn zwager bezoeken die in een naburig dorp woonde. Na over en weer gepraat te hebben kwam men tot besluit dat « vrouwen geen verstand hebben » en de vrouw hiervan het overtuigend bewijs was...

en als teeken zijner genegenheid gaf de zwager den beklagenswaardigen man een jachthondje. Welgemoed vervolgde de man zijn tocht en was weldra in het bosch verdwenen. Natuurgetrouw liep ook het hondje overal rond totdat het door een slang, of ander dier gebeten werd, en na een kort doch hevig lijden overleed. Wat jammer van zoo 'n vet en link beestje: 't zou zonde zijn van het te laten liggen. De man besloot dan ook het boven een vuurtje te roosteren en sneed het in stukken.

Terwijl hij hiermee bezig was ontstond er een helsch plan in zijn brein. Iedere Mongoneger weet toch, dat nooit of nimmer een Mongovrouw hondenvleesch eten mag, en zoo zulks plaats grijpt brengt het een eeuwigdurende schande voor de vrouw met zich mede. Hierin zag de man het middel om zich op zijn echtgenoot te wreken; hij pakte de stukken vleesch inwen bundeltje bladeren en ging verder op weg naar zijn schoonvader. Spoedig kwam de vrouw zich bij hem neerzetten gunstig gestemd omdat hij haar kwam halen, zich bewust gevoelend, dat zij toch iemand zijn moest waar men wat voor deed, en waarmee rekening gehouden werd. Bovendien gaf hij haar het bundeltje met vleesch om te bereiden. En de vrouw bereidde het vleesch met palmolie en peper, en gaf het haar man gelijk met de andere spijzen; hij gaf haar een gedeelte van het vleesch en de spijzen, die ieder, volgens inlandsche gebruik, afzonderlijk opat. Zij had echter nooit zulk fijn vleesch gegeten, en vroeg den man welk soort diertje dit was. Eerst wilde hij het haar niet zeggen, doch verklaarde dat hij in het bosch een beestje gedood had en het had meegebracht. Doch zij drong er op aan te weten welk soort dierje zulk lekker vleesch had. Ten slotte zeide hij haar dat het hondenvleesch was, en stond meteen op om zich uit de voeten te maken. Want nu brak de furie los, die het heele dorp op stelten zette; de vrouw riep al haar broers en familieleden op om haar schande te wreken. Evenwel haar vader en haar ooms en bloedverwanten vonden dat zij zoo 'n kabaal niet behoefde te maken; men kon den man wel doden, doch daarmee was haar schande niet uitgewischt; zij moest zich zelf maar wreken, te meer daar zij persoonlijk de oorzaak van alles was, wijl zij van haar man was weggelopen; « vrouwen hebben altijd ongelijk, als zij met een man ruzie

maken»; ze zou beter doen naar haar man terug te gaan, vooral nu zij geschandvlekt was en niemand anders haar zou willen huwen.

Den volgenden morgen ging zij op weg naar haar man; zij moest natuurlijk voorbij familie van haar, waar juist haar schoonzuster een kind ter wereld gebracht had. Zij hielp mee, doch in plaats van den navelstreng te begraven, pakte zij dit in een boomblad en nam het mede naar huis. Hier bereidde zij dit, met palmolie en peper, sneed het in kleine stukjes en gaf het haar man te eten. Deze vond het wel een vreemde smaak en vroeg wat voor een soort beestje dit was. Na lang tegenstribbelen kwam het hooge woord er uit: haar man had haar ten schande gemaakt, door haar hondenvleesch te laten eten, zoodat zij haar leven lang nagewezen zou worden als de vrouw die hondenvleesch gegeten had, en dat hij nu ook in de schande deelde omdat hij de navelstreng van het kind van zijn zuster had gegeten; en meteen maakte ze dat ze weg kwam, want de man was woedend opgesprongen, had zijn lans gegrepen, en ging de vrouw achterna, doch kon ze niet vinden. Dan riep hij zijn vader en broers en ooms te samen en men besloot de vrouw, die zulk een schande over haar man had gebracht, te doden. De vrouw was echter naar haar dorp gevlucht en riep al haar bloedverwanten te hulp. Zoo ontstond er oorlog en het dorp van de vrouw werd verslagen. Aangezien er veel voedsel was in het dorp van de vrouw besloten de overwinnaars hun dorp te verlaten, dat trouwens reeds door de overwonnenen verbrand was, en zich in het dorp van de vrouw te vestigen. Nu echter hadden de overwonnenen geen dorp noch eten, en besloten zij de bewoners van een naburig dorp te verdrijven en zich daar neer te zetten hetgeen dan ook geschiedde: Deze op hunne beurt vielen weer een ander dorp aan, verdreven de bewoners en zetten zich neer op die plaats, en zoo ontstond de « oorlog van den hond » of de Lokeli...

Tot hier de legende. Geschiedkundig weten wij dat de gearabiseerden hun strooptochten hielden tot bij de Noord-Oost groep der Mongo. De aangehaalde legende schijnt wel te duiden op intertribale oorlogen, veroorzaakt door het steeds verder doordringen der Gearabiseerden.

Hier volgt nu een stuk overlevering dat

niet den vorm vertoont van legende, doch zich voordoet als een echt stuk geschiedenis, zij het dan ook mondeling voortverteld en daardoor gemakkelijker aan gevaar van dwaling onderhevig dan geschreven teksten.

Op zekeren dag komt een prauw, met enkele negers, wier namen Ekala, Bosomba, Eloko en Lingunda waren, alsmede een slaaf, Likofata, de Maringa, of zooals de inlanders de rivier noemen de Luwo afgezakt. Zij kwamen van het dorp Isenge tusschen Mompono (inl.

Bompoko) en Befori (inl. Befole), en waren op zoek naar een plaats om zich te vestigen. Verscheidene plaatsen waren zij reeds voorbijgevoaren: Bompoko, Banganya, Nsamba, Baulu, Isekombaka, enz. Eindelijk ontdekten ze een kleine aanlegplaats, waar men een groep Pygmeeën aantrof. In geheel het achterland woonde niemand, veel wild in het bosch, veel visch in de rivier, goede grond voor plantages, geen naburen, een ideale plaats voor een nederzetting. De Pygmeeën die geen vaste woonplaats hadden, trokken zich in de richting van de Ikelebarivier terug. Likofata ging terug om Bosokola, den stamvader, te laten weten dat zij een goede plaats gevonden hadden. En Lokindola, die de zoon was van Isekale, die de zoon was van Bosokola, kwam met zijn zonen Ekala en Bokamalangunda, en hun vrouwen en kinderen; zy hebben zich neergezet op de plaats, die later door de blanken Baringa genoemd werd. Zoo vormden die acht families een groot dorp apart. Ekala had vijf zonen die ieder een familie vormden: nl. Lolingo, Bolombo, Ileo, Nkasa en Njoku, evenals de zonen van Bokamalangunda: Bongunda en Bokamba, die ieder een dorp vormden, terwijl het geheel Baringa genoemd werd. Zij leefden vrij en onbezorgd, maakten plantages rondom hun dorp en gevoelden zich veilig, want achter hen was niets den onbewoond bosch. Het duurde echter niet lang of de Bonjoonjoo, waarvan een gedeelte Boilinga genoemd werd, werden uit Nsamba verdreven, en zetten zich op een uur gans achter Baringa in het bosch neder. Ongeveer terzelfder tijd zagen de bewoners van Baringa volk aan den overkant van de Luwo die hen smeekten hen over te zetten; het waren de Lifumba. Men kwam overeen dat

ze overgezet zouden worden tegen betaling van een vrouw. Op een uur afstand van de Boilinga zetten deze Lifumba zich neder; niet ver vandaan hadden ook de Boeks, verdreven door de Eunzi, een plaats gevonden. Hierna kwamen de Nsongo-Wala of Mbonje een geweldig groote familie. Waarschijnlijk is deze familie den Kongostroom overgestoken bij Lisala. Zeker is het dat zij de Lomako zijn overgetoken en zich langs de Lokumo hebben neergezet, totdat onderlinge twisten de familie uiteengescheurd hebben. De aanleiding hiertoe was dat twee groepen behoorende tot de beide hoofdtakken der familie op jacht gingen, en de eene groep een beest doodde en de andere groep niets had; het verzoek van de eene groep om het vleesch te deelen werd afgeslagen en het kwam zelfs zoover dat men hun aller stamvader Isokwala, het vleesch weigerde.²⁾ De eene tak zonderde zich van den anderen af. Zij namen den weg over de aanlegplaats van Litumbe en zetten zich neer achter de Lifumba. De families die dezen tak uitmaken zijn Bolanda, Lolingo, Bolembe, Bofonge, Nkoi, Lifumba Bomate, Bosaola, enz.

Ternauwernood hadden deze menschen een verblijfplaats gevonden of ze vernamen dat het hoofd van den anderen tak, Mpombo genaamd, met 104 mannen de Luwo was overgestoken om hen te bevechten. Wetend wie Mpombo was, konden zij niet beter doen dan naar het Westen afzakken door het bosch, totdat zij in een streek kwamen, die Basankusu genoemd werd en vestigden zich in het binnenland. Mpombo echter was gekomen om te vechten en het volk niet vindend, begon hij maar met Boilinga. Bonjoonjoo echter en Bolaka gingen de Nsongo-Wala achterna en vonden een verblijfplaats achter dezen. Toen de vrede gesloten was begon Mpombo met de Boeks, versloeg hen en dreef ook hen naar het Westen.

2) De meeste gevallen van splitsingen der stammen worden uitgelegd door een dergelijke oneenigheid naar aanleiding van de jacht. Enkel verschillen de bijzonderheden. Deze uitleggingen kunnen aan historische werkelijkheid beantwoorden, doch het is niet uit te maken of dit in feite ook steeds het geval is. Maar ze daarom a priori verwerpen is ook niet gewettigd (G.II)

waar zij zich ten Noorden van de Ikelemba-rivier neerzetten. Daarna riep Mpombo zijn vader Isokwala, zijn ooms, zijn broers en hun families en deze hebben zich in het gewest van Befale neergezet.

Jaren later zijn de Nsongo gevolgd door de Loma, de Boyela, de Nsongomboyo en hun slaven de Esanga. Doch dezen zijn nooit de Maringa-rivier overgestoken, behalve de Esanga en een gedeelte van de Boyela die zich rondom Waka neergezet hebben.

Zij bleven echter op een goeden afstand van de Ngomba, die van over den grooten stroom gekomen waren, via Boso-Modanda, vervolgens een verblijfplaats hadden tusschen de Lopori en de Maringa-rivieren, daarna de Maringa overstaken en zich in Waka vestigden, om zich vervolgens in het binnenland van Wenga, achter Losombo en Mampoko te verspreiden, tot aan en over de rivier Ikelemba. Terzelfder tijd kwamen de Baenga van tegenover Nieuw-Antwerpen afzakken en verspreidden zich langs de oevers van de Lulonga en Maringa rivieren.

Waarschijnlijk is Lisafa de oorspronkelijke bevolking van Basakoso. Lilangi, onder Wese (Isunamaka) is bij Baulu de Maringa overgetoken en daarna doorgetrokken naar de Basankoso-streek. Bolima en Ntomba, twee kleinere families, hadden zich eertijds bij de Boeke in Baringa aangesloten en zijn met hen naar het Westen gevlucht.

De Bonjoonjoo = Wamba, Losanja, Bonginginda komen oorspronkelijk van den kant van de Lomami, en hebben in de buurt van den staatspost van Befale gewoond, toen de Nsa-

mba-Boilinga naar Baringa gingen. Zij werden door Mpombo verdreven en vluchtten naar het Westen.

Andere families, zooals de Wala van Waka, kwamen via Mpusu. De Wala van Basankoso kwamen de Lopori afzakken, evenals de inlandsche bevolking van Bokakata.

Dat deze verplaatsingen niet zonder oorlog en gevechten en de onvermijdelijke vrouwenroof gepaard gingen, hiervan is de Lokeli een bewijs.

Verreweg het grootste deel der bevolking had zich reeds, in de nabijheid van hun tegenwoordige woonplaatsen gevestigd vóór de komst van de blanken. In 1891 kwam de LEON XIII met een pater van den H. Geest van Brazzaville naar Baringa, om « slaafjes los te koop » en vond daar de bevolking reeds gevestigd, evenals te Basankoso.

V.D.L.

UN PEU D'HISTOIRE MONGO.

Une grande guerre intertribale, accompagnant les dernières migrations des tribus septentrionales des Mongo, est nommée « guerre du chien ». L'origine en est racontée sous forme de légende par les indigènes. Un homme aurait fait à sa femme la honte suprême de lui faire manger de la viande de chien, présentée comme chair d'une bête de forêt. D'où vengeance et représailles, dégénérant en guerres intertribales.

La cause historique de cette migration sanglante deut avoir été l'invasion des Arabisés dans le N.-E du territoire Mongo.

L'auteur ajoute quelques détails, puisés dans les traditions non-légendaires, sur les migrations récentes de certains groupements de la région à l'Ouest de la Maringa (Luwo), qui étaient déjà installés aux emplacements actuels lors de l'arrivée des premiers Blancs.